

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Видавництво НУА

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Для студентів 3–4 курсів факультету «Референт-перекладач»,
які навчаються за спеціальністю 035 Філологія

Харків
Видавництво НУА
2020

УДК 81'25 (075.8)
Т-41

*Затверджено на засіданні кафедри теорії та практики перекладу
Народної української академії
Протокол № 12 від 01.06.2020*

Автор-упорядник *О. А. Кальниченко*

Рецензенти:

Черноватий Л. М., докт. пед. наук, професор кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Гусленко І.Ю. канд. пед. наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу ХГУ «НУА»

Т-41 **Теорія** перекладу: для студентів 3-4 курсів ф-ту «Референт-перекладач», які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад) / Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики перекладу ; авт.-упор. О. А. Кальниченко]. – Харків : Вид-во НУА, 2020.– 126 с.

Посібник з теорії перекладу містить огляд сучасного перекладознавства та його «повороти», а також опис лінгвістичного перекладознавства, функціональних підходів до перекладу, дескриптивного перекладознавства, полі системної теорії, норм перекладу, культуроорієнтовані, соціологічні та когнітивні підходи до перекладу

Призначається для студентів вищих закладів освіти, що навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад), аспірантів, дослідників, викладачів, перекладачів та всіх, хто цікавиться перекладознавством.

УДК 81'25 (075.8)
ББК 81.07я73-1

© Народна українська академія, 2020

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Перекладознавство: назва дисципліни та її розвиток	9
1. Формування концептуального уявлення про «переклад».....	12
2. Що перекладознавство вивчає?	13
2.1. Структурна схема перекладознавства.....	14
3. Розвиток перекладознавства	20
4. Перекладознавство у XXI ст.	22
5. Розширення обрисів перекладознавства	23
6. Повороти перекладознавства	24
6.1. Поворот до культури	24
6.2. «Повороти» у 1990-х.....	25
6.3. «Повороти» XXI століття?	26
Розділ 2. Лінгвістичний підхід до перекладу	31
1. Еквівалентність	36
1.1. Типології еквівалентності	37
1.2. Природа еквівалентності	38
1.3. Еквівалентність між елементами мовної системи та між текстами.....	38
1.4. Еквівалентність як емпіричний та теоретичний концепт	39
1.5. Західні теорії перекладу як реакція на еквівалентність	41
Розділ 3. Підходи функціоналістів	44
1. Ранні функціональні погляди на переклад	44
2. Загальна теорія перекладу.....	44
3. Основні поняття <i>скопос-теорії (Skopostheorie)</i>	45
3.1. Скопос, мета, намір, функція, адекватність, завдання на переклад.....	45
3.2. Текст як пропозиція інформації.....	46
3.3. Інтертекстуальна та інтратекстуальна когерентність.....	46
3.4. Культура та культурна специфічність	47
4. Функціональні підходи до вишколу перекладачів	47
5. Функціональні підходи до одночасного перекладу.....	48
6. Функціональні підходи до перекладу конкретних типів текстів	48
6.1. Художній переклад	48
6.2. Переклад Біблії.....	49
7. Етичні аспекти.....	49
8. Поточні та майбутні дослідження з функціоналізму	50
Розділ 4. Дескриптивне перекладознавство	53
1. Визначення та сутність дескриптивного перекладознавства	53
2. Маніпуляційна школа	54
3. Методологія опису перекладів	55
4. Дескриптивне перекладознавство та поза його межами.....	56
4.1. Опис та пояснення	57
4.2. Мультидисциплінарний підхід	57
4.3. Підхід орієнтований на цільову систему	57
4.4. Припустимі переклади.....	58
4.5. Еквівалентність як дескриптивне поняття.....	59
4.6. Трьох-етапна методологія	59
4.7. Норми перекладу.....	60
4.8. За межами ДП – від норм до законів.....	60
5. Критика дескриптивізму	61

Розділ 5. Полісистемна теорія.....	65
1. Цілі.....	65
2. Головні принципи.....	67
3. Гіпотези стосовно перекладної літератури.....	68
4. Вплив, сприймання та перспективи.....	71
Розділ 6. Норми перекладу.....	74
1. Сумніви щодо теорій на основі еквівалентності: Функціоналістський підхід та описове перекладознавство	74
2. Норми перекладу.....	75
3. Закономірності, норми, закони.....	77
4. Методичні застереження і критика.....	79
5. Норми і габітус.....	80
Розділ 7. Культуроорієнтовані підходи.....	84
1. Поворот до культури.....	84
2. Перестворення (переписування).....	85
3. Авторитет культури.....	87
4. Обмежувальні чинники цільової культури: ідеологія, опікування, поетика, «факхівці».....	88
5. Текстові та концептуальні ґратки.....	93
6. Культурний капітал.....	94
Розділ 8. Одомашнювальний та очужувальний переклади.....	99
Розділ 9. Етика й переклад.....	102
1. Про традицію однаковості в перекладі.....	102
2. Доба іншості в перекладі.....	103
3. Перспектива XXI століття.....	105
Розділ 10. Соціологічні підходи до перекладу.....	108
1. Ранні підходи до «перекладу як суспільної практики».....	108
2. Зв'язок соціології та перекладознавства.....	109
3. Результати та потенційні можливості.....	112
Розділ 11. Когнітивні підходи до перекладу.....	117
1. Перші теоретичні та емпіричні заходи.....	117
2. Теоретичні моделі перекладацького процесу.....	118
2.1 Лінгвістична та психолінгвістична модель.....	118
2.2 Модель теорії релевантності.....	118
2.3 Соціально-психолінгвістична модель.....	119
2.4 Модель зусиль.....	119
2.5 Переклад як діяльність з прийняття рішень.....	120
3. Розвиток та консолідація дослідження когнітивних аспектів перекладу.....	120
3.1 Теми.....	120
3.2 Засоби.....	121
3.3 Останні розробки.....	122
4. Результати когнітивних підходів до перекладу.....	122

ВСТУП

Переклад – це передача тексту на одній мові засобами іншої мови. За такого розуміння перекладу основним методом дослідження буде порівняння джерельного тексту з цільовим текстом заради встановлення відповідності другого першому, а ключовою категорією тоді буде категорія **еквівалентності**. Але переклад – це ще й перенесення явищ однієї культури в іншу, адже процес перекладу відбувається в контексті культури і є частиною культурного діалогу та розвитку цільової культури. Тоді, аби зрозуміти, що таке переклад, слід розглядати тексти, які в самій цільовій культурі вважаються за переклади, і порівнювати їх з текстами-неперекладами цієї самої культури, а вже потім, озирнувшись на джерельні тексти, дослідити рішення, які обирали перекладачі. За цього підходу досліджуються і переклад (як результат), і перекладання (як процес), а основним об'єктом дослідження тоді стає поняття **норми** та розгляд шляхів, якими норми різного роду впливають на перекладацькі рішення та на реакцію цільової аудиторії (Кальниченко, 2016). У річищі «повороту до культури», який було проведено в збірці С. Баснет та А. Лефевра [Bassnett, 1990], у 1990-х роках перекладознавство запозичує чи адаптує теоретичні моделі з культурології, особливо з феміністичних, гендерних та постколоніальних досліджень. Як вид діяльності перекладання об'єднується з іншими формами переробки текстів, такими як складання антологій, критика та історіографія. Піднімаються важливі питання ідеології та влади, стає актуальним питання маніпуляції, особливо після опублікування збірки праць під назвою «The Manipulation of Literature. Studies of Literary Translation» [Hermans, 1985], редактор якої Тео Германс у передмові написав: що б захисники еквівалентності не стверджували в теоріях, на практиці «всі переклади передбачають певну ступінь маніпулювання джерельним текстом заради певних цілей» [Hermans, 1985, с. 9]. Тобто, приходить розуміння, що переклад – це ще й важливий соціальний чинник, що несе на собі прикмети місця, часу, умов свого створення і впливає на ці місце, час і умови; іншими словами, переклад – це соціальний акт. Також спостерігається зростання зацікавленості не так у самому перекладі, як у ролі перекладача. Це проявляється в інтересі до етики перекладача та його особистості, а також у сильному тяжінні до питань соціології перекладу, де особливо значним є вплив французького соціолога П'єра Бурдьє. Аби пояснити соціальний характер перекладу як комунікативної практики та передати активну роль перекладача як суб'єкту перекладацької діяльності, у перекладознавстві стали застосовувати категорію «**габітус**», під яким розуміють «систему стійких набутих схильностей», які використовуються індивідами як вихідні настанови, що породжують конкретні соціальні практики індивідів (Бурдьє, 2007). Поняття габітусу перекладача дозволяє розкрити перекладацьку діяльність не лише як таку, що керується нормами, але й водночас продемонструвати ту «міру, якою самі перекладачі грають свою роль у підтриманні і, можливо, у створенні норм» (Simeoni, 1998).

Очевидно, існує три основні точки зору на те, що таке перекладознавство, кожна з яких ґрунтується на певних філософських засадах. Ці різні засади по-

роджують багато непорозумінь і незгоди. І хоча окремі вчені необов'язково пов'язані виключно з однією з них, проте ці три позиції є корисними для того, щоб скласти уявлення про сьогоденний стан речей в перекладознавстві.

По-перше, існує точка зору, що перекладознавство це – прикладна наука подібно до технічних наук, або, можливо, економічних. За такої точки зору метою перекладознавства є вирішення практичних завдань: а саме тих завдань, які вважаються суспільством важливими. Якщо нашу дисципліну розглядати під таким кутом зору, тоді її програма визначається зовнішніми потребами, скажімо, потребою у високоякісних системах машинного перекладу, або потребою у швидкій та недорогій підготовці гарних перекладачів, або необхідністю у багатомовних банках термінів фінансової та банківської термінології. І за такого підходу ключовим словом буде слово «*для чого*»: перекладознавство для суспільства, для перекладачів, для міжнародної спільноти (Chesterman, 2000).

Саме такого погляду на перекладознавство притримуються численні технічні перекладачі-професіонали, яких цікавлять відповіді на такі питання: Як перекладати швидше без шкоди для якості? Як поліпшити якість перекладу? Як поліпшити якість джерельного тексту? Як просвіщати замовників, щоб вони реалістичніше дивилися на пов'язані з перекладом питання? Як найкраще готувати майбутніх перекладачів? Як укласти типологію перекладів, яку можна було б використовувати, реалістичніше деталізуючи перекладацькі контракти? Де пролягають ті основні напрямки чи принципи, до яких професійні перекладачі можуть звернутися у пошуках підказок стосовно вирішення конкретних видів повторних перекладацьких завдань?

Інакше кажучи, ці професійні перекладачі вважають, що перекладознавство призначене, щоб їм допомагати. Вони хочуть «заглянути» в теоретичні праці і відшукати там вирішення своїх власних складнощів. Однак, до певної міри, їхні інтереси вступають у протиріччя з одним із нових напрямків розвитку перекладознавства, який багатьма сприймається як істотний прогрес. Мається на увазі перехід від праць приписного характеру до досліджень описового типу. Прибічники описового або дескриптивного підходу до перекладу не вважають своїм завданням випрацювання корисних рекомендацій, адже для них професійні перекладачі та переклади є об'єктом дослідження, об'єктом, що його необхідно описати й розтлумачити.

А от прикладне перекладознавство, звичайно, звертається до деяких важливих для практиків перекладу питань: методів навчання перекладу, практичного вирішення певних завдань, критеріїв оцінювання перекладу тощо. Сюди слід також віднести скопос-теорію, адже її призначення описати чинники, що ведуть до оптимального перекладу, який задовольняв би меті (скопосу), і, таким чином, ця теорія зберігає притаманний їй прескриптивний аспект, який конче потрібен, наприклад, у викладанні, і, в принципі, міг би послужити й практичним перекладачам. Також варто до цієї гілки перекладознавства включити й праці з машинного перекладу (МП).

По-друге, деякими вченими перекладознавство розглядається як герменевтична дисципліна, на кшталт літературознавства або концептуального аналізу в

філософії. До певної міри і цей підвид перекладознавства також розглядають як такий, що вирішує завдання; лише його завдання переважно поступають не зовні від суспільства, а із середини самої дисципліни: це питання, що вважаються цікавими для науки заради самої науки. Прикладами таких питань можуть бути: Як визначити поняття переклад? Як визначити еквівалентність? Які плюси і мінуси розгляду перекладу як канібалізму або як декодування? Що нового в наше розуміння перекладу вносить постмодернізм? Як певні типи перекладу зраджують інакшого? Ключове слово, що символізує цей підхід, це – слово «**як**»: переклад або перекладач розглядається як щось. Це герменевтичне *як* лежить, звичайно, у корені багатьох теорій інтерпретації: тлумачимо невідоме, розглядаючи його, як відоме. Так, ми тлумачимо світло, розглядаючи його або як хвилю, або як частку (корпускулу) (Chesterman, 2000).

Поворот до культури, який зробили численні перекладознавці у 1980 роки, з його зацікавленістю у перекладачах, замовниках та опікунах, як тих, хто маніпулює владою, також приніс напрямок у перекладі з чіткою ідеологічною повісткою дня. Вивчення зв'язків перекладу з культурою означало не лише дослідження зразків цих взаємовідношень, але й також розкриття прихованих причинно-наслідкових зв'язків. Критичне дослідження культури в перекладознавстві веде пошуки того, як розкрити механізми маніпуляції в перекладі, упередженість, щоб поліпшити розуміння здійснення цих процесів, і, отже, аби завадити таким маніпуляціям в майбутньому. А перекладознавці-феміністи, наприклад, прагнуть не лише до прирощення знань, але й до того, аби змінити суспільство. А Лоуренс Венуті (Venuti, 1995), скажімо, прагне змінити домінуючу практику перекладу і таким чином змінити шляхи сприйняття однією культурою іншої.

Ця група науковців, отже, має одну конкретну спільну ознаку з тією групою, що розглядає перекладознавство як суто прикладну дисципліну. І для герменевтиків, і для прикладників перекладознавства є засобом для досягнення певної мети, мети, що може бути практичною (краща якість перекладів, кращі перекладачі), або ідеологічною (вільніші громадяни, краще суспільство).

Перекладанням тих видів текстів, які ці вчені прагнуть досліджувати, займається не дуже чисельна група професійних перекладачів. А більшість перекладачів-практиків не цікавлять питання «як?» в першу чергу, хоча у них може бути цілком мотивоване бажання сприяти міжкультурним зв'язкам взагалі. Перекладачів-практиків прибічники герменевтичного підходу до перекладу, здається, можуть більше всього зацікавити такими темами як образ перекладача в суспільстві або у власних очах.

Самі ж учені прагнуть розглядати свою роль як роль інтерпретаторів, які розтлумачують самим перекладачам та суспільству в цілому роль перекладу, перекладання та перекладачів, розтлумачують причинно-наслідкові зв'язки різних видів перекладу, скажімо, в поняттях переважаючих ідеологій або ідеологічних конфліктів.

По-третє, існує точка зору на перекладознавство як на емпіричну гуманітарну науку, на кшталт соціології або психології; науку біхейвіористську, чийм

об'єктом є вивчення конкретного виду людської діяльності. З цієї точки зору перекладознавство має того самого роду цілі, як і всяка інша наука, а саме описувати, пояснювати та передбачати (Chesterman, 2000). Ось класичне викладення завдань емпіричної науки соціологом науки Гемпелем (1952: цитовано в Toury 1995:9).

«Емпірична наука має дві основні цілі: описати конкретне явище у світі нашого досвіду та встановити загальні принципи, за допомогою яких їх можна пояснити і передбачити. Пояснювальний та передбачувальний принципи наукової дисципліни устанавлюються в її гіпотетичних узагальненнях та теоріях; вони характеризують загальні закономірності чи моделі, яким підкоряються окремі явища і завдяки яким їхнє вживання може систематично передбачатися».

За такого погляду перекладознавство розвивається шляхом висунення гіпотез та їхньої перевірки на емпіричному матеріалі. Взаємопов'язані та підтверджені гіпотези далі можуть привести до теоретичних законів. Прикладом такого підходу є робота Г. Турі про дескриптивне перекладознавство, норми та закони перекладацької діяльності (Toury, 1995). Ключовим словом для цієї гілки перекладознавства є сполучник **«якщо»**: ця гілка в дослідженнях прагне до встановлення умов, за яких створюються певні різновиди перекладів, чи умов, за яких переклади мають конкретні види впливів та реакцій.

Науковці, які працюють в межах цього напрямку, не розглядають свої праці як такі, куди можуть заглянути перекладачі-практики за рекомендацією; навпаки, вони намагаються описувати та трактувати перекладацьку діяльність. Їхнє завдання не полягає в тому, щоб пропонувати принципи, щоб приписувати. Вони, в дійсності, маже одностайні у відхиленні прескриптивізму – під яким розуміють зосередженість на рекомендаціях перекладачам, як тим слід чинити і якими мають бути переклади – бо для них така зосередженість не є науковою. Прикладне перекладознавство в межах цього підходу приймається, проте тут проводиться чітка межа між дескриптивним або власне теоретичним дослідженням і прикладним (див. схему перекладознавства Джеймса Голмза (Holmes, 1988).

Однак, відмова від прескриптивізму (від приписів та рекомендацій) розширила розрив між теоретиками перекладу та професійними перекладачами.

Література:

1. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдьє. – Спб.: Алетейя, 2007. – 567с.
2. Кальниченко О. А. Концепція перекладу Андре Лефевра та її термінологія / О. А. Кальниченко, З. В. Зарубіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2014. – № 1102, вип. 77. – С. 210–218.
3. Bassnett S. Translation, History and Culture / Susan Bassnett, André Lefevere. – London ; New York: Routledge, 1990. – 182 pp.

4. Chesterman A. What constitutes “progress” in Translation Studies? / Andrew Chesterman // Översättning och tolkning. Rapport från ASLA: s höstsymposium, Stockholm, 5-6 november 1998/Birgitta Englund Dimitrova (ed.). – Uppsala, 2000. – P. 33-49
5. Hermans T. The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation/ Theo Hermans (ed.). London and Sydney: Croom Helm, 1985. – 249 pp.
6. Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies // J. S. Holmes Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies – Amsterdam, Rodopi, 1988 – P. 66 – 80.
7. Simeoni D. The pivotal status of the translator’s habitus /Daniel Simeoni. – Target. – 1998. – №10. – P.1–39.
8. Toury G.. Descriptive Translation Studies and Beyond/ Gideon Toury.– Amsterdam: John Benjamins, 1995. – 331 pp.
9. Venuti L. The Translator’s Invisibility. A History of Translation / Lawrence Venuti. – L.; N. Y.: Routledge, 1995. – 353 pp.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО: НАЗВА ДИСЦИПЛІНИ ТА ЇЇ РОЗВИТОК

Перекладознавство – дисципліна, яка вивчає явища пов'язані з перекладом у його численних проявах. І хоча письмовий переклад та усний переклад (товкмачення) це – види діяльності, що існують тисячоліття, перекладознавство є відносно новою ділянкою дослідження, що існує з другої половини ХХ сторіччя і спершу розвинулося з інших галузей, таких як сучасні мови, порівняльна література та мовознавство. Як й іншим новим ділянкам дослідження, перекладознавству довелося (і доводиться) боротися за своє визнання і до того ж його становлення стримувало глибоко вкорінене упередження внаслідок тривалого зневажливого ставлення до перекладу. У світі університетської науки переклад часто сприймався як меншовартісний через те, що, як результат, переклад є похідним від «першотвору» й, очевидно, залежним від нього, а як діяльність, в школі та університеті переклад пов'язували з вивченням класичних чи іноземних мов (отже був лише засобом для досягнення вищої мети: вивчення греки, латини тощо) чи з поза-університетським та низькооплачуваним ремеслом. І лише, по суті, починаючи з 1980-х років таке сприйняття починає істотно змінюватися (Munday, 2010).

Лише в другій половині двадцятого століття вчені починають обговорювати потреби в проведенні систематичних наукових досліджень перекладу та в розробці його зв'язних теорій. Адже, в другій половині двадцятого століття відбулися значні кількісні та якісні зміни, що багато в чому сказалося на характері перекладацької діяльності і на вимогах до перекладу та перекладачів: вже після закінчення Другої світової війни різко зростають масштаби перекладацької діяльності, з'являються нові види перекладу; на перший план висувуються його інформативні види; зростають вимоги до його точності; різко зростає доля текстів технічного характеру, переклад яких вимагає від перекладача істотних знань у відповідній предметній області; зростає тематична різноманітність текстів, котра супроводжується їх стилістичною різноманітністю; істотною стає кількість так званих канонічних перекладів, тобто таких, котрі набувають своєрідного офіційного статусу, виступаючи в якості загальноновизнаного представника першоджерела (Комиссаров, 2002: 84–93).

Починаючи з 1950-х років, у наукових колах інтерес до перекладу істотно зростає, причому переважно з лінгвістичної точки зору. Визначними вченими того часу були французький мовознавець та семіотик Жорж Мунен (справжнє ім'я Луї Лебушер, 1910–1993), американський мовознавець та перекладач Біблії Юджин Найда (1914–1911), який запровадив ідеї Хомського до «наукового» аналізу перекладу та еквівалентності (трансформаційна модель перекладу) (див Nida 1964), та канадці, що народилися у Франції, Жан-Поль Віне (1910–1999) та Жан Дарбельне (1904–1990), які написали порівняльну стилістику французької та англійської мови, що була опублікована з підзаголовком *méthode de traduction* («метод перекладу») французькою мовою у 1958 році (англійський переклад, 1995) (Vinay & Darbelnet 1958, 1995). Незважаючи на ці

праці, що відносяться до початкового періоду становлення дисципліни, англійська назва *Translation Studies* (перекладознавство) була запропонована лише у 1972 році як альтернатива до таких назв як *translatology* (французькою *translatologie*) чи *translation science* («наука перекладу»), або *science of translating* та німецької назви *Übersetzungswissenschaft* (буквально «перекладознавство»). Пропозиція надійшла від Джейса Стратона Голмса (1924–1986), американця за походженням, викладача Амстердамського університету та перекладача поезії з голландської мови, яку той висловив у тепер знаменитій та влучно названій доповіді *The name and nature of Translation Studies* («Назва та сутність перекладознавства»), з якою виступив на Третій міжнародній конференції з прикладної лінгвістики у серпні 1972 року в Копенгагені. Реферат доповіді починався наступними словами: «Хоча дослідження перекладу та перекладів має тривалу історію і протягом останніх двадцяти років все більшою мірою почало демонструвати ознаки окремої галузі знань, все ще існує занадто мало загальної згоди щодо того, як ця нова дисципліна має називатися» (Holmes, 1972: 88).

Протягом багатьох років у працях, пов'язаних з перекладом, вживалися найрізноманітніші терміни, й в англійській мові можна знайти посилання на переклад як на “*art*” («мистецтво, гуманітарна наука»), так і на “*craft*” («ремесло»), хоча зустрічаються й такі терміни, як “*principles*” («принципи»), “*fundamentals*” («основи») чи “*philosophy*” («філософія»). Аналогічні терміни виникають і у французькій та німецькій мовах. Було кілька спроб створити «вчені» терміни, більшість з них за допомогою такого високопродуктивного суфіксу для позначення наукових дисциплін в англійській мові, як *-logy* (укр. «логія»). Так, Рожер Гоффен (Roger Goffin) запропонував називати цю дисципліну “*translatology*” чи іншим спорідненим йому словом англійською та “*translatologie*” французькою. Але, оскільки суфікс “*-logy*” – грецького походження, то пуристи заперечували проти такого змішання, тим паче що інший елемент походить навіть не з класичної латини: у випадку “*translatio*” – з пізньої латини, а у випадку “*traduction*” – з ренесансної французької. Однак, вживання чисто грецьких елементів не є виходом, бо “*metaphorology*”, “*metaphraseology*”, “*metaphrastics*” («метафорологія», «метафразеологія», «метафрастика») навряд чи змогли б стати нам у нагоді, аби зробити назву нашого предмета прозорою хоча б для наукових кіл, не кажучи вже про ширший загал. А такі інші терміни, що також пропонувалися, як “*translatistics*” («транслятистика») чи “*translistics*” («транслістика»), хоч і були зрозумілішими, однак, навряд чи прийнятнішими.

Того часу набули поширення й два інші терміни, створені не за класичним зразком. Перший з них – “*the theory of translation*” («теорія перекладу») чи “*the theory of translating*” («теорія перекладання») (та відповідні йому: німецький – “*Theorie des Übersetzens*” та французький – “*theorie de la traduction*”). В англійській мові (як і в німецькій) з тих пір він повторив шлях багатьох аналогічних термінів і став вживатися стисненим до варіанту “*translation theory*” (“*Übersetzungstheorie*”). Це позначення виявилось вдалим і в майбутньому може

стати ще продуктивнішим, однак лише, якщо буде обмежене своїм власним значенням, бо існує багато цінних досліджень в цій дисципліні, які, якщо бути точним, не входять до кола теоретичних побудов.

Другий термін – це той, що, як би там не було, а в німецькій мові став домінувати в позначенні всієї дисципліни. Це – термін *Übersetzungswissenschaft*, складений таким чином, аби утворилася форма паралельна до *Sprachwissenschaft* (мовознавство), *Literaturwissenschaft* (літературознавство) та багатьох інших *Wissenschaften* (наук). У французькій мові відповідне позначення “*science de la traduction*” («наука перекладу») так само набуло поширення, бо має паралельні терміни.

Одним з перших, хто вжив термін, який виглядає в англійській мові як паралель до щойно згаданих, був Юджін Найда, котрий 1964 року обрав для свого теоретичного підручника назву «*Towards a Science of Translating*» («До науки перекладу»). Хоча слід зауважити, що Найда не мав на увазі це словосполучення як назву для цілої галузі науки, а лише як назву для одного з аспектів процесу перекладу, як такого. Інші ж, причому більшість з них не були корінними носіями англійської мови, виявилися сміливішими, захищаючи термін “*science of translation*” (або “*translation science*”) («наука перекладу») як такий, що добре підходить для назви цієї нової дисципліни взагалі. Голмс висловив сумніви в тому, що ми можемо виправдано вживати позначення «наука» (*science*) до вивчення перекладу, ставлячи цю дисципліну до одного ряду з математикою, фізикою та хімією чи, навіть, біологією, а не з соціологією, історією, філософією чи з тим же літературознавством. І в зв’язку з цим він звертає увагу на те, що для найменування нових дисциплін в англійській мові активно вживається інший термін – слово *studies*. А й справді, для дисциплін, що в межах старого університетського поділу на *humanities* або *arts* (гуманітарні науки) та *science* (природничі науки), скоріше підпадають під рубрику *arts* (мистецтво, гуманітарні науки), це слово, здається, майже так само активне в англійській мові, як слово *Wissenschaft* у мові німецькій. Досить лише згадати, наприклад: *Russian Studies*, *American Studies*, *Communication Studies*, *Area Studies*. Відверто кажучи, це слово також створює декілька нових складнощів, серед них, зокрема, те, що в англійській мові нелегко утворювати від нього прикметникову форму. Проте, як би там не було, а «назва *Translation Studies* здається найприйнятнішою з усіх назв, що наявні в англійській мові, і її прийняття як стандартного терміну для даної дисципліни взагалі здатне зняти значну кількість плутанини та непорозуміння» (Holmes, 1988: 71). З часом запропонована Голмсом англійська назва дисципліни – *Translation Studies* стала загальноновизнаною. А 1992 року Жиль запропонував для галузі досліджень у сфері усного перекладу назву *Interpretation Studies*.

Отже, Голмс запропонував назву *Translation Studies* (з малих літер), яка прижилася не лише в англійськомовному світі, але й за його межами. Запропоноване найменування запанувало у назвах підрозділів багатьох університетів (*Centres/ Departments/Schools of/ for Translation Studies* – «центри/ кафедри/ факультети перекладознавства»), а також у назвах відомих наукових товариств,

таких як *The Canadian Association for Translation Studies* («Канадська асоціація перекладознавства») (заснована у місті Гамільтоні в провінції Торонто у 1987 році), *The European Society for Translation Studies* («Європейська спілка з перекладознавства») (заснована у Відні у 1992 році) та *The International Association for Translation and Intercultural Studies* («Міжнародна асоціація з перекладознавства та міжкультурної комунікації») (заснована в Сеулі 2004 року). Проте в інших мовах утримуються конкуруючі терміни, що добре ілюструє тримовна назва помітного енциклопедичного видання, яке вийшло друком в Німеччині за редакції Гаралда Кіттела та інших: *Übersetzung/Translation/Traduction: Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* [«дослідження перекладу»]/*An International Encyclopedia of Translation Studies/ Encyclopédie internationale des sciences de traduction* [«науки про переклад»] (Kittel et al. 2004). Що стосується українського терміну «перекладознавство», то він був запроваджений значно раніше, не пізніше 1932 року, в лекціях Миколи Зерова та у програмі курсу «Методологія перекладу» на 1932–33 навчальний рік в Українському інституті лінгвістичної освіти Михайлом Калиновичем [3; 5], а в 1950-і – 70-і роки цей термін активно пропагував Віктор Коптілов. З цієї причини ми дослідження перекладу 1930-50-х років відносимо до перекладознавства, у той час як в англomовній традиції вони будуть віднесені до *thinking on translation* або *reflection* (до «думок про переклад»), а сам термін «*Translation Studies*» охоплюватиме період з середини 1970-х років, з появи дескриптивного підходу до перекладу замість прескриптивного (приписного).

Встановлення предметної області перекладознавства ще триває (Baker, 1998: 277), і першою (підхопленою іншими науковцями) спробою накреслити її обриси як самостійної наукової дисципліни ми зобов'язані провідному американському перекладачеві з голландської мови та чільному перекладознавцю Джеймсу Голмсу, що він її здійснив у статті *The Name and Nature of Translation Studies* («Назва та природа перекладознавства») (Holmes, 1988: 66–80). Варто згадати і про аналогічну спробу Віктора Коптілова, яку той здійснив у статті «Перекладознавство як окрема галузь філології». (Коптілов, 1971).

1. Формування концептуального уявлення про «переклад»

Для такої галузі досліджень формування концептуального уявлення про «переклад», звісно, є ключовим. Однак поняття «переклад» є далеко не простим: його можна розуміти як *процес* передачі тексту з однієї мови іншою («перекладання», див. «Процес перекладу» (Translation process), як *продукт* (перекладений текст) та як дисципліну та саме явище (напр., «науково-технічний переклад культури», «переклад у Середні віки»). У перекладознавстві зазвичай використовують поділ перекладу як процесу на три різновиди, які запропонував американський лінгвіст російського походження Роман Якобсон (1896–1982):

1) Внутрішньомовний переклад або *передача того ж самого іншими словами* [перейменування] – інтерпретація вербальних знаків за допомогою інших знаків тієї ж самої мови.

2) Міжмовний переклад, або *власне переклад* – інтерпретація вербальних знаків за допомогою іншої мови.

3) Міжсеміотичний переклад або *трансмутація* [цілковите перетворення] – інтерпретація вербальних знаків за допомогою невербальних знакових систем (Jakobson 1959: 233, виділено в першоджерелі).

У класифікації Р. Якобсона в центрі уваги знаходиться саме міжмовний переклад (тобто, переклад з однієї словесної мови на іншу словесну мову, скажімо, з німецької на французьку, з китайської на арабську, з англійської на російську тощо). І саме міжмовний переклад був і залишається основним об'єктом вивчення у перекладознавстві. А втім визначення «інша мова» не є безпроблемним (наприклад, чи вважається іншою мовою діалект), а це робить нечіткою межу поділу між внутрішньомовним та міжмовним перекладом. Хоча важливішим є те, що визначення Якобсона, окрім писаного та мовленого слова, стосується «знаків». А це останнім часом виявилось корисним, так як коло інтересів перекладознавства розширилося й охоплює багато форм міжсеміотичного перекладу (аудіовізуальний, переклад музичних творів, коміксів (comics) та кінофільмів, та багато інших видів адаптації тощо), включаючи й ті, які перетинаються із внутрішньомовним перекладом (напр., переклад мови жестів або сурдопереклад (sign language interpreting), мовне описання, внутрішньомовне субтитрування (subtitling)) та міжмовним перекладом (напр., міжмовне субтитрування).

Також важливим для розвитку наукової дисципліни виявилось термінологічне розмежування, здійснене представником ушавленої Лейпцігської школи Отто Каде (1927–1980). Він запропонував ввести до німецької мови термін *Translation* (родове поняття) як гіперонім, що охоплює гіпоніми *Übersetzen* (*translation* – «письмовий переклад», видове поняття) та *Dolmetschen* (*interpreting* – «усний переклад»). Визначення, які він запропонував (Kade 1968: 35; в Snell-Hornby 2006: 27–8), ширше простого розмежування між письмовою та усною діями, бо вони зосереджені на обмеженнях, притаманних цим видам діяльності. Отже, *interpreting* («усний переклад») виконується в усній формі, але з тексту, який пред'являється лише один раз у реальному часі і який майже не дає можливості для переробки та виправлення; письмовий переклад (*translation*) здійснюється із зазвичай зафіксованого на письмі, який, як правило, допускає ґрунтовні та неодноразові правки.

2. Що перекладознавство вивчає?

Дж. Голмс (Holmes 1972, 1988) не лише запропонував назву для цієї дисципліни, але й проаналізував її «зміст». Він запропонував розгорнуту структуру «емпіричної дисципліни», яка має царину «чистих» наукових досліджень, що поділяється на такі гілки як 1) «дескриптивне (описове) перекладознавство» (Descriptive Translation Studies) та 2) «теоретичне перекладознавство або теорію перекладу» (theoretical Translation Studies or translation theory). Цілі чистого перекладознавства полягають у тому, аби «описувати явище перекладу [як процесу, так і результату], як вони проявляються у світі нашого досвіду, і

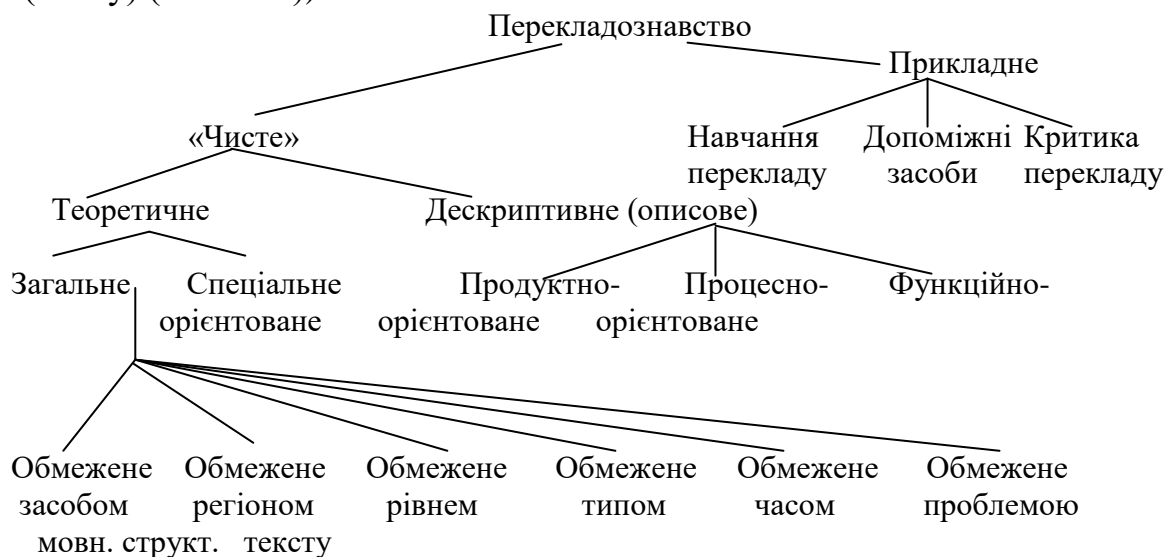
[...]встановлювати загальні принципи, за допомогою яких ці явища можливо пояснити та передбачити» (Holmes 1988: 71). До «чистого перекладознавства» Голмс додає третю галузь – 3) «прикладне перекладознавство» (Applied Translation Studies) – у якій результати досліджень «чистого перекладознавства» застосовуються «в реальних ситуаціях перекладу, у навчанні перекладу та у критиці перекладу». Голмс прагне методично класифікувати об'єкт дослідження дисципліни, вказує на перевагу встановлення того, які його ділянки найбільше вивчені, а які «майже чи цілковито не досліджені». Зацікавленість у прикладному аспекті, попри недостатню розвинутість у схемі Голмса, також відбиває гостре прагнення поєднати теорію та практику (Weissbort & Eysteinson 2006: 406), завдання, що й досі стоїть перед перекладознавством. Безперечно, що з часів Голмса кількість питань, на які прагне відповісти перекладознавство, зростає в рази, та, як було сказано, ці питання стосуються конкретно процесу (розуміння когнітивної здатності перекладача приймати рішення), продукту (у чому полягають особливості перекладного тексту чи жанру, які особливості має мова перекладу – експлікація, стандартизація, інтерференція – як ми оцінюємо якість перекладу (translation quality), що перекладу не підлягає) та явища (що розуміється під перекладом в різних культурах, яким був переклад у різні історичні періоди в різних краях, як окремий переклад чи група перекладів сприймалися у цільовій культурі тощо).

Ця праця Голмса, маловідома за його життя, з часу його смерті набула великого впливу. Вже у 1993 році Едвін Генцлер її описує «як загально визнану основоположну працю в галузі» (Gentzler 1993: 92). Також Голмс немало сприяв й організації у цій галузі міжнародного співробітництва. Тоді ж були проведені важливі міжнародні конференції в Льовені (1976), Тель-Авіві (1978) та Антверпені (1980). Вагомий вплив також мали Ітамар Евен-Зогар та Гідеон Турі з Тель-Авіву. Саме Гідеон Турі й привернув особливу увагу до цієї праці Голмса у своїй власній фундаментальній монографії *Descriptive Translation Studies – And Beyond*, у якій накреслення Голмса він відображає як графічну схему дисципліни (Toury 1995: 10). Ця праця Турі служить переконливим доказом на користь такої гілки як описові дослідження, з систематичною методологією, яка дозволить дослідження показових окремих прикладів, припущення та результати повторювати, порівнювати та уточнювати. Мета такої описової гілки це – розпізнавання зразків та моделей перекладацької діяльності та, у кінцевому підсумку, формулювання ймовірнісних «законів» перекладу.

2.1. Структурна схема перекладознавства

Вагомим чинником, що стримував розвиток перекладознавства, ніж відсутність загальноприйнятої назви, була відсутність будь-якої загальної згоди, щодо обсягу та структури цієї дисципліни. Запроваджена Голмсом схема складових перекладознавства (Мал. 1) стала загально визнанною як фундаментальна основа організації наукової діяльності на теренах перекладознавства.

Мал. 1. Структурна схема перекладознавства за Дж. Голмсом (за версією Тури (Toury) (1995: 10))

Голмс, виходячи із класичного поділу наук Френсісом Беконом на «світлоносні» та «плодоносні», поділяє перекладознавство на дві великі царини: «чисте» та «прикладне». «Чисте перекладознавство», згідно з Голмсом, має подвійне завдання: описувати реальні явища перекладу та розробляти принципи опису та пояснення цих явищ. Перше завдання вирішується в межах «дескриптивного перекладознавства», а друге – в межах «теорії перекладу». За Голмсом, гілка дескриптивного перекладознавства (ДП) містить три основні види дослідження: «дескриптивне перекладознавство, що орієнтується на продукт», «дескриптивне перекладознавство, що орієнтується на процес» та «дескриптивне перекладознавство, що орієнтується на функцію». Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на продукт зосереджується на описі окремих перекладів, порівняльному описі кількох перекладів одного й того самого джерельного тексту (або на ту ж саму мову, або на різні мови) і описі крупних масивів перекладів, що привело на початку 1990-х років до аналізу корпусів у перекладознавстві. Однією з кінцевих цілей описового перекладознавства, що орієнтується на продукт (текст/ тексти), могла б, можливо, бути загальна історія перекладу – якою б амбітною така мета не здавалася зараз.

Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на функцію досліджує радше контексти, ніж перекладені тексти, вивчаючи функцію, вплив та значення перекладів у цільовому контексті; коли, де і які тексти перекладалися і аналізуючи дію перекладів на контексти, що разом із впливом П'єра Бурдьє та інших соціологічних моделей, призвело до зосередження уваги на соціології перекладу.

Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на процес спрямоване на систематичний опис того, що відбувається у голові перекладача, коли він перекладає, що породило психологію перекладу, а також можливо охопило опрацювання більш свідомих процесів прийняття рішення, вибір глобальних стратегій чи організацію перекладацьких служб. У одному висловлюванні, що виявиться релевантним для подальшої еволюції і обговорення ДП, Голмс надає

великого значення необхідності збереження чистого перекладознавства незалежним від будь-яких прикладних цілей. (Holmes 1988/2000: 176).

Інша гілка «чистого перекладознавства» – «**теоретичне перекладознавство**» або теорія перекладу – зацікавлена, як очевидно вже з її назви, не в описі наявних перекладів, функцій перекладу, що спостерігаються, чи експериментально визначених процесів перекладу, а у використанні результатів описативного перекладознавства, в поєднанні з інформацією доступною із споріднених царин та дисциплін, щоб виявляти принципи, теорії та моделі, які послужать для пояснення та передбачення того, чим є переклад (і процес, і результат), і чим він буде.

Кінцевою метою теоретика перекладу має бути, поза сумнівом, створення повної, вичерпної теорії, котра включає в себе так багато елементів, що може служити для пояснення та передбачення всіх явищ, які входять до царини перекладу, та виключення всіх тих явищ, які знаходяться поза його межами. Більшість теорій, що існують на даний момент, як вказує Голмс, «є в дійсності нічим іншим, як всього лише прелогоменами до такої загальної теорії перекладу. Значна їх доля, власне кажучи, взагалі не є справді теоріями, в усіх наукових смислах цього слова, а лише низкою аксіом, постулатів та гіпотез, які сформульовано таким чином, що і надто багато в себе включають (охоплюючи також не перекладацькі дії та не лише переклади), і надто багато виключають (відгороджуючись від деяких перекладацьких дій та деяких творів, які, звичайно, визнаються перекладами). Інші ж теорії, хоча також можуть носити назву «загальні» теорії перекладу (й часто їм може передувати запобіжно-обережне «до» вченого), не є, власне кажучи, загальними теоріями, а за своєю зоною дії теоріями **частковими** або **спеціальними**, маючи справу лише з одним або кількома аспектами теорії перекладу як єдиного цілого» (Holmes, 1988: 77). Саме в царині часткових теорій останнім часом і досягнуто найзначнішого просування вперед. Часткові теорії перекладу визначаються цілою низкою способів, хоча Голмс висловлює припущення, що їх можна звести до шести основних розрядів.

Перш за все, існують теорії перекладу, які він назвав **теоріями перекладу, що обмежені засобом (medium)**, згідно із засобом, що використовується. Такі теорії можна поділити далі на **теорії перекладу, який виконується людиною** (ручний переклад), **перекладу, який виконується машиною** (машинний переклад), **перекладу, який виконується спільно людиною та машиною** (автоматизований переклад). Переклад, який виконується людиною, розбивається на **усний** (з подальшим поділом на **послідовний та одночасний**) і **письмовий** переклади (і відповідно поділяються й теорії обмежені засобом перекладу).

По-друге, існують **теорії, обмежені регіоном**. «Регіонально-обмежені теорії можуть бути двох тісно пов'язаних видів: обмежених джерельною та цільовою мовами, або ж, що звичайно не зовсім те саме, а буває, що й навряд чи взагалі те саме, обмежених цільовою та джерельною культурами. В обох випадках, при обмеженні мовами та при обмеженні культурами, ступінь фактичного обмеження може варіюватися. Так, можливі теорії перекладу між, скажімо, фран-

цузькою та німецькою мовами (теорії, що обмежені парою мов) на протигагу теоріям перекладу в межах слов'янських мов (теорії, що обмежені мовною групою) чи перекладу з романських мов германськими (теорії, що обмежені парою мовних груп). Аналогічним чином можливо, по крайній мірі гіпотетично, розробляти теорії перекладу в межах швейцарської культури (теорії, що обмежені однією культурою), або перекладу між швейцарською та бельгійською культурами (обмежені парою культур) на відміну від теорій перекладу в межах Західної Європи (обмежені культурною групою), або перекладу між мовами, що відбивають доіндустріальну культуру, та мовами сучасної Західної культури (обмежені парою культурних груп). Теорії перекладу, обмежені мовами, тісно пов'язані з тими розвідками, що здійснюються в компаративних лінгвістиці та стилістиці (хоча завжди слід пам'ятати, що граматичні аспекти перекладу певної мовної пари та порівняльна граматики цієї ж пари мов, яка розробляється з метою навчання іноземним мовам, – це зовсім різні речі). В царині теорій, обмежених культурами, досі мало було докладних досліджень, хоча культурні обмеження, сплутані з обмеженнями мовними, іноді потрапляють до теорій, обмежених мовами, де вони зовсім недоречні, за винятком тих рідких випадків, коли культурні та мовні межі співпадають як в джерельній, так й в цільовій ситуаціях. Більш того, безсумнівно, вірно те, що деякі аспекти теорій, які виводяться як загальні, насправді, відповідають лише західному культурному регіону» (Holmes, 1988: 79).

По-третє, існують **теорії, обмежені рангом, або рівнем мовної структури**, інакше кажучи, теорії, що мають справу з дискурсами чи текстами як цілим, проте займаються нижчими мовними рівнями. Традиційно значна частка праць з перекладу обмежувалася майже виключно рівнем слова, й слово та словосполучення є все ще тими рівнями, на яких зосереджена більшість праць з науково-технічного перекладу, що орієнтовані на термінологію. Чітко помітна ще у 1970-і роки тенденція руху від лінгвістики нижчих рівнів до лінгвістики тексту призвела до того, що у 1970–1980 більшість перекладознавчих досліджень велася з позицій саме лінгвістики тексту (див. напр., Hatim, Mason, 1990).

По-четверте, існують **теорії, обмежені типом текстів** (або типом дискурсів), які мають справу з проблемами перекладу певних типів чи жанрів мовних повідомлень. Письменники та літературознавці давно цікавляться проблемами, що притаманні перекладу художніх текстів чи окремих жанрів художніх текстів; подібно їм і теологи приділяють багато уваги перекладу Біблії та інших сакральних текстів. Останніми роками робляться також і певні зусилля для створення спеціальної теорії перекладу наукових текстів. Також вимагає дослідження таке важливе питання, як відхилення при перекладі від типу тексту чи його зміна.

По-п'яте, існують **темпорально-обмежені теорії**, котрі розподіляються на два типи: теорії, які відносяться до перекладу сучасних текстів, та теорії, які пов'язані з перекладом текстів, що віддалені в часі.

Й нарешті, існують **проблемно-орієнтовані теорії**, теорії, що обмежуються однією або кількома окремими проблемами в рамках всієї царини загальної те-

орії перекладу, проблеми, які можуть коливатися від таких широких і загальних питань, як межі співпадання чи неспівпадання в перекладі чи природа еквівалентності перекладу до таких більш конкретних питань, як переклад метафор чи передача власних назв при перекладі.

Варто відзначити, додає Голмс, що теорії можуть обмежуватися більш, ніж одним способом.

В теорії перекладу до вивчення цього явища можна зараз виокремити чотири основні підходи: лінгвістичний, філософський, психолінгвістичний та соціокультурний. Ці чотири підходи можуть також, до певної міри, служити й позначкою етапів становлення перекладознавства як самостійної дисципліни. Якщо переважна більшість досліджень у 1970 – 1980-і роки велася з позицій лінгвістичного підходу, особливо лінгвістики тексту, то пізніше забезпечують новий напрямок перекладознавству філософський підхід разом із психолінгвістичним. З середини 1980-х, і особливо в 1990-і роки, починає домінувати соціокультурний підхід. Нові напрямки розвитку перекладознавства започатковані в середині 1990-х років комп'ютерною лінгвістикою.

У прикладному перекладознавстві, як і в багатьох інших прикладних дисциплінах, перше, що спадає на думку, коли розмірковуєш над її застосуванням, що простягалось б за межі самої дисципліни, це її **використання в процесі навчання**. Фактично навчання перекладу використовується в двох типах випадків, які необхідно ретельно розрізняти поміж собою. Стосовно першого випадку, то переклад давно використовується як метод навчання іноземним мовам та для перевірки володіння ними. До цього типу я зараз повернусь. Стосовно другого, а це більш недавнє явище, то перекладати навчають при підготовці професійних перекладачів у спеціалізованих навчальних закладах. У цьому другому випадку, тобто в навчанні перекладачів, виникає низка питань, що вимагають відповіді: питань, які пов'язані, в першу чергу, з методами викладання, методами тестування та планування навчальних програм. Зрозуміло, що пошук обґрунтованих надійних відповідей на ці питання складає важливу ділянку досліджень в прикладному перекладознавстві.

Друга ділянка стосується **довідників, посібників та інших допоміжних засобів для потреб перекладу**, як для використання в підготовці перекладачів, так і для задоволення вимог перекладачів-практиків. Потреби ці численні й різноманітні, проте розподіляються головним чином на дві групи: (1) лексикографічні та термінологічні; (2) граматичні. Обидві ці групи допоміжних засобів традиційно постачалися вченими з інших, споріднених дисциплін, проте навряд чи можна заперечити, що роботу над цими матеріалами слід сприймати як царину прикладного перекладознавства. Але лексикографічні довідники часто далеко не охоплюють те, що потребує перекладач, а контрастивні граматики, зроблені з метою навчання іноземним мовам, насправді не є повноцінною заміною граматик стилістично маркованих перекладацьких відповідностей. Здається, що вченим у галузі прикладного перекладознавства необхідно буде встановити й чітко визначити ті конкретні вимоги, яким ці допоміжні засоби повинні відповідати, щоб вони задовільняли потреби як тих перекладачів, що практи-

кують, так і майбутніх перекладачів, а також спільно з лексикологами та фахівцями з контрастивної лінгвістики працювати над їхнім створенням.

Третя царина прикладного перекладознавства, що відсутня у схемі Турі, але відзначена в праці Голмза, це – **політика перекладу**. Завдання перекладознавця в цій царині надавати кваліфіковані поради іншим у визначенні місця та ролі перекладачів, перекладів та процесу перекладу в суспільстві взагалі: такі питання, наприклад, як визначення, які твори необхідно перекласти за нинішньої суспільно-культурної ситуації, яким є соціальний та економічний стан перекладача в суспільстві, та яким він має бути, чи яку роль процес перекладу повинен відігравати у викладанні іноземних мов та в навчанні ним.

Четверта, зовсім відмінна царина прикладного перекладознавства, це – царина **критики перекладу**. Рівень такої критики сьогодні все ще нерідко залишається досить-таки низьким, і в багатьох країнах досягнення в цій царині перекладознавства все ще й досі не мають майже ніякого впливу. Безперечно, що діяльність з тлумачення та оцінки перекладу завжди до певної міри унікатими ме об'єктивного аналізу, й отже продовжуватиме відбивати інтуїтивні, продиктовані враженням відношення та позиції критика. Та все ж тісніший контакт між перекладознавцями та критиками перекладу міг би немало зробити для зведення інтуїтивного елемента до більш прийняттого рівня.

Після огляду основних гілок перекладознавства, Голмс вказує на наступні два моменти. Перший полягає ось в чому: вище дескриптивне, теоретичне та прикладне перекладознавства були подані як три цілком окремі галузі в межах цілісної наукової дисципліни, й від порядку їх викладення могло скластися враження, що внесок їх одна в іншу є однонаправлений: опис перекладів надає базові дані, на яких має будуватися теорія перекладу, й обидві разом вони постачають свої наукові результати для подальшого їх використання в прикладному перекладознавстві. Насправді ж, звичайно, це відношення є діалектичним, і кожна з цих трьох галузей забезпечує матеріалом дві інші, використовуючи ті знахідки, які вони, в свою чергу, надали їй. Наприклад, теорія перекладу не може обійтися без надійних конкретних фактів, які отримують дескриптивне та прикладне перекладознавства, в той час як, з іншого боку, не можливо навіть приступити до роботи в жодній з двох інших галузей перекладознавства без того, щоб мати, принаймні, інтуїтивну теоретичну гіпотезу як відправну точку. З огляду на таке діалектичне взаємовідношення виходить, що, хоча потреби моменту можуть змінюватися, проте необхідна увага до всіх трьох галузей для успішного розвитку та розквіту дисципліни.

Друге зауваження полягає в тому, що у кожній з галузей перекладознавства існує два подальші **виміри**, які ще не згадувалися; виміри, пов'язані з вивченням не перекладу, а власне самого перекладознавства. Один із цих вимірів – **історичний**: вже існує царина історії теорії перекладу, в якій досягнуто певних важливих результатів, проте такі царини, як царина історії опису перекладу та царина історії прикладного перекладознавства (переважно історії навчання перекладу та підготовки перекладачів) – обидві досі залишаються ще неораними ділянками. Так само існує іще один вимір, що його можна назвати **методологі-**

чним або метатеоретичним, який займається проблемами того, які методи та моделі краще використовувати в різних галузях цієї дисципліни, та які її складові.

3. Розвиток перекладознавства

Запровадження, починаючи з середини ХХ ст., більш систематичних лінгвістичних теорій (див. вище) трансформували вивчення перекладу й підготували підґрунтя для становлення дисципліни. З кінця 1980-х років перекладознавство надзвичайно розвинулося завдяки швидкому зростанню кількості курсів з підготовки практичних перекладачів, підкріплених відповідними науковими дослідженнями, у зв'язку з із збільшенням міжнародного попиту на переклад та із зростанням загального інтересу до перекладу як міжкультурного явища. Це бурхливе зростання як зацікавленості у перекладі, так і кількості опублікованих наукових досліджень ілюструє збільшення кількості наукових журналів, присвячених дослідженню перекладу. І хоча буде несправедливим обрати лише кілька назв, та серед найвідоміших на міжнародному рівні журналів наведемо (у хронологічному порядку, за роком заснування): *Babel* (Нідерланди, заснований у 1955 році), *META* (Канада, 1955), *Traduction, terminologie, rédaction* (Канада, 1988), *Target* (Нідерланди, 1989), *Perspectives on Translatology* (Данія, 1993), *The Translator* (Велика Британія, 1995), *Interpreting* (Нідерланди, 1996), *Across Languages and Cultures* (Угорщина, 2001), *Translation Studies* (Велика Британія, 2008) та, ілюструючи рух до онлайнових публікацій з відкритим доступом, згадаємо про *Journal of Specialized Translation* (Велика Британія, 2004). Зростання наукової активності виявилось настільки значним, що зараз дві онлайнові бази даних пропонують дослідникам пошукові бази у сфері перекладознавства: *Translation Studies Abstracts* (видавництво *St. Jerome Publishers*, з 1998 року) та *Translation Studies Bibliography* (видавництво *John Benjamins*, з 2004 року). Крім того, з'явилося чимало загальноприйнятих книжок та монографій на теми перекладознавства, і їхня кількість з 1990-х років істотно зростає: *Translation Studies* (Bassnett 1980/1991/2002), *Contemporary Translation Theories* (Gentzler 1993, 2001), *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (Baker & Malmkjær 1998; Baker & Saldanha 2008), *Dictionary of Translation Studies* (Shuttleworth & Cowie 1997), *Introducing Translation Studies* (Munday 2001/2008), *A Companion to Translation Studies* (Kuhiwczak & Littau 2007), *The Routledge Companion to Translation Studies* (Munday 2009) та чотирьохтомове енциклопедичне видання *Handbook of Translation Studies (HTS)* (2010 – 2014).

Для того аби певним чином структурувати результати такого колосального розвою дисципліни здійснюються різні спроби. Наприклад, Ендрю Честерман (Chesterman, 1997: Розділ 2) виявляє п'ять стрижневих ідей або «супермемів» (переклад з джерельної мови на цільову мову; еквівалентність; неперекладність; вільний переклад відносно буквального перекладу; всякий твір є перекладом) та вісім великих «етапів» у їхній еволюції в теорії перекладу (слів, слова Божого, риторичний, логосу, лінгвістичний, комунікативний, цільової культури та ког-

нітивний); Мері Снелл-Горбі (Snell-Hornby, 2006) описує різні періоди або «повороти» в перекладознавстві („turns“ of Translation Studies) від появи дисципліни до «прагматичного повороту» в лінгвістиці, «поворот до культури» 1980-х років, інтердисципліна (міждисциплінарна наука) 1990-х та інші «повороти» 1990-х (емпіричний, глобалізаційний тощо).

Незважаючи на відмінності у точках зору, в історії дисципліни на Заході до кінця ХХ ст. у загальних рисах розрізняються наступні стадії, які часом частково збігаються:

1. Лінгвістична теорія перекладу, включаючи порівняльний аналіз мовних систем, та поява центрального поняття еквівалентності між перекладом та його першоджерелом.

2. Функціональні підходи (Functionalist approaches) до перекладу, що виникли в Німеччині, включаючи теорії зв'язку типів текстів і методу перекладу та скопос-теорію, у якій мета комунікації та функція цільового тексту, а не джерельного, вважаються за вирішальну. По тому з'являються підходи до перекладу, що базуються на текстуальному та дискурсному аналізі, які, в цілому, запозичують більше динамічні моделі з лінгвістики (особливо з системно-функціональної лінгвістики) для того, щоб аналізувати перекладацьку комунікацію з функціональної точки зору. У цих підходах фокус уваги зміщується з художнього перекладу на переклад широкого кола нехудожніх текстів.

3. Полісистемна теорія (Polysystem theory) та інші системні теорії, у тому числі Маніпуляційна школа та гілка дескриптивного перекладознавства (Descriptive Translation Studies) (Toury 1995; див. також Pym et al 2007). Метою багатьох з цих досліджень є встановити норми перекладу в різні суспільно-історичні моменти. Для Г. Тури (див. вище) кінцевою метою є встановити «закони» перекладу.

4. «Поворот до культури», який було провіщено в збірці Bassnett and Lefevere (1990). У 1990-х роках перекладознавство запозичує чи адаптує теоретичні моделі з культурології, особливо з феміністичних та гендерних досліджень (Gender Studies) та постколоніальних досліджень (Postcolonial Studies). Ключовими стають питання влади та ідеології та того, як ними завдяки перекладу маніпулюють. Лінгвістичні підходи до вивчення перекладу опиняються на маргінесах.

5. Невпинний інтерес, надиханий німецькими романтиками, й особливо Фрідріхом Шляєрмахером, до філософських питань, які стосуються літературної герменевтики та етики. Праця Лоуренса Венуті *The Translator's Invisibility* («Непомітність перекладача») (1995/2008) виявилася особливо впливовою у розвитку моральної критики перекладацьких тенденцій очужувального та одомашнювального перекладів, особливо останнього, який, на думку Венуті, домінуючи у британській та американській видавничій практиці, знищує сліди характерних ознак чужого.

4. Перекладознавство у ХХІ ст.

У новому тисячолітті перекладознавство продовжує розвиватися у самих різних напрямках. Коротке описання деяких основних розробок може бути лише поверхневим. По-перше, на Заході спостерігається відчутний інтерес до не-західних теорій, до чого на початковому етапі спонукали пост-колоніальні дослідження. Він супроводжується розвитком перекладознавства по всьому світу, а особливо у Китаї, в Індії, в арабських країнах. Деякі з публікацій у цій сфері спрямовані на розповсюдження того, що уявляється вузловими ідеями, через антології чи критичні вступні слова, причому тут особливо помітним є китайський дискурс про переклад. Вся ця активність призводить до переоцінки передісторії перекладознавства, враховуючи програми перекладу усних буддійських священних творів з санскриту та інших мов китайською у I – VIII ст. н.е. та пізніше (Cheung 2006), у ХХ ст. плідний вплив ученого та перекладача Янь Фу (Chan 2004). Таке розповсюдження перекладознавчих досліджень не лише розширило коло мов, історичних обставин і перекладацьких ситуацій, що стали об'єктом дослідження (як це добре демонструє різноманіття праць у двотомнику Hermans, 2006), але й починає приводити до переоцінки концептуальних уявлень про саме поняття перекладу (Tymoczko, 2007).

Також спостерігається зростання зацікавленості не так у самому перекладі, як у ролі перекладача. Це проявляється у заінтересованості етикою перекладача та його особистістю, а також у сильному потязі до питань соціології перекладу, де особливо значним є вплив французького соціолога П'єра Бурдьє. Так, багато зусиль було докладено до створення ґрунтовної історії перекладу англійською мовою та перекладачів (напр., Gillespie & Hopkins, 2005 та подальші томи в серії *The Oxford History of Literary Translation in English* («Оксфордська історія художнього перекладу англійською мовою»).

Інша сфера колосального поступу у дослідженнях перекладу пов'язана з технічним прогресом та новими технологіями. Вдосконалення технологій змінило практику перекладу, до якої у багатьох випадках залучаються керівники проєктів, у якій використовуються системи *Translation Memory* (системи пам'яті перекладів) та інші засоби та інструменти автоматизованого перекладу (computer-aided translation) та якій притаманна розкиданість перекладачів по всьому глобальному ринку, який трактує переклад як один з елементів у системі «глобалізація – інтерналізація – локалізація – переклад» (globalization – internationalization – localization – translation) (GILT)). Удосконалення технологій мало також помітний вплив на дослідження перекладу, причому з вагомими результатами для автоматизованого та машинного перекладу (machinetranslation) різних типів та, в орієнтованих на процес та когнітивних дослідженнях, для підйому корпусного перекладознавства, розвитку технології запису думок в голос (think-aloud protocols), технології айтрекінг (*eye-tracking*), яка дозволяє відслідковувати напрямок, тривалість та деякі інші параметри погляду піддослідного, та інших допоміжних засобів для спостереження за процесом прийняття рішення перекладачем. Зараз такі дослідження вимагають значного вкладання грошей в устаткування та координації спільної діяльності міждисциплінарних

та міжнародних наукових колективів. До того ж, «нові медіа» породили свої власні підгалузі діяльності та дослідження, серед яких найпомітнішим є аудіовізуальний переклад (audiovisual translation) (або мультимедійний чи екранний переклад), який став включати до свого складу не лише давно усталені практики дубляжу та субтитрування (subtitling), але й також локалізацію відеоігор, поширення неофіційного фенсабу (скорочення від «fan subtitles» («аматорські субтитри»): відеоматеріал з субтитрами рідною мовою, випущений незалежно від офіційних розповсюджувачів) і тому подібне.

5. Розширення обрисів перекладознавства

Виходячи з цього поступу дисципліни та її здобутків, часто постає питання щодо природи перекладознавства як окремої галузі, так і того кола питань, які вона досліджує. Це питання – вже не те питання, що непокоїло Дж. Голмса у 1972 (коли у багатьох не було визначеності, щодо значення перекладознавства), а скоріше питання того, чи, за наявності такої великої фрагментації, ми насправді не вивчаємо різні чи несумісні речі та, пов'язане питання, чи внаслідок цього перекладознавство слід вважати окремою самостійною дисципліною, чи більшою мірою міждисциплінарною наукою. Проблема, з якою все ще стикається перекладознавство, полягає у тому, що воно склалося, вийшовши з лона інших дисциплін (як і багато науковців, що займаються ним), і з цієї причини у багатьох країнах йому бракує чіткої організаційної самобутності. З іншого боку, текучий характер сучасних гуманітарних наук часто наділяє особливим правом міждисциплінарне дослідження, як динамічну та творчу силу. До того ж, немало значних досліджень з перекладу трапляються в дисциплінах, які донедавна не були прямо пов'язані з перекладознавством.

У 2000 році у статті Е. Честермана та Р. Аррожу «*Shared ground*» («Спільна територія»), опублікованій у журналі *Target*, авторами здійснено спробу примирити те, що вони назвали підходами «ессенціаліста» до перекладу („*essentialist "approaches to translation*) (коли значення є сталі, і завдання перекладача полягає у їхній передачі) та підходами «не-ессенціаліста» („*non-essentialist "approaches*) (значення нестале, і сам переклад ставиться під сумнів), з тридцятьма спільно побудованими «тезами» про об'єкт дослідження. З тих пір розвиток перекладознавства був настільки значним, що певні підгалузі на кшталт «тлумачезнавства» або «дослідження усного перекладу» (*Interpreting Studies*) напівнезалежними і почали уклади окремі антології (напр., Röchhacker & Shlesinger, 2002; Röchhacker, 2004). Досягнення перекладознавства викликали переоцінку метамови перекладу (Gambier & van Doorslaer, 2007). А власна стаття Люка ван Дорслаара у цій збірці, що базується на досвіді автора у створенні разом з колегами онлайнного реферативного видання *Translation Studies Bibliography* («Бібліографія з перекладознавства»), кинула виклик класифікації Дж. Голмса, підтримавши «відкриту та описову схему» дисципліни для забезпечення такої моделі дослідження, що може (van Doorslaer, 2007: 220) розширюватися. Що є важливим для міждисциплінарної науки так це те, що гнучка

модель дозволяє включати у наукову галузь нові дослідження та встановлювати нові взаємозв'язки, особливо коли постійно з'являються нові технології та моделі. Більше того, зростання кількості програм з підготовки фахівців з науковими ступенями з перекладознавства, чому немало сприяють міжнародні науково-методологічні літні школи, на кшталт тих, які SETRA в Льовені та Едінбургський та Манчестерський університети спільно з Лондонським університетський коледжем у Великій Британії та у Гонконгу, має позитивний ефект, тобто спостерігається зростання кількості молодих науковців, які отримують освіту саме з перекладознавства.

6. Повороти перекладознавства

З сьогоденної точки зору поняття «поворот» у контексті мовознавчих досліджень скоріше за все наведе на думку про «прагматичний поворот», який мав місце в лінгвістиці у 1970-х роках. Зараз він розглядається як очевидний перехід від абстрактних та жорстких догм трансформаційної генеративної граматики, яка залишала поза увагою всі аспекти «екстралінгвістичної реальності», до більш практичного, відкритого та гнучкого підходу, згідно з яким мова виступала як дія по відношенню до навколишнього світу і, особливо, конкретної ситуації. Однією з його основних рушійних сил стала на той час революційна теорія мовленнєвих актів. Процес продовжився охопленням соціальних та комунікативних аспектів мови і виникненням лінгвістики тексту. Все це проклало шлях для нової дисципліни – перекладознавства.

Тут під терміном «поворот» розуміється мислима зміна парадигми, знак на позначення «повороту дороги», коли відбувається очевидна зміна напрямку, як це було з «прагматичним поворотом». Однак, це зовсім не означає, що будь-яка зміна є «поворотом»: наприклад, просте коригування стратегії чи методу, включення деяких додаткових складників чи використання іншого матеріалу не можуть вважатися «поворотом». «Поворот» завжди динамічний, і будь-які зміни можна вважати «поворотом» лише в ретроспективі, коли ці зміни напрямку бачаться очевидними і розумними, можливо, навіть даючи нове визначення самому предмету досліджень.

6.1. Поворот до культури

Під час післявоєнних десятиріч, до виникнення перекладознавства як окремої дисципліни, переклад розглядався як підрозділ порівняльного літературознавства (художній переклад), з одного боку, і лінгвістики (технічний, комерційний чи галузевий переклад), з іншого. Останній був тісно пов'язаний з науковими категоріями лінгвістики, приділяючи основну увагу еквівалентності між одиницями, особливо словами, мови перекладу (цільової мови – ЦМ) та мови оригіналу (джерельної мови – ДМ). Одиниці ДМ безумовно були тими опорними точками, стосовно яких одиниці ЦМ мали бути еквівалентними (саме тому, цей підхід пізніше стали називати «ретроспективним»).

Наприкінці 70-х років минулого сторіччя дві групи науковців розробили підхід до перекладу з протилежним, «проспективним», напрямком, який зосереджувався не на оригіналі, а на статусі та функції перекладу в цільовій куль-

турі. Ці дві групи – одна з яких базувалася в Нідерландах та Ізраїлі, гуртуючись навколо Гідеона Турі (див. Дескриптивне перекладознавство) і передусім концентруючись на художньому перекладі (пор. Hermans 1985), а інша – в Німеччині, єднаючись навколо Ганса Вермеєра (див. Функціоналістський підхід) – працювали незалежно одна від одної, однак в середині 80-х вони представили праці, які мали вражаюче спільні погляди, включаючи наголос на культурному контексті перекладу, а не на мовних одиницях тексту оригіналу (пор. Snell-Hornby 2006: 47–56).

Результати дослідження німецьких науковців були представлені у доповіді, представленій у липні 1988 на конференції у Варвіку (Snell-Hornby 1990). У своєму вступі до збірки наукових доповідей тієї конференції (Bassnett & Lefevere 1990), який тоді широко обговорювався, її редактори Сюзан Баснет та Андре Лефевр, посилаючись на дослідження німецьких науковців, використали термін «cultural turn» («культурний поворот»), як визначальне поняття: «Усі статті в цій збірці вказують на «культурний поворот», який пропагує Мері Снел-Горнбі, чим і пояснюється запровадження певних нових категорій. «Культурним поворотом» також пояснюється і те, чому праці в цій збірці, на відміну від багатьох інших у цій царині, демонструють надзвичайну єдність задуму. Всі статті, так чи інакше, стосуються «культурного повороту», будучи численними тематичними дослідженнями, які ілюструють основну ідею збірки» (Lefevere & Bassnett 1990: 4).

Можна справедливо стверджувати, що саме в цьому абзаці було до перекладознавства введено термін «культурний поворот», і з часом він став одним з ключових термінів цієї дисципліни (щодо інших термінів культури див. Sewell 1999). Більше того, це досі найвизначніший «поворот» в історії перекладознавства, в прототипічному сенсі це був безумовний перехід від орієнтованого на текст оригіналу, ретроспективного, «наукового» підходу до підходу проспективного, функціонального та орієнтованого на читача тексту перекладу. Статті у збірці за редакцією С. Баснет та А. Лефевра у більшості своїй присвячені художньому перекладу, включаючи пост-колоніальну літературу та гендерні перекладознавчі дослідження.

6.2. «Повороти» у 1990-х

Сьогодні, оцінюючи поворот до культури кінця 1980-х, можна стверджувати, що він безперечно став визначною віхою у розвитку перекладознавства; між тим, має пройти певний час для того, щоб наступні «повороти» 1990-х та початку нового століття могли по праву отримати цей статус. Однак, оцінюючи 1990-ті з позицій років, що йшли за ними, можна казати про дві основні течії, що безсумнівно викликали в дисципліні радикальні зміни і були зумовлені зовнішнім та внутрішнім чинниками.

Зовнішнім чинником впливу був процес глобалізації, який разом із вражаючим розвитком інформаційних технологій і, як наслідок, створенням світового комунікаційного простору, здійснив переворот у багатьох аспектах сучасного життя, зумовив радикальні зміни у мовній сфері. Цей процес отримав назву «глобалізаційний поворот».

Протягом сторіч перекладач уявлявся якоюсь усамітною людиною, що постійно обдумує слова та речення. За декілька років його робоче місце змінилося завдяки появі термінологічних баз даних, систем машинного перекладу, Інтернету та супутніх інструментів, а також багатьох технологічних винаходів, які і досі вдосконалюються все швидшими і швидшими темпами (див. Автоматизований переклад, Машинний переклад сьогодні). Все це здійснило переворот в швидкості та каналах зв'язку – а також у нашому розумінні тексту або «мовного матеріалу». По відношенню до перекладу можна навести наступні основні зміни:

1. Через розвиток телекомунікаційних технологій та все більше використання англійської, як мови глобального спілкування, деякі форми перекладу вийшли з вжитку: формальна бізнес-кореспонденція частково поступилася неформальному електронному листуванню та переговорам по мобільному телефону.

2. Потреба у швидкій обробці і зменшення культурно обумовлених відмінностей в межах технологічної «лінгва франка» обумовлює ширше застосування машинного/автоматизованого перекладу (як, наприклад, негайний машинний переклад тексту для передачі його сенсу в найзагальніших рисах, "для довідки").

3. Мультимедійна комунікація створила нові типи текстів (наприклад, аудіовізуальні або мультисеміотичні), у яких вербальні знаки взаємодіють із зображеннями чи образами: цей аспект вже розглядався як «іконічний поворот» (пор. Bachmann-Medick 2007).

Інший поворот 1990-х називається «емпіричним поворотом». Після десятиріч виключно теоретичних дискусій, з однієї сторони, та чисто практичних розробок з іншої, виникла необхідність наукового дослідження, що мало б в основі емпіричні розвідки: для письмового перекладу це стала фіксація «думок вголос», а для усного перекладу – детальний аналіз конкретних ситуацій перекладу і перекладів (пор. Gile 1994, приклади конкретних ситуацій перекладу і перекладів див. Snell-Hornby 2006: 116–122). Це викликало значне пожвавлення досліджень в сфері усного перекладознавства, якій до цього приділялося мало уваги (в основному досліджувався синхронний переклад). У 1990-ті роки усне перекладознавство чітко сформувалося як окремий підвид дисципліни, пізніше охопивши дослідження з усного діалогового перекладу чи усного перекладу для потреб громади в різних ситуаціях (особливо під час судових слухань, в лікарнях чи поліцейських дільницях), де зібрано значний емпіричний матеріал. Із зростанням міграційних процесів надзвичайно важливим у найближчому майбутньому неодмінно стане усний двосторонній (діалоговий) переклад (пор. Cronin 2006: 52 і наступні сторінки).

6.3. «Повороти» XXI століття?

Як було вказано вище, дисциплінарним «поворотом» може вважатися та бути визначеним як такий лише завершений «поворот», і все ще занадто рано робити остаточні висновки та заяви щодо «поворотів» у перекладознавстві за останні роки. Найбільший потенціал в цьому відношенні має «соціологічний

поворот» (пор. Bachleitner & Wolf 2004, Wolf & Fukari 2007; див. також Соціологія перекладу), який, однак, почав формуватися ще в попередні десятиріччя (пор. Gouanvic 1997). Соціологічний підхід природно розвивається внаслідок поширення (між)дисципліни на сусідні царини досліджень і також охоплює такі питання як етика і культурна ідентичність, що пов'язані з питанням багатомовності, особливо з огляду на поширення англійської мови по всьому світу. Звичайно, ці питання в майбутньому будуть предметом дослідження перекладознавців.

Література:

1. Джугострянська Ю. Важлива пам'ятка з історії українського перекладознавства/ Юлія Джугострянська, Максим Стріха // Новий Протей / голов. ред. Олександр Кальниченко. – Вінниця, 2015. – С. 133 – 35.
2. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя/ Тарас Шмігер. – Київ: Смолоскип, 2009. – 342 с.
3. Amos F. R. Early Theories of Translation/ Flora R. Amos. – New York: Octagon, 1973. – [Originally published by Columbia University Press, 1920]. – 184 pp.
4. Bachleitner N. Soziologie der literarischen Übersetzung/ Norbert Bachleitner & Michaela Wolf (eds) // Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur, 2004. – Vol. 29 (2). – S. 1 – 25.
5. Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies/ Mona Baker, Kirsten Malmkjær (eds). – 1st ed. – London ; New York : Routledge, 1998. – 680 pp.
6. Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies/ Mona Baker & Gabriela Saldanha (eds). – 2nd edition. London & New York: Routledge, 2008. – 654 pp.
7. Bassnett S. Translation, History and Culture / Susan Bassnett, André Lefevere. – London & New York: Routledge, 1990. – 182 pp.
8. Bassnett S. Translation Studies/ Susan Bassnett. – 1st/2nd/3rd ed. – London & New York: Routledge, 1980/1991/2002. – 176 pp.
9. Bassnett S.. The Translation Turn in Cultural Studies/ Susan Bassnett//Constructing Cultures. Essays on Literary Translation/Susan Bassnett & André Lefevere (eds). – Clevedon: Multilingual Matters, 1998. – P. 123–140
10. Biguenet J. The Craft of Translation / John Biguenet & Rainer Schulte (eds). – Chicago: University of Chicago Press, 1989. – 170 pp.
11. Chan L. T. Twentieth-Century Chinese Translation Theory/ Leo Takhung Chan (ed.). – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2004. – 277 pp.
12. Chesterman A. Shared ground in Translation Studies// Andrew Chesterman & Rosemary Arrojo // Target, 2000, vol. 12 (1). – P. 151– 160.
13. Chesterman A. Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory/ Andrew Chesterman. – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1997. – 219 pp.

14. Cheung M. An Anthology of Chinese Discourse on Translation: From earliest times to the Buddhist project, Vol.1/ Martha Cheung (ed.). Manchester: St. Jerome, 2006. – 298 pp.
15. Cronin M. Translation and Identity/ Michael Cronin. – London: Routledge, 2006. – 180 pp.
16. Gambier Y. The Metalanguage of Translation/ Yves Gambier & Luc van Doorslaer (eds). – Amsterdam: Benjamins, 2009. – 192 pp.
17. Gentzler E. Contemporary Translation Theories/ Edwin Gentzler. – London & New York: Routledge, 1993. – 232 pp.
18. Gile D. Opening up in Interpretation Studies/ Daniel Gile // Translation Studies. An Interdiscipline/ Mary Snell-Hornby, Franz Pöchhacker & Klaus Kaindl (eds). – Benjamins Translation Library 2. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1994. – P. 149 –158.
19. Gillespie S. The Oxford History of Literary Translation in English: Volume 3: 1660–1790/ Stuart Gillespie & David Hopkins (eds). – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 584 pp.
20. Gouanvic J-M. Pour une sociologie de la traduction: le cas de la littérature américaine traduite en France après la Seconde Guerre mondiale (1945–1960)/ Jean-Marc Gouanvic // Translation as Intercultural Communication. Selected Papers from the EST Congress – Prague 1995/ Mary Snell-Hornby, Zuzana Jettmarová & Klaus Kaindl (eds). – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1997. – P. 33–44.
21. Hermans T. The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation/ Theo Hermans (ed.). – London: Croom Helm, 1985. – 249 p.
22. Hermans T. Translating Others. 2 vols./ Theo Hermans (ed.). –Manchester: St. Jerome, 2006. – 280 pp.
23. Holmes J. S. The Name and nature of Translation Studies/ James S. Holmes // Third International Congress of Applied Linguistics (Copenhagen, 21 –26 August 1972): Congress Abstracts/ Jacques Qvistgaard (ed.). Copenhagen: Ehrverskøkonomisk Forlag, 1972. http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/39/3b/59.pdf [Accessed 27 April 2010]
24. Holmes J. S. The Name and nature of Translation Studies/ James S. Holmes // Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies/ James S. Holmes (ed.). – Amsterdam & Atlanta: Rodopi, 1988. – P. 67–80. В укр. перекладі: Кальниченко О.А Дж. Голмс про царину перекладознавчих досліджень в статті ‘The Name and Nature of Translation Studies// Вестник Международного Славянського університета (Харьков), сер. «Филология», Т. 5, №6, 2002. – С. 46 – 52.
25. Jakobson R. On linguistic aspects of translation/ Roman Jakobson // On Translation/ Reuben Brower (ed.). – Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1959. – P. 173 – 95. В укр. перекладі: Якобсон Р. Про лінгвістичні аспекти перекладу // Протей: перекладацький альманах; [О. А. Кальниченко (ред.)]. – Харків: НУА, 2009. – Вип. 2. – С. 272–280.

26. Kade O. Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung/ Otto Kade. – Leipzig: Enzyklopädie, 1968. – 128 ss.
27. Kelly L. The True Interpreter: History of translation theory and practice in the West/ Louis Kelly. – New York: St. Martin's Press, 1979. – 282 pp.
28. Kittel H. Übersetzung/Translation/Traduction: Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung/An International Encyclopedia of Translation Studies/Encyclopédie internationale des sciences de traduction/ Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert, Fritz Paul (eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 2004. – 1135 ss.
29. Kuhiwczak P. A Companion to Translation Studies/ Piotr Kuhiwczak & Littau, Karin. (eds). – Clevedon: Multilingual Matter, 2007. – 192 pp.
30. Munday J. The Routledge Companion to Translation Studies/ Jeremy Munday (ed.). – London & New York: Routledge, 2009. – 304 pp.
31. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and applications/ Jeremy Munday. – London & New York: Routledge, 2001/2008. 1st/2nd edition. – 384 pp.
32. Nida E. A. Toward a Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating/ Eugene A. Nida. – Leiden: E.J. Brill, 1964. – 331 pp.
33. Pöchhacker F. The Interpreting Studies Reader/ Franz Pöchhacker & Miriam Shlesinger (eds). – London & New York: Routledge, 2002. – 436 pp.
34. Pöchhacker F. Introducing Interpreting Studies/ Franz Pöchhacker – London/New York: Routledge, 2004. – 264 pp.
35. Pym A. Beyond Translation Studies/ Anthony Pym, Miriam Schlesinger & Daniel Simeoni (eds). – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2007. – 417 pp.
36. Renner F. Interpretatio: Language and translation from Cicero to Tytler/ Frederick Renner. – Amsterdam & Atlanta: Rodopi, 1989. – 367 pp.
37. Robinson D. Western Translation Theory: From Herodotus to Nietzsche/ Douglas Robinson (ed.). – Manchester: St. Jerome, 1997. – 337 pp.
38. Schulte R. Theories of Translation/ Rainer Schulte & John Biguenet (eds). – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 260 pp.
39. Sewall W. J. The Concept(s) of Culture/ William J. Sewall // Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture/ Victoria E. Bonnell & Lynn Hunt (eds). – Berkeley: Univ. of California Press, 1999. – P. 35–61.
40. Shuttleworth M. Dictionary of Translation Studies/ Mark Shuttleworth & Moira Cowie. Manchester: St. Jerome, 1997. – 252 pp.
41. Snell-Hornby M. Linguistic ranscoding or Cultural Transfer? A Critique of Translation Theory in Germany/ Mary Snell-Hornby // Translation, History and Culture/ Susan Bassnett & André Lefevere (eds). London: Pinter, 1990. P. 79–86.
42. Snell-Hornby M. The Turns of Translation Studies. New paradigms or shifting viewpoints? / Mary Snell-Hornby. – Benjamins Translation Library 66. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2006. – 205 pp.

43. Snell-Hornby, Mary. What's in a turn? On fits, starts and writhings in recent Translation Studies/ Mary Snell-Hornby// The Translational Turn/ Doris Bachmann-Medick (ed.). –Special issue of Translation Studies, 2009, 2 (1). – P. 41–51.
44. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond/ Gideon Toury. – Amsterdam: John Benjamins, 1995. – 311 pp.
45. Tymoczko M.. Enlarging Translation, Empowering Translators/ Maria Tymoczko. – Manchester: St. Jerome, 2007. – 362 pp.
46. van Doorslaer L. Risking conceptual maps/ Luc van Doorslaer //Target , 2007, 19 (2). – P. 217–33.
47. Venuti L. The Translation Studies Reader/ Lawrence Venuti (ed.). – London & New York: Routledge, 2000. – 524 pp.
48. Venuti L. The Translator's Invisibility: A history of translation/ Lawrence Venuti. – London & New York: Routledge, 1995. – 368 pp.
49. Vinay J.-P. Stylistique comparée du français et de l'anglais/ Jean-Paul Vinay & Jean Darbelnet. – Paris: Didier, 1958. – 331 pp.
50. Weissbort D. Translation – Theory and practice: A historical reader/ Daniel Weissbort & Astradur Eysteinnsson (eds). – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 672 pp.
51. Wolf M. Constructing a Sociology of Translation/ Michaela Wolf & Alexandra Fukari (eds). – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2007. – 226 pp.

РОЗДІЛ 2. ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПЕРЕКЛАДУ

Переклад – це, мабуть, один з найдавніших видів людської діяльності, й інтерес до перекладу майже такий же давній, як людська цивілізація. З предмету перекладу існує велика кількість літератури, яка сягає саме менше I ст до н е. Проте, як наукова дисципліна, перекладознавство – наука відносно молода: їй всього лише кілька десятиліть. Лише в другій половині двадцятого століття вчені починають обговорювати потреби в проведенні систематичних наукових досліджень перекладу та в розробці його зв'язних теорій. Адже, в другій половині двадцятого століття відбулися значні кількісні та якісні зміни, що багато в чому сказалося на характері перекладацької діяльності і на вимогах до перекладу та перекладачів: вже після закінчення Другої світової війни різко зростають масштаби перекладацької діяльності, з'являються нові види перекладу; на перший план висувуються його інформативні види; зростають вимоги до його точності; різко зростає доля текстів технічного характеру, переклад яких вимагає від перекладача істотних знань у відповідній предметній області; зростає тематична різноманітність текстів, котра супроводжується їх стилістичною різноманітністю; істотною стає кількість так званих канонічних перекладів, тобто таких, котрі набувають своєрідного офіційного статусу, виступаючи в якості загальноновизнаного представника першоджерела (Комиссаров, 2002: 84–93).

Це період становлення машинного перекладу. Так, один з його піонерів, Вівер, пише (Weaver, 1955): «Природно виникає питання, чи можна задачу з перекладу подумки розглядати як задачу з криптографії. Коли я дивлюся на статтю російською, я кажу: «Це насправді написано англійською, але було зашифровано якимись незнайомими символами. І я зараз стану їх декодувати». Замість загадкових та двозначних розмов про таємничу енергію, практики машинного перекладу зацікавленні у практичних правилах використання мови. Вони мають вірити, що такі правила існують і що ці правила такі ж надійні, як закони земного тяжіння. Крім того, має бути можливим формулювати експліцитні алгоритми передачі знаків однієї мови знаками іншої.

З 1950-х років починається новий період розвитку теорії перекладу, період, що ознаменувався становленням та розвитком лінгвістичного перекладознавства. Піонером цього напрямку в СРСР був Я.І. Рецкер, який опублікував у 1950 році статтю “О закономерных соответствиях при переводе на родной язык”, яка містила перший нарис розробленої ним потім теорії закономірних відповідностей. В цій статті вперше висловлювалась думка про тісний зв'язок між перекладознавством та порівняльним мовознавством. Переклад, писав автор статті, немислимий без міцної лінгвістичної основи. Такою основою має стати порівняльне вивчення мовних явищ та встановлення певних відповідностей між мовою оригіналу та мовою перекладу. Ці відповідності в царині лексики, фразеології, синтаксису та стилю мають складати лінгвістичну основу теорії перекладу. Автор розрізняв наступні види закономірних відповідностей: 1) еквіваленти; 2) аналоги (названі в пізніших роботах “варіантами відповідностей”; 3) адекватні заміни.

Перша група включає “постійні рівнозначні відповідності”, які не залежать від контексту. До цієї групи входять перш за все деякі терміни, при чому, судячи з прикладів, терміни однозначні і в мові оригіналу, і в мові перекладу. Напр., фр. *Societe des Nations*, англ. *League of Nations*, укр. *Ліга Націй*, англ. *surplus value* і укр. *добавлена вартість*. Все це наперед задані жорсткі відповідності, які визначаються не контекстом, а словником. Ті випадки, коли багатозначній одиниці однієї мова відповідає кілька одиниць в іншій, називаються “аналогами” чи “варіантними відповідностями”. На відміну від еквівалентів, вибір аналогів визначається контекстом. Англійський прикметник *ill* може передаватися російською як “*дурной*” і як “*плохой*”, але словосполучення *ill fame* – це “*дурная слава*”, а не “*плохая слава*”. Третя група відповідностей – адекватні заміни (у Смирнова А.А. – “субститути”) використовується тоді, коли для точної передачі думки перекладач мусить відійти від букви оригіналу, від словникових та фразових відповідностей і шукати вирішення задачі, виходячи з цілого. По суті справи, включаючи в розгляд “адекватні заміни”, які потім були названі “прийомами перекладу”, Я.І. Рецкер виходить за межі “закономірних відповідностей” між двома мовами і робить спробу описати технологію перекладу як процес. Так було описано деякі прийоми досягнення адекватності перекладу:

- 1) конкретизація недиференційованих та абстрактних понять (англ. *to miss a meal* – “залишилися без обіду”);
- 2) прийом логічного розвитку поняття (англ. *so different in basic matters* – “зовсім несхожі характером і складом”);
- 3) антонімічний переклад (англ. *take it easy* – “не хвилюйтесь”);
- 4) компенсація (використання інших стилістичних засобів, чи тих же засобів, проте на іншому відрізку тексту).

Заслугою Я.І. Рецкера є те, що він вперше аргументовано обґрунтував ідею лінгвістичної теорії перекладу, намітив контури подальших досліджень лексико-фразеологічних, синтаксичних та стилістичних закономірностей процесу перекладу, запропонував понятійний апарат для описання перекладацьких операцій, який в значній мірі використовується в своїх подальших працях, підсумком яких стала його книга “Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода”, що вийшла в 1974 р.

Разом з тим відчувалась необхідність в уточненні самої лінгвістичної основи теорії перекладу. При всьому своєму значенні для лінгвістичного аналізу порівняльне мовознавство зовсім не вичерпує того кола мовних проблем, які вирішуються в процесі перекладу. необхідно було точніше окреслити предмет теорії перекладу, її місце серед інших філологічних дисциплін, її внутрішню структуру. Вирішення всіх цих задач взяв на себе видний теоретик перекладу А.В. Федоров, який вперше в радянському мовознавстві опублікував в 1953 році лінгвістичний нарис теорії перекладу “Введение в теорию перевода”. Вперше лінгвістична теорія перекладу заявила про себе як самостійний напрямок в науці про мову. Заслугою автора було те, що він поставив проблему перекладу як мовознавчу проблему, спільну для всіх жанрів та різновидів перекладу. Поруч з художнім, А.В. Федоров включив до розгляду газетно-інформаційний та науко-

вий переклад. Разом з тим багато які з проблем, що їх торкався Федоров, вирішувалися поки що лише в першому наближенні.

На цю книгу чекало довге, хоча і не завжди щасливе життя. Вона витримала ще 3 видання (1958, 1968, 1983) і по цей день користується самою широкою відомістю. Проте на перших порах саме ідея побудови лінгвістичної теорії перекладу зустріла різкі заперечення, особливо з боку теоретиків художнього перекладу (див. Гачечеладзе Г.Г. «Вопросы теории художественного перевода». Тбилиси, 1959; Кашкин И.А. «Для читателя-современника. Статьи и исследования. М., 1977»). Так відомий радянський перекладач і дослідник художнього перекладу Іван Кашкін полемізуючи з Федоровим, писав що лінгвістична теорія перекладу обмежена рамками співвідношення двох мов, що аналізуються, тоді як літературознавчий підхід до теорії художнього перекладу дозволяє висунути ті критерії, які мають узагальнити будь-які літературні переклади з будь-якої мови на будь-яку, підкоряючи їх загальним літературним закономірностям і вводячи їх до загального літературного процесу.

З часом жар полемічних пристрастей став поступово холонути. Стало зрозуміло, що лінгвістична теорія перекладу зовсім не претендує на те, щоб підмінити теорію літературознавчу, що у кожній з цих теорій своя власна мета і свої завдання, і більш того, що вони обидві при правильній розстановці акцентів можуть вдало доповнювати одна одну в межах загальної теорії перекладу.

В останньому виданні своєї книги (1983) Федоров формулює задачі теоретичного вивчення перекладу, робить екскурс в історію перекладу та перекладацької думки, детально зупиняється на основних віхах розвитку теорії перекладу та розробці поняття перекладності в СРСР та за кордоном. В цьому зв'язку Федоров підкреслює здійснюваність принципу перекладності маючи при цьому на увазі, що “те, що неможливо по відношенню до окремого елемента, можливо відносно складного цілого”. І далі, торкаючись певних обмежень цього принципу, він справедливо вказував на те, що неможливість передати окремий елемент, окрему особливість оригіналу не суперечить принципу перекладності, оскільки останній відноситься до твору як до цілого, яка відкриває для цього різноманітні шляхи. Передача вихідного співвідношення частини та цілого, за думкою Федорова, найважливіша умова адекватності перекладу. Далі Федоров зупиняється на найважливіших проблемах перекладу як процесу – на умовах вибору мовних засобів в перекладі. В цьому зв'язку розглядаються питання передачі слова як лексичної одиниці, перекладу фразеологічних одиниць, граматичні проблеми перекладу. Велика увага приділяється варіюванню перекладу в залежності від жанру матеріалу, який перекладається.

Могутнім стимулом розвитку лінгвістичної теорії перекладу стали здійснені в 1950-і – 1960-і роки перші дослідження з машинного перекладу. Для комп'ютеризації процесу перекладу вимагалася його строге та несуперечливе описання. Разом з тим ставало ясно, що дослідники машинного перекладу та представники “традиційного” перекладознавства говорять на різних мовах. Першою серйозною спробою перекинути місток між двома напрямками стала праця І.І. Ревзіна та В.Ю. Розенцвейга, що побачила світ в 1964 році, “Основы

общего и машинного перевода”. Автори поставили перед собою завдання ознайомити спеціалістів з МП з проблематикою традиційних напрямків перекладознавства, виклавши її в термінах структурного мовознавства. Проте фактично їм довелося вийти за межі простого переформулювання традиційної теорії, ввести низку нових понять та переглянути цю теорію по суті. Заслугою книги є те, що на відміну від перших перекладознавчих праць, у яких проблеми перекладу зводилися до проблем міжмовних відповідностей, тут вперше головний акцент зміщувався на переклад як на процес. У цьому зв’язку несумнівний інтерес представляє описання перекладу на основі принципової схеми процесу комунікації з використанням деяких понять теорії інформації. Разом з тим, в побудованій авторами моделі присутня також ідея міжмовних відповідностей, втілена в “мові-посереднику”, яка являється мережею відносин між елементарними одиницями смислу та набір універсальних синтаксичних відносин. Суттєвим внеском у розвиток теорії перекладу стало також розкладення процесу перекладу на 2 етапи – аналізу та синтезу та виділення основних типів реалізації процесу перекладу з урахуванням комунікативно-функціональних параметрів мовленнєвої ситуації (переклад інтерлінійний, спрощаючий на інше). В той же час далеко не всі положення цієї праці були рівною мірою придатні як для машинного, так і для звичайного перекладу. Так, наприклад, запропоноване авторами розмежування перекладу та інтерпретації (перший здійснюється без звернення до дійсності, на основі мови-посередника, а друга допускає врахування реальної позамовної ситуації) важливе лише для машинного перекладу, тому що в звичайному (немашинному) перекладі завжди присутнє звернення до реальної дійсності. Переклад, який здійснюється людиною, не може обмежуватися лише заданою мережею відповідностей. Саме тому не можна погодитися з авторами книги, коли вони вважають недоліком “традиційної” теорії Федорова визнання творчого характеру в процесі перекладу.

Ще більш інтенсивним розвитком лінгвістичної теорії перекладу ознаменувались 1970-і та 1980-і роки. Помітною подією в формуванні та становленні цієї дисципліни став вихід у світ книги Л.С. Бархударова, основаної на курсі лекцій, прочитаних в Московському державному педагогічному інституті іноземних мов ім. Моріса Тереза (Язык и перевод. М., 1975). На матеріалі перекладів художньої літератури Бархударов розглядає процес перекладу із загальнолінгвістичної точки зору. При цьому він виходив з семантичного визначення перекладу, згідно якому під останнім розуміють процес перетворення мовленнєвого твору на одній мові в мовленнєвий твір на іншій мові при збереженні незмінним плану змісту. Здається, що найціннішим в цьому визначенні є цілком справедлива думка про те, що перекладач має справу не з мовами як системами, а з мовленнєвими творами, тобто текстами. Звідси виникає можливість нейтралізації в мовленні семантичних розходжень між мовами і, зокрема, розходжень між значеннями. З другого боку, певних уточнень вимагає положення про збереження незмінним в процесі перекладу плану змісту вихідного тексту. Сам Бархударов робить суттєве застереження про те, що це положення слід розуміти у відносному, а не в абсолютному сенсі. При міжмовних перетвореннях неминучі

певні смислові втрати, в силу яких текст перекладу ніколи не може бути повним та абсолютним еквівалентом тексту оригіналу. Завдання перекладача полягає в тому, щоб звести ці втрати до мінімуму. Інакше кажучи, “незмінність плану змісту” – це не стільки ознака самого перекладу, скільки – ідеальний еталон, до якого прагне перекладач.

З-поміж широкого кола питань, які обговорюються в книзі Бархударова, варто особливо відокремити питання про семантичні відповідності при перекладі – про передачу референційних, прагматичних та граматичних значень, про роль контексту та ситуації, а також детально розглядає питання про перекладацькі трансформації.

В той же період вийшли друком дві книги В.Н. Комісарова – “Слово о переводе” (1973) та “Лингвистика перевода” (1980). В цих працях автор обґрунтовує доцільність відокремлення особливого напрямку в мовознавстві – лінгвістичного перекладознавства, або лінгвістики перекладу. При цьому описується предмет, методи та задачі цього напрямку, оцінюється статус загальної теорії перекладу, розглядаються проблеми семантики, прагматики та стилістики перекладу, ставиться питання про принципи вивчення перекладу та, зокрема, його моделювання, а також про норми перекладу. Обидві праці тісно пов’язані одна з одною і відображають різні етапи розробки єдиної концепції. В основі цієї концепції знаходиться положення про те, що в перекладі розрізняються наступні типи еквівалентності: 1) еквівалентність на рівні мети комунікації (Do you take me for a fool? = Що я маленька, чи що?), 2) еквівалентність на рівні ідентифікації ситуації, тобто описання однієї й той самої ситуації різними способами (He answered the phone. = Він зняв слухавку), 3) еквівалентність на рівні способу описання ситуації (Scrubbing makes me bad-tempered. = Від миття підлоги у мене настрій псується), 4) еквівалентність, яка базується на збереженні трансформаційних зв’язків між синтаксичними структурами (He was never tired of old songs. = Старі пісні йому ніколи не надоїдали), 5) еквівалентність, яка базується на максимальній спільності перекладу та оригіналу (I saw him at the theatre. = Я бачив його в театрі). Ці положення, справді, відбивають об’єктивну реальність. Дійсно, неважко впевнитись в тому, що ці типи еквівалентності відповідають відомим перекладацьким трансформаціям (ситуативним, семантичним, граматичним, субституції). Проте навряд чи впевнює відстоюваний автором вузько лінгвістичний підхід до перекладу, його заклик вивчати переклад не стільки як вид мовленнєвої діяльності, скільки як “вияв системи мови”.

Реальними досягненнями лінгвістичної теорії перекладу нехтувати жодним чином не можна: вона дала інструментарій та інвентар перекладацьких відповідностей, трансформацій, спробувала встановити критерії якості перекладу. Проте лінгвістична теорія перекладу уявляється аспектом глобальнішого предмету, до складу якого входить перекладацьке вивчення культур та їхньої будови, аудиторії джерельного та цільового текстів, історичних аспектів перекладацької діяльності тощо. Тобто, у цьому сенсі, переклад не бачиться як система маніпуляцій та замін фрагментів тексту фрагментами тексту чи цілого тексту цілим текстом (в залежності від того, що обирається лінгвістичною теорією пе-

рекладу за його одиницю). Лінгвістичній теорії перекладу варто віддати належне, так як в ній накопичено значну кількість цінних практичних наробок та фактів; з її положеннями не посперечається: всі вони – істина, але всі вони – мала частина істини (Галеева, 2006: 30).

Інший підхід було запропоновано О.Д.Швейцером в праці “Перевод и лингвистика”, яка вийшла того ж 1973 року. В її основу лежить теза про те, що переклад – це не лише зіткнення двох мовних систем, але й зіткнення двох різних культур, а часом і різних цивілізацій.

Сучасні європейські теорії перекладу можуть розглядатися як низка парадигм, що піддають сумніву колись панівне поняття еквівалентності.

У 1950 роки за допомогою поняття еквівалентності описували не лише мету перекладу, це поняття також використовувалося як мірило за допомогою якого науки про мову могли б аналізувати переклади. Це була непорушна комплексна система думок, що зараз втратила свою провідну роль. Частково проблема полягала в паралельному існуванні конкурентної царини, що називалася невизначенністю (що кидала виклик стабільності всьому здавалось би еквівалентному), хоча рідко спостерігалась якась реальна боротьба між цими двома способами розгляду перекладу. Проте новіші системи поглядів на переклад наголошували на різних аспектах чи проблемах, які теорії еквівалентності якимось чином не помічали: а саме скопос або мету перекладу (що кидало виклик панівній ролі джерельного тексту), історико-культурний релятивізм (що піддавало сумніву встановлення будь-яких відношень повної відповідності), локалізацію (що оманливо розмивало межу між перекладом та адаптацією) та переклад культури (розгляд перекладу радше в поняттях міжособистих відношень, аніж справи текстів). Кожен з цих викликів означав певну зміну в системі поглядів на переклад, викликаючи настільки істотні концептуальні зсуви, що немало дискусій було спричинено просто тим, що їхні учасники використовували ті самі терміни, але вкладали в них зовсім різний смисл (Pym).

1.Еквівалентність

Еквівалентність – це центральне, хоча також і суперечливе, поняття в теорії перекладу. Підходи до питання еквівалентності можуть різнитися докорінним чином. Деякі теоретики перекладу визначають переклад саме в поняттях еквівалентних відносин (Catford, 1965; Nida&Taber, 1969; Toury 1980; Pym 1992; 1995; Koller, 1995), в той час як інші відкидають теоретичне поняття еквівалентності, стверджуючи, що воно або не релевантне (Snell-Hornby, 1988), або навіть для перекладознавства шкідливе (Gentzler, 1993). Інші ж теоретики прагнуть зайняти позицію посередині. Так, Мона Бейкер використовує поняття еквівалентності заради зручності – адже більшість перекладачів звикли до нього, а не тому, що воно має теоретичний статус (1992: 5–6). Таким чином, еквівалентність розглядається по-різному: як необхідна умова перекладу, як перепона на шляху розвитку перекладознавства, або як корисна категорія для опису перекладу.

Прихильники теорій перекладу, що ґрунтуються на еквівалентності, зазвичай визначають еквівалентність як таке взаємовідношення між джерельним та цільовим текстами, що, перш за все, дозволяє цільовий текст вважати перекладом джерельного тексту. Також стверджується, що відношення еквівалентності установлюються між частинами цільового та джерельного текстів. Проте, зазначається, що вище визначення еквівалентності не є безпроблемним. Так, А. Пим (Pym, 1992: 37) вказує на те, що тут існує замкнуте коло: еквівалентність, як передбачається, визначає переклад, а переклад, у свою чергу, визначає еквівалентність. На жаль, робилося мало спроб визначити еквівалентність в перекладі таким чином, аби уникнути замкнутого кола. А теоретики, які стверджують, що переклад ґрунтується на того чи іншого роду еквівалентності зосереджуються переважно на розробці типологій еквівалентності, фокусуючи увагу або на рівні (слово, речення, текст) на якому, як заявляється, встановлюється еквівалентність (див.наприклад, Baker, 1992), або на типі значення (денотативне, конотативне, прагматичне тощо), яке, як стверджується, постійно встановлюється в перекладі. А от дослідження сутностної природи еквівалентності залишаються винятком.

Типології еквівалентності

На різних рівнях, і вільно слідуючи Коллеру (1979:187–91, 1989:100–4), зазвичай, еквівалентність встановлюється на основі: а) слів джерельної та цільової мови, що в реальному світі позначають приблизно одне, тобто на основі їх денотативної (рефенційної) еквівалентності; б) слів джерельної та цільової мови, що викликають однакові або подібні асоціації у корінних носіїв цих двох мов, тобто на основі їх конотативної еквівалентності; в) слів джерельної та цільової мов, що використовуються в тих самих або подібних контекстах у відповідних мовах, тобто те, що Коллер називає текстонормативною еквівалентністю (Koller, 1989: 102); г) слів джерельної та цільової мови, що мають однаковий вплив на своїх відповідних читачів, тобто прагматична (Koller, 1989: 102) або динамічна (Nida, 1964) еквівалентність; д) слів цільової та джерельної мови, що мають подібні орфографічні або фонологічні риси, або формальна еквівалентність. Мона Бейкер (Baker, 1992) поширює поняття еквівалентності на подібність в інформаційному потоці джерельного та цільового текстів та на подібність у когезивній ролі засобів цільового та джерельного текстів, які разом вона названа текстуальною еквівалентністю. Ньюмен (Newman, 1994: 46, 95) підкреслює, що не всі параметри в перекладі є релевантними для кожної ситуації і що перекладачі мають вирішувати, які міркування мають отримувати пріоритет кожного разу, таким чином встановлюючи свого роду функціональну еквівалентність (див.також Neubert, 1994).

Рецкер (1950), Каде (Kade, 1968) та інші автори, що писали про лексичну еквівалентність, зокрема в області термінології (див., напр., Arntz, 1993; Hann, 1992), поєднують вищезгадану якісну відмінність з кількісною схемою, що категоризує еквівалентні відносини згідно того чи існує єдиний вислів у цільовій мові для вислову у джерельній мові, тобто еквівалентність один до одного (еквівалентна відповідність); більш ніж один вислів у цільовій мові для вислову у

джерельній мові, тобто один еквівалент до частини цілого (варіантний еквівалент); чи відсутність вислову джерельної мови, тобто нульова еквівалентність, або безеквівалентний вислів. Такий кількісний підхід можливо має обмежене застосування у спеціалізованій мові, проте М. Снелл-Горнбі (Snell-Hornby, 1988:20) стверджує, що він є недостатнім, бо обмежений рівнем слова, та іще через те, що непрямим чином припускає, що систему мови можна порівняти до конкретної реалізації у тексті.

Природа еквівалентності

Серед дослідників, які зверталися до проблеми природи перекладацької еквівалентності, слід назвати Дж. Кетфорда (Catford, 1965) та А. Пима (Pym, 1992). Кетфорд в основу доводів закладає позамовну (екстралінгвістичну) сферу об'єктів, осіб, емоції, історію, **тощо** (ситуацію в сенсі М. Голлідея), ознаки, які можуть або мають знайти вираження в даній мові. Перекладацька еквівалентність має місце, стверджує Кетфорд, коли між джерельним текстом і цільовим текстом устанавлюється співвідношення принаймні деяких з однакових ознак цієї позамовної дійсності, тобто коли джерельний і цільовий тексти мають приблизно ті самі референти (Catford, 1965: 50).

Таким чином Кетфорд покладається, власне кажучи, на референційну теорію значення; підхід, який на думку таких теоретиків перекладу як С. Баснетт (Basnett 1980:6), виявляється завузьким. Аналогічним є й погляд під кутом зору семіотики В. Фролі, для якого думка, що значення міститься десь поза мовою, є неприйнятною. «Не існує жодного значення поза кодом», – стверджує він і додає, що «світи і можливі світи розрізняються, і питання референту навіть не постає» (Frawley, 1984b: 164). Серед інших Д. Кетфорда критикує і М. Снелл-Горнбі (Snell-Hornby, 1988: 20) за використання спрощених вигаданих речень на підтвердження його категорій еквівалентності в перекладі та за обмеженість його аналізу рівнем речення. Підхід Кетфорда, можливо, й критикували, проте альтернатив йому висунуто мало.

Проблема охоплення сутнісної природи еквівалентності, здається, пов'язана з проблемою охоплення природи самого мовного значення. А. Пим (Pym, 1992a) уникає цієї трудності, відходячи вбік від строго лінгвістичного підходу і розглядає переклад як угоду, а еквівалентність як рівність обмінної вартості. Таким чином еквівалентність перетворюється на сутність щодо якої можливі перемовини, а ці перемовини ведуться перекладачами.

Еквівалентність між елементами мовної системи та між текстами

У ранніх працях з еквівалентності в перекладі теоретики розрізняли між гіпотетичними прив'язками між елементами абстрактної мовної системи (на рівні *langue*), з одного боку, і між реально спостерігаємими прив'язками між елементами реальних джерельних і цільових текстів (на рівні *parole*), з іншого боку. Кетфорд (Catford, 1969: 27), щоб позначити ці дві групи, використав терміни формальна відповідність (*textual equivalence*) та текстуальна еквівалентність (*formal correspondence*). Аналогічно розрізнення провів і Коллер (Koller, 1979:183–4), коли розрізняв *Korrespondenz* (формальну подобу між мовними

системами) та *Aquivalenz* (еквівалентні відношення між реальними текстами та висловлюваннями). Пізніше Коллер продовжував подавати *Aquivalenz* як реальний предмет дослідження перекладознавства. Аналогічним чином і Г.Турі (Toury, 1980: 24–6) прослідковує розвиток поняття перекладності від розгляду його як міжмовного явища до розгляду його як явища міжтекстуального. У той час як відношення, що встановлюються на рівні мовної системи (*langue*) тепер переважно розглядаються як предмет порівняльної (компаративної) лінгвістики, формальна відповідність продовжує займати почесне місце у машинному перекладі, де системи, основані на знаннях про мову, використовуючи пряму або трансформаційну архітектуру, часто базуються на проєкціях між формальними структурами двох мов. І справді перекладацькі трансформації Кетфорда зводять реальні подоби до понять комплексних переносів в МП (див. Hutchins & Somers, 1992, Arnold et al., 1994).

Таким чином, загальний погляд в перекладознавстві незабаром змістився до того, що еквівалентність – це зв'язки відношення між текстами двома різними мовами, а не між двома різними мовами. Цей крок звільнив перекладознавство від суперечок щодо можливості перекладу з мови на мову, основану на цілих мовних системах з усім їхнім неактуалізованим потенціалом знань (див. Koller, 1979; Рум:157–8). Ці дискусії перед тим були зосереджені на несумісності між світами мовців різними мовами та на структурних неспівпадіннях між мовами. А от коли увага стала концентруватися на текстах та висловлюваннях, то численні випадки потенційної багатозначності та багатофункціональності слів та структур мовної системи могли бути зняті посиленням на їхній контекст, що зробило переклад не лише таким, що краще підлягає трактуванню, але й реалістичнішим.

Еквівалентність як емпіричний та теоретичний концепт

Звуження обсягу значення терміну еквівалентності до взаємозв'язків між реальними висловлюваннями в двох мовах (і літературах), які визначаються як цільові та джерельні тексти, що підлягають безпосередньому спостереженню. У цьому визначенні еквівалентність розглядається як емпірична категорія, що може бути встановлена лише після того, як здійснено переклад. Такому погляду Турі протиставив еквівалентність як «теоретичний термін, що позначає абстрактний ідеальний взаємозв'язок, чи групу взаємозв'язків між цільовими та джерельними текстами, перекладами та їхніми джерелами» (Toury, 1980: 39).

Ця дихотомія, однак, може бути проблематичною. З точки зору перекладача не є зрозумілим, чи можна провести справжнє розмежування між тим, що збиралися написати і що фактично пишеться. Більш того, поняття еквівалентності як теоретичний термін проспективно і часто приписуюче поняття, несе відповідальність за надання терміну еквівалентності поганої репутації серед деяких перекладознавців. Наприклад, Гентцлер (Gentzler, 1993:4) заявляє, що стандарти перекладацького аналізу, що покладається на еквівалентність або нееквівалентності та інші пов'язані критерії оцінювання передбачає поняття матеріальності, яке обмежує інші можливості перекладацької практики, маргіналізує неортодоксальні переклади та порушує реальний міжкультурний обмін. Нью-

мен (Newman, 1994:46, 94), з іншого боку, описує перекладацьку еквівалентність як „термін здорового глузду для опису ідеальних взаємовідносин, що їх існування читач очікував би поміж першоджерелом та його перекладом”. Еквівалентність Ньюмена є відверто проспективною та ідеальною, хоча емпіричні підходи також отримують належне місце в аналізі. А.Пим також веде мову про еквівалентність як „факт сприйняття”(Pym, 1992a: 64) та про соціально обумовлені „очікування” того, що цільові тексти мають бути у певного роду еквівалентних взаємовідносинах із своїми джерельними текстами (Pym, 1995: 166).

Емпірична категорія еквівалентності Г.Турі має багато спільного з текстуальною еквівалентністю Дж.Кетфорда. Текстуальна еквівалентність визначає як всяка форма цільовою мовою, що за спостереженнями є еквівалентною певній даній формі джерельною мовою (тексту або його частині) (Catford, 1965:27). Еквівалентні форми можуть підбиратися шляхом звернення до інтуїції інформантів-білінгвів або шляхом застосування формальніших процедур, таких як комутація (заміна) (Catford, 1965:27-8) методу виявлення текстуальних еквівалентів, який полягає у тому, що просять компетентного інформанта-білінгва перекласти фрагмент тексту а потім систематично запроваджують зміни в текст джерельною мовою, аби встановити, як кожана зміна відбивається в перекладі. За Кет фордом, текстуальна еквівалентність явище емпіричне та передбачуване явище. Ймовірність, що дана форма джерельною мовою буде перекладена як дана форма цільовою мовою може бути розрахована на основі попереднього досвіду як правило ймовірного перекладу (Catford, 1965:31). Снелл-Горнбі у цьому погляді на еквівалентність бачить той самий недолік, що й А.Пим:це замкнене коло – еквівалентність перекладу – це те, що розглядається як еквівалентне. Проте, хоча в той час як погляд Кет форда на текстову еквівалентність може сказати дуже мало про природу еквівалентності, цей підхід найшов застосування в таких галузях як МП, що базується на прикладах та статистичних даних і в більш недавні часи в системах пам’яті переказів, де раніше вже виконані переклади джерельних текстів зберігаються разом із цими текстами, аби ці старі переклади заново запустити в оборот у випуску, коло це система розпізнає, що нові вхідні вже мають „еквівалентну” передачу цільовою мовою.

Еквівалентність як емпіричне явище, ймовірно, побачимо свою наймогутнішу на сьогодні маніфестацію в працях Г.Турі (Toury, 1980;1995). В той час як інші теоретики могли б задатися питанням чи два тексти є еквівалентними згідно з якимось попередньо встановленим приписуючим критерієм еквівалентності, то Турі трактує існування еквівалентності між джерельним і цільовим текстом як дане. „Тоді цей постулат еквівалентності дозволяє йому заявити, що питання, але слід задавати при подальшому вивченні перекладу (особливо при порівняльному аналізі цільового тексту і джерельного тексту), полягає не в тому чи два ці тексти еквівалентні (з певного боку),а якого типу та ступінь перекладну еквівалентність вони розкривають” (Toury, 1980:47). Підхід Г.Турі, а згодом і В.Кьоллера (Koller, 1995: 196) звертається до історичного відносного поняття еквівалентності „Замість того, щоб бути єдиним взаємовідношенням, що позначає рекурентний тип інваріанту, еквівалентність починає мати справу із всяким

відношенням, яке, як встановлено, охарактеризувало переклад при конкретизованому наборі обставин (Toury, 1995:01). Тоді норми, що визначають конкретне поняття еквівалентності, яке превалює на різних етапах в історії, чи серед різних шкіл перекладачів, чи навіть в межах праці одного перекладача складає валідний предмет дослідження для дескриптивного перекладознавства.

Постулат еквівалентності Тури, як і його широке визначення перекладу як всього, що вважається перекладом у цільовій культурі (1980;1995), дозволяє йому розширити межі перекладознавства до вивчення явищ, які раніше були на маргінесі. Таким чином, теорії перекладу, що базуються на еквівалентності, можуть уникнути осуду інших шкіл думки, де широко заявляється, що еквівалентність передбачає прескриптивний підхід до перекладу. Однак існують заперечення проти надто широкого поняття еквівалентності: М. Снелл-Горнбі (Snell-Hornby, 1988:2) висловлює припущення, що поняття еквівалентності в англомовних країнах стало настільки розмитим, що перетворилося на безкорисливе; в той же час як А.Пим (1992;1995), А.Нейберт (Neubert, 1994) та В.Кьоллер (Koller, 1995) висловлювалися за встановлення більш обмеженого погляду на еквівалентність не в останню чергу через те, що стисну тіший погляд на еквівалентність дозволить розрізнити переклад від неперекладу. На підтримку цієї точки зору А.Пим (1995:166) цитує У. Стекконі: „Для перекладу еквівалентність має вирішальне значення, бо це унікальне відношення між текстами, що його може продемонструвати серед всіх відомих типів текстів лише переклад.”

Західні теорії перекладу як реакція на еквівалентність

Сучасні європейські теорії перекладу можуть розглядатися як низка парадигм, що піддають сумніву колись домінуюче поняття еквівалентності.

У 1950 роки за допомогою поняття еквівалентності описували не лише мету перекладу, а це поняття також використовувалося як мірило за допомогою якого науки про мову могли б аналізувати переклади. Це була непорушна комплексна система думок, що зараз втратила свою провідну роль. Частково проблема полягала в паралельному існуванні конкурентної царини, що називалася невизначенністю (що кидала виклик стабільності всьому здавалось би еквівалентному), хоча рідко спостерігалась якась реальна боротьба між цими двома способами розгляду перекладу. Проте новіші системи поглядів на переклад наголошували на різних аспектах чи проблемах, які теорії еквівалентності якимось чином не помічали: а саме скопос або мету перекладу (що кидало виклик пануючій ролі джерельного тексту), історико-культурний релятивізм (що піддавало сумніву встановлення будь-яких відношень повної відповідності), локалізацію (що обманливо розмивало межу між перекладом та адаптацією) та переклад культури (розгляд перекладу радше в поняттях міжособистих відношень, аніж справи текстів). Кожен з цих викликів означав певну зміну в системі поглядів на переклад, викликаючи настільки істотні концептуальні зсуви, що немало дискусій було спричинено просто тим, що їхні учасники використовували ті самі терміни, але вкладали в них зовсім різний смисл.

Літэратура:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории переводов / Л.С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 239 с.
2. Вине Ж.-П. Технические способы перевода / Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / [отв. ред. В. Н. Комиссаров]. – М., 1978. – С. 157–167.
3. Гачечиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г.Р. Гачечиладзе. – 2-е изд. – М. : Сов. писатель, 1980. – 255 с.
4. Катфорд Дж. К. Лингвистическая теория перевода: об одном аспекте прикладной лингвистики / Дж. К. Катфорд. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.
5. Кашкин И. А. Для читателя-современника. Статьи и исследования / И. А. Кашкин. – М. : Сов. писатель, 1977. – 560 с.
6. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 167 с.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода. (Лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш.шк., 1990. – 250 с.
8. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.
9. Комиссаров В. Н. Лингвистическое переводоведение в России / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 184 с.
10. Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М. : Воениздат, 1980. – 237 с.
11. Ревзин И. И. Основы общего и машинного перевода / И. И. Ревзин, В. С. Розенцвейг. – М. : Высш. шк., 1964. – 244 с.
12. Рецкер Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык / Я.И. Рецкер // Вопросы теории и методики учебного перевода : сб. ст. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1950. – С. 156–183.
13. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – М. : Междунар. отношения, 1974. – 216 с.
14. Федоров А. В. Введение в теорию перевода / А.В. Федоров. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз. 1953. – 335 с.
15. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. пособие / А. В. Федоров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1983. – 303 с.
16. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А.Д. Швейцер. – М. : Ордена Трудового Красного Знамени Воен. изд-во М-ва Обороны, 1973. – 124 с.
17. Швейцер А.Д. Советская теория перевода за 70 лет / А.Д. Швейцер // ВЯ. – 1987. – №5. – С. 9 – 17.
18. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.

19. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*/ Mona Baker. – London; New York: Routledge, 1992. – 352 pp.
20. Catford J. C. *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*/ J. C. Catford. – London: Oxford University Press, 1965. – 103 pp.
21. Frawley W. *Prolegomenon to a Theory of Translation*/ William Frawley // *Translation: Literary, Linguistic, and Philosophical Perspectives* / William Frawley (Ed.). – London & Toronto: Associated University Presses, 1984. – P. 159–75.
22. Kade O. *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung. Beiheft zur Zeitschrift Fremdsprachen I* / Otto Kade. – Leipzig : Enzyklopädie, 1968. – 128 ss.
23. Koller W. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* / Werner Koller. – Heidelberg : Quelle & Meyer, 1979. – 357 ss.
24. Koller W. *Equivalence in Translation Theory*/ Werner Koller // *Readings in Translation Theory* / Andrew Chesterman (Ed.). – Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, 1989. – P. 99–104.
25. Koller W. *The Concept of Equivalence and the Object of Translation Studies*/ Werner Koller // *Target*, 1995, vol. 7(2). – P. 191–222.
26. Newmark P. *About Translation*/ Peter Newmark. – Clevedon: Multilingual Matters, 1991. – 184 p.
27. Nida E. *Toward a Science of Translating* / Eugene A. Nida. – Leiden: E. J. Brill, 1964. – 331 pp.
28. Pym A. *Translation and Text Transfer* / Anthony Pym. – Frankfurt/Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Vienna: Peter Lang, 1992. – 228 pp.
29. Pym A. *European Translation Studies, une science qui dérange, and Why Equivalence Needn't Be a Dirty Word*/ Anthony Pym // *TTR*, 1995, vol. 8 (1). – P. 153–176.
30. Pym A. *Exploring Translation Theories* / Anthony Pym. – London/New York: Routledge, 2010. – 186 pp.
31. Snell-Hornby M. *Translation Studies. An Integrated Approach* / Mary Snell-Hornby. – Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1988. – 172 p.
32. Toury G. *Equivalence and Non-Equivalence as a Function of Norms* / Gideon Toury // *Search of a Theory of Translation*. – Tel Aviv: Porter Institute, 1980. – P. 63–70.
33. Weaver W. *Foreword: the new tower* / William Weaver // *Machine translation of languages* / W.N. Locke and A.D. Booth (eds). – Cambridge, Mass.: Technology Press of M.I.T., 1955. P. I – XII.

РОЗДІЛ 3. ПІДХОДИ ФУНКЦІОНАЛІСТІВ

Функціоналістські підходи до перекладу ведуть початок від загальної теорії перекладу, названої *скопос-теорією* (Skopostheorie), яку наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. запропонував німецький дослідник Ганс Й. Фермеєр. Незабаром її підхопили кілька науковців, що викладали на факультетах письмових та усних перекладачів у Гермерсгеймі (Університет Майнца) та Гайдельберзі, які почали застосовувати її на своїх заняттях з перекладу. Тепер у неї є послідовники по всьому світу, особливо в тих країнах, де з різних причин потреби перекладу є насущними, наприклад у Південній Африці чи Китаї. Після короткого огляду становлення *скопос-теорії* (або *теорії скопосу*) розглянемо її основні поняття та різні сфери застосування цієї теорії. (Такі підходи, зазвичай, називають «функціоналістськими» (пор. Nord 1997a)). В останній частині статті коротко обговоримо сучасні та майбутні функціоналістські дослідження.

1. Ранні функціональні погляди на переклад

Функціональні погляди на переклад можна зустрінути на різних етапах історії. Перші перекладачі, які помітили, що для вирішення різних завдань вони послуговуються різними стратегіями (такі як Цицерон (106-43 до н.е.), Ієронім Стридонський (348-420 н.е.) чи Мартін Лютер (1483-1446)), додержувалися думки, що бувають випадки, коли перекладач повинен «дотримуватися букви» (Лютер) чи відтворювати «навіть порядок слів» (Ієронім Стридонський) тексту-джерела, тоді як у інших випадках, на їхній погляд, важливіше «передати смисл» (Ієронім), пристосовуючи форму тексту до стандартів прийнятності цільової аудиторії. Подібно до них, Юджин А. Найда (Nida 1964) розрізняє у перекладі формальну та динамічну еквівалентність, причому «формальною еквівалентністю» називається вірне відтворення елементів форми тексту-джерела, а «динамічна еквівалентність» позначає відповідність комунікативного ефекту. Однак, при спробі застосувати такий підхід до перекладу в цілому Найда пропонує лінгвістичну модель, яка не випадково подібна до синтаксичної теорії синтаксису та породжуваної граматики Ноама Хомського, позаяк ця орієнтована на текст-джерело модель мала більше впливу на розвиток теорії перекладу в Європі в 1960-1970-х рр., аніж ідея вибору стратегій перекладу відповідно до його мети.

2. Загальна теорія перекладу

На 1970-і рр. підготовка письмових та усних перекладачів у німецьких університетах вже мала досить давні традиції, але була переважно орієнтованою на мову, а її теоретичні підвалини запозичувалися з лінгвістики. Еквівалентність між одиницями джерельної (вихідної) та цільової мов була мірилом якості, що ніколи не ставилося під сумнів попри те, що визначення цього поняття були далеким від прийнятного. Вправи на переклад під час занять були зазвичай спрямовані на вдосконалення мовних та стилістичних навичок та вмій студентів як у вихідній, так і в цільовій мовах. А навчали перекладу нерідко ви-

кладачі-мовники, з невеликим досвідом професійного перекладу, або ж і взагалі без нього.

Саме за таких обставин Ганс Й. Фермеєр, який до того навчався письмовому та усному перекладу у Катаріні Райс в Гайдельберзькому університеті, а тепер сам займався вишколом перекладачів, вперше й опублікував свою «модель загальної теорії перекладу» (Vermeer 1978). Детальніше ця теорія роз'яснювалася у книзі, написаній ним у співавторстві з Катаріною Райс (Reiss & Vermeer 1984), яка підготувала підґрунтя для функціонального підходу у своїй праці щодо критики перекладу (Reiss 1971). У цій книзі Райс включила свою концепцію співвідношення між типом тексту і методом перекладу як «спеціальну теорію» (Частина II) до складу загальної теорії Г. Фермеєра (Частина I). Але через те, що імена авторів подано в алфавітному порядку, читачі іноді доходять помилкового висновку, що *скопос-теорію* розробила Катаріна Райс.

Приблизно в цей же час Юста Гольц-Мянттарі – професійний перекладач німецької мови з Фінляндії, перекладознавець та викладач перекладу – розробила свою теорію «перекладацької дії». У цю концепцію вона включає як переклад (письмовий і усний), так й інші форми міжкультурного посередництва, які не вимагають обробки конкретного (вихідного) тексту, наприклад міжкультурне консультування чи розробка технічної документації. Її теорія та методологія були вперше представлені в 1981 р. (Holz-Mänttari, 1981) та далі розроблені в 1984 р. (Holz-Mänttari, 1984). Ю. Гольц-Мянттарі особливо зосереджується на ролях учасників процесу перекладу (замовник чи ініціатор, перекладач, користувач, адресат повідомлення) та ситуаційних обставинах (часі, місці, засобі передачі), за яких відбувається їхня діяльність. Передусім її цікавить статус перекладачів у світі поділу праці. В її концепції професійної підготовки наголошується на ролі перекладачів як експертів у цій галузі.

3. Основні поняття *скопос-теорії* (*Skopostheorie*)

Скопос-теорія базується на теорії дії Георга Генріха фон Врігта (Von Wright 1968) та розглядає переклад як цілеспрямовану діяльність, покликану виконувати посередницьку функцію між членами різних культурних спільнот. Слово «*скопос*» запозичене з греки і означає «мету», отже мета в значенні передбаченої комунікативної функції є центральним поняттям цієї теорії.

3.1 *Скопос, мета, намір, функція, адекватність, завдання на переклад*

Згідно із *скопос-теорією*, основний принцип, який визначає вибір методу та стратегії в будь-якому процесі перекладу – це мета (*скопос*) усієї перекладацької взаємодії, яка відбувається між двома сторонами, що співпрацюють поверх кордонів мов і культур. Це означає, що рішення, які приймають учасники такої взаємодії, керуються комунікативними намірами особи, яка ініціювала цей процес (клієнт, замовник). Окрім терміна *скопос*, Г. Фермеєр використовує слова мета, намір і функція як синоніми. Щоб уникнути плутанини в поняттях, К. Норд (Nord [1988] 2005: 53) запропонувала базове розрізнення між наміром та функцією; вона визначає намір з погляду відправника, тоді як функцію з погляду одержувача, який використовує текст із конкретною метою. У ситуаціях,

коли відправник та одержувач належать до різних культур і мають різні очікування стосовно певного тексту чи типу тексту, це розрізнення стає особливо доречним. Хоча таке розрізнення й піддавали критиці, вказуючи, що намір відправника чи автора може бути складно виявити. Тому Г. Фермеєр уточнює, що він має на увазі «намір як його тлумачить читач чи аналітик».

В скопос-теорії вже не текст-джерело (як у моделях на основі еквівалентності), а функціональність цільового тексту або його адекватність (*Adäquatheit*) визначають засади оцінки перекладу. Адекватність – відносний термін; він описує якість стосовно конкретної цілі, яка в рамках скопос-теорії є передбаченою метою. Варто зауважити, що таке поняття адекватності кардинально відрізняється від інших випадків використання цього терміна, наприклад, в описовому (описовому) перекладознавстві (*Descriptive Translation Studies*), де адекватність пов'язана із нормами тексту-джерела.

Для того, щоб отримати адекватний цільовий текст перекладач потребує якнайбільше інформації про ситуацію, для якої необхідний переклад (включаючи цільову аудиторію). В ідеальному випадку ця ситуація визначається замовником у завданні на переклад. Якщо завдання не достатньо розгорнуте, воно може доповнюватися додатковою інформацією.

3.2 Текст як пропозиція інформації

Такий спосіб розгляду перекладу як опосередкованої міжкультурної взаємодії ґрунтується на відмінному загальному уявленні про те, що таке текст. Г. Фермеєр розглядає текст як пропозицію інформації, пропоновану адресатові, який потім обирає ті одиниці, які йому потрібні, та/або ті, які він може використати у власній культурно-специфічній ситуації. Отже, переклад – це пропозиція інформації для аудиторії цільової культури щодо іншої пропозиції інформації, спрямованої на аудиторію вихідної культури. В рамках такого підходу немає сенсу говорити про передачу «цього» значення «цього» тексту-джерела в «цьому» перекладі. Значення або функція тексту не є внутрішньо притаманними мовним знакам; їх не може просто добути будь-хто, хто володіє кодом. Текст роблять значущим його одержувачі. Різні одержувачі, чи навіть той самий одержувач у різні періоди часу, можуть віднайти різні значення у тому ж самому мовному матеріалі тексту. Отже, може бути стільки різних перекладів одного тексту-джерела, скільки існує цілей у цільовій культурі, яких може досягнути цільовий текст.

3.3 Інтертекстуальна та інтратекстуальна когерентність

Ця динамічна концепція значення і функції тексту загалом спільна для сучасних теорій літературної рецепції (*Rezeptionsästhetik*). Для того, щоб цільовий текст працював для конкретної цільової аудиторії перекладач повинен створити текст, який би відповідав нормам того, що Г. Фермеєр називає інтратекстуальною когерентністю (*intratextual coherence*) (Reiss & Vermeer 1984: 113), що означає, що цільова аудиторія повинна бути здатною його збагнути і що текст повинен бути для неї прийнятним (з погляду вимог завдання на переклад). З іншого боку, цільовий текст має зберігати певний зв'язок із відповідним текстом-джерелом. Це відношення Г. Фермеєр називає інтертекстуальною когерен-

тністю (*intertextual coherence*) (там же). Те, якої форми вона набуває, залежить як від тлумачення перекладачем вихідного тексту, так і від завдання на переклад. Одним із можливих видів інтертекстуальної когерентності може бути максимально близьке відтворення форми тексту-джерела (напр., при дослівному чи підрядковому перекладі), інший може бути адаптацією форми до норм та конвенцій цільової культури. Між цими двома полюсами можуть бути різні ступені подібності чи відмінності між цими двома текстами.

3.4 Культура та культурна специфічність

Поняття культури та культурної специфічності в *скопос-теорії* відіграють важливу роль. Поняття культури у Г. Фермеєра є динамічним, зосередженим на людських діях та поведінці, широким, в тому сенсі, що розглядає культуру як складну систему, яка визначає будь-які людські дії чи поведінку, включаючи мову, в якій кожне явище має своє місце у складній системі цінностей, а кожна особа є елементом системи просторово-часових координат (пор. Vermeer 1987: 28). Якщо вважати це правильним, то транскультурна діяльність повинна враховувати культурні відмінності з огляду на поведінку, оцінку та комунікативні ситуації. Культурно-специфічні одиниці поведінки або оцінки називають культурами.

4. Функціональні підходи до вишколу перекладачів

Незабаром після появи публікацій з *скопос-теорії* група перекладачів, які працювали з Г. Фермеєром, почали застосовувати цю теорію у навчанні перекладачів. Першими тут були Ганс Г. Геніг та Пауль Кусмаул з їхньою книжкою про стратегії перекладу (Hönig & Kusmaul 1982). В ній вони демонструють те, як функціональні стратегії приводять до належних вирішень перекладацьких проблем. Хоч їхні приклади взяті із німецько-англійських перекладів, та проблеми, які вони підіймають, явно не є мовно-специфічними і можуть зустрічатися в будь-якій ситуації перекладу, попри незначні відмінності через структури мов та культурні конвенції.

Якщо студентів готують до професійної діяльності, то вони повинні знати, що їм можуть замовляти різні види або типи перекладу. Вони повинні вміти трактувати завдання на переклад та відшукувати інформацію, що необхідна для створення практичних перекладів. Тому функціональна підготовка перекладачів спирається як на *скопос-теорію*, так і на потреби професійної практики.

Функціональний підхід також змінив і уявлення про процес перекладу. Перші моделі лінійного процесу, поділеного на два чи три етапи, замінила кругова модель із петлями зворотного зв'язку, де інтерпретація завдання на переклад – це початок процесу, а стандарт оцінки якості – кінець (Nord [1988] 2005: 39). У такому процесі доперекладацький аналіз тексту відіграє іншу роль. Замість встановлення стандартів для отримання еквівалентного цільового тексту він надає основу для порівняння пропозиції інформації вихідних текстів із «профілем» цільового тексту (тобто пропозицією інформації, яку очікують отримати в цільовому тексті, як це визначено завданням на переклад). Таке порівняння слугує основою для (а) вибору конкретного типу перекладу (напр., документа-

льного чи інструментального (орудного) перекладу (пор. Nord 1997b)), (б) ідентифікації проблем перекладу (пор. Nord [1988]2005: 176) та (в) цілісної розробки стратегій перекладу та процедур для вирішення перекладацьких проблем таким чином, щоб цільовий текст досягнув бажаних комунікативних функцій.

В такій моделі перекладацькі помилки (translation “errors”) та погрішності вже не вважаються мовними недоліками, спричиненими недостатнім рівнем володіння мовою перекладачем, а мають визначатися з погляду мети процесу чи результату перекладу (див. напр., Schäffner 1997). З такого погляду помилка перекладу – це «нездатність виконати будь-яку із вказівок, передбачених завданням на переклад» (Nord [1988]2005: 187).

5. Функціональні підходи до одночасного перекладу

Якщо скопос-теорія – це загальна теорія перекладу, то вона має застосовуватися як до письмового, так і до усного перекладу. Франц Пехгакер, практикуючий перекладач-синхроніст та професор Віденського університету в Австрії, спробував включити синхронний конференц-переклад (simultaneous conference interpreting) в межі скопос-теорії, зосередившись на конкретних аспектах, за яких в конференц-перекладі доводиться мати справу зі *скопосом*, інтратекстуальною когерентністю та культурою. Опіраючись на об'ємний корпус автентичних матеріалів конференцій, Пехгакер представляє достатньо свідчень того, що функціональний підхід справді можна використовувати в одночасному перекладі, коли конференція розглядається як свого роду гіпертекст. Окрім окремих промов та коментарів синхроніст повинен враховувати також значну кількість невербальної звукової та візуальної інформації, включаючи слайди, діапозитиви, роздатковий матеріал, а також жести і мову тіла доповідача, тоді як його власні можливості висловлення обмежуються вербальною та паравербальною діяльністю. Отже, *скопос* дій усного перекладача загалом визначається гіпертекстом конференції (пор. Röchhacker 1995).

6. Функціональні підходи до перекладу конкретних типів текстів

Широко визнається можливість застосування функціональних підходів до прагматичних текстів, що очевидно не є справедливим стосовно художнього та біблійського перекладів. В останні роки була здійснена низка досліджень саме таких «особливих випадків», включаючи переклад текстів з права, коли різні науковці застосовували розрізнення між документальним та орудним перекладами (напр., Prieto Ramos 2002). Переклад оперних лібрето, пісень, мюзиклів, дубляж та субтитрування кінофільмів, а також переклад коміксів стали об'єктом дослідження ряду науковців, таких як Клаус Кайдл (*Klaus Kaindl*) чи Міра Кадрич (*Mira Kadrić*), що групуються навколо Мері Снел-Горнбі (*Mary Snell-Hornby*) у Віденському університеті, які у своїх розвідках продемонстрували, що функціональний підхід є цінним знаряддям і для цих царин також.

6.1. Художній переклад

Досі у царині художнього перекладу було виконано лише кілька досліджень з позицій функціоналізму (напр., Nord 1997a). Цікавий експеримент про-

вів бразильський дослідник та перекладач художньої літератури Маурісіу Мендонса Кардозу, який зробив два різні переклади новели Теодора Шторма *Der Schimmelreiter* («Вершник на сивому коні»), документальний та орудний, які були видані разом в одному книжковому футлярі. Документальний переклад (*A assombrosa história do homem do cavalo branco*) був орієнтований на текст-джерело, тоді як інший (*O centauro bronco*) переносить історію із Північної Німеччини в бразильські сертани (малонаселені пустельні райони внутрішньої Бразилії). Обидві версії називаються «перекладами», а основна ідея полягала в тому, щоб випробувати межі можливостей функціонального перекладу.

6.2. Переклад Біблії

Різні версії Біблії для конкретних аудиторій (дітей, молоді, осіб з вадами зору, тощо) чи конфесій – цілком звична справа. Ці версії – це, зазвичай, адаптації існуючих традиційних перекладів. Бергер і Норд у своєму німецькому перекладі Нового Заповіту та ранньохристиянських апокрифічних текстів із самого початку виходили із функціоналістських поглядів. Ідея полягала в тому, щоб зробити документальний переклад, який би представляв давні тексти у всій їхній відмінності як свідчення віддаленої культури, роблячи їх доступними для освіченої дорослої непрофесійної аудиторії. Для того, щоб подолати розходження між двома культурами в текст акуратно вводилися експлікації, позаяк перекладачі намагалися по можливості уникати зносок, та адаптували стиль до стандартів читабельності сучасної німецької прози, не зменшуючи при цьому незвичності самого повідомлення (пор. Nord 2003a).

7. Етичні аспекти

Саме в перекладі текстів з високим статусом завдяки імені автора чи дражливих текстів найбільш відчутна потреба в етичних нормах. Т. зв. правило скопосу – «мета перекладу визначає перекладацькі дії» – не містить жодних обмежень щодо можливих призначень. Текстом-джерелом можна маніпулювати так, як вважають за необхідне клієнти (або перекладачі). В загальній теорії ця концепція може бути достатньо прийнятною, оскільки завжди можна стверджувати, що загальні теорії не мусять бути прямо застосовними. Але практика перекладу відбувається у конкретних ситуаціях у конкретних культурах; і будь-яке застосування загальної теорії, чи то до практики, чи то до навчання, має враховувати специфічні культурні умови, за яких перекладається текст.

Якщо поглянути на історію перекладу, то побачимо, що уявлення про те, що таке переклад або чим він повинен бути, обумовлюються культурою та можуть змінюватися. Згідно з їхніми уявленнями про переклад, читачі можуть очікувати, наприклад, що цільовий текст точно передає слова автора; інші ж можуть хотіти, щоб вони відтворювали намір автора, навіть якщо це вимагатиме зміни слів; ще інші можуть хвалити архаїзовані переклади або ж такі, які є зрозумілими, читабельними текстами; а сама концепція перекладу може навіть відрізнятися в залежності від типу тексту. Перекладач, який про це знає, діє як відповідальний посередник між клієнтом, цільовою аудиторією та автором тексту-джерела. Це не означає, що перекладачі завжди повинні робити те, чого

очікують інші. Це просто означає, що перекладач повинен передбачити будь-яке непорозуміння чи комунікативний конфлікт, які можуть виникнути через відмінні перекладацькі концепції, та знайти спосіб їх уникнути чи вирішити.

Враховуючи таку відповідальність, яку перекладачі несуть перед своїми партнерами по взаємодії (та перед собою), К. Норд впровадила у функціоналізм концепцію *лояльності* (Nord [1988] 2005: 32). Лояльність – це міжособистісна категорія, яка стосується соціальних відносин між людьми. У загальній моделі лояльність – це пропуск, який при виконанні конкретного перекладного завдання заповнюється вимогами культурно-специфічної концепції перекладу, особливо там, де вихідна та цільова культури мають різні погляди на те, що перекладач повинен чи не повинен робити. Перекладач – це посередник, а посередництво не може означати нав'язування поняття однієї культури членам іншої.

Принцип лояльності, таким чином, додає дві важливі характеристики до функціонального підходу. Оскільки він зобов'язує перекладача враховувати відмінності між культурно-специфічними поняттями перекладу, то перетворює *скопос-теорію* в антиуніверсалістську модель, а оскільки він примушує перекладача поважати індивідуальні комунікативні наміри відправника, наскільки їх можна визначити, то зменшує приписний характер *скопос-теорії*.

8. Поточні та майбутні дослідження з функціоналізму

Оскільки більшість основоположних текстів щодо функціоналізму були протягом перших двох десятиліть доступні лише німецькою мовою, функціоналістські дослідження обмежувалися німецькомовними дослідниками з Німеччини, Австрії та інших європейських університетів. Вони зосереджувалися передусім на навчанні та включали такі аспекти: (а) методика перекладу (доперекладацький аналіз тексту, аналіз помилок та оцінка, стратегії перекладу і типології перекладу), (б) розробку навчальних матеріалів (як, наприклад, довідників, підручників, посібників на основі конкретних мовних пар, напр., Schäffner & Wiesemann 2001), (в) підготовку перекладачів (див. Дидактика перекладу* (Translation didactics)), куди відносяться планування курсів (для рівнів бакалавра, магістра та аспіранта) та удосконалення кваліфікації і (г) перекладацьку компетенцію та її різні підкомпетенції (пор. Risku 1998). Останнім часом цими темами стала займатись дослідники по всьому світу.

Інша сфера, де дослідження функціоналістів виявилися доволі продуктивними, – це емпіричний аналіз культурної специфічності, включаючи (а) порівняльні жанрові дослідження норм та конвенцій за типами текстів у важливих для практики жанрах, напр., технічних* та наукових* текстів (пор. Schmitt 1989; Göpferich 1995), інформаційний брошур для туристів, наукової прози, (б) загальне порівняння стилю на основі функціональних мовленнєвих актів (пор. Nord2003b, стосовно іспанської та німецької мов), (в) конвенції невербальних характеристик текстів, напр., макет і верстка в перекладі (Schopp 1993 і подальші праці) та (г) дослідження конкретних культурем, напр., маркерів ідеології в політичних текстах (Schäffner) або маркерів літературної іронії.

Оскільки одним із основних критичних зауважень на адресу скопос-теорії був (і залишається) її приписний характер, то орієнтація на аудиторію та реакція читача – це ті царини, де терміново потрібно більше емпіричних досліджень (як перше дослідження у цьому напрямі див. Nobs 2006, котра досліджувала, чого саме користувачі очікують від перекладних брошур для туристів).

Висновки

Скопос-теорія (і функціоналізм загалом) стали реакцією на мовно-орієнтованим концепції перекладу, що базувалися на понятті еквівалентності, які в 1960-1970-х рр. переважали не лише в Німеччині. Скопос-теорія привернула увагу перекладознавства до текстів як комунікативних подій, форма яких визначається ситуацією, в якій вони відбуваються, та особами, які їх використовують, а також нормами та конвенціями культури. Тому вона бере до уваги не структури мови, а умови комунікативної (взаємодії та потреби й очікування реципієнтів, звертаючи належну увагу на культурно-специфічні форми вербальної та невербальної поведінки, задіяні в перекладі. Скопос-теорія претендує на встановлення зв'язної теоретико-методологічної моделі для виправдання рішень перекладача в будь-якому типі чи формі перекладацького завдання. Етичний аспект її застосування розкриває концепція лояльності. Отже, функціоналізм виконує вимоги професійної практики щодо відповідальних, компетентних перекладачів, та закладає основи нового, позитивнішого іміджу перекладацької професії (детальнішу інформацію про найважливіші критичні зауваження щодо скопос-теорії скопосу див. Nord 1997a).

Література:

1. Gärferich S. A pragmatic classification of LSP texts in science and technology / Susanne Gärferich // Target. – 1995. – Vol. 7 (2). – P. 305–326.
2. Holz-Mänttari J. Translatorisches Handeln: Theorie und Methode/ Justa Holz-Mänttari. –Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1984. –226 ss.
3. Hönig H. G. Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch/ Hans G. Hönig, Paul Kußmaul. – Tübingen: Narr, 1982. –172 ss.
4. Nida E. A. Toward a Science of Translating. With special reference to principles and procedures involved in Bible translating/ Eugene A. Nida. – Leiden: Brill, 1964. – 331 pp.
5. Nobs M.-L. La traducción de folletos turisticos. ¿Qué calidad demandan los turistas? /Marie-Louise Nobs. – Granada: Comares, 2006. – 176 pp.
6. Nord Chr. Textanalyse und Übersetzen/ Christiane Nord. –Heidelberg: Groos, 1988. – 313 ss.
7. Nord Chr. Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained/ Christiane Nord. –Manchester: St. Jerome, 1997a. – 160 pp.
8. Nord Chr. A functional typology of translations/ Christiane Nord// Text Typology and Translation/Anna Trosborg (ed.). – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1997b. – P. 43–66.

9. Nord Chr. What about function(s) in Bible Translation?/Christiane Nord //ATA Chronicle,2003a, vol. XXXIII,03/2003. – P. 34–38.

10.Nord Chr. Kommunikativ handeln auf Spanisch und Deutsch. Ein funktionaler übersetzungsorientierter Sprach- und Stilvergleich/ Christiane Nord. – Wilhelmsfeld: Egert, 2003b. – 459 ss.

11.Pöchhacker F. Simultaneous interpreting: a functionalist perspective/ FranzPöchhacker// Hermes – Journalof Linguistics, 1995, vol.14. – P. 31–53.

12.Prieto Ramos F. Beyond the Confines of Literality: A Functionalist Approach to the Sworn Translation of Legal Documents/ Fernando Prieto Ramos //Puentes, 2002, #2. – P. 27–35.

13.Reiss K. Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik – Kategorien und Kriterienfür eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen/ Katharina Reiss. –Munich: Hueber, 1971. – 124 ss.

14.Reiss K. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie/ Katharina Reiss, Hans J. Vermeer.–Tübingen: Niemeyer, 1984. – 245 ss.

15.Risku H. Translatorische Kompetenz. Kognitive Grundlagen des Übersetzens alsExpertentätigkeit /Hanna Risku. Tübingen: Stauffenburg, 1998. – 294 ss.

16.Schäffner Chr. From 'Good' to 'Functionally Appropriate': Assessing Translation Quality/Christina Schäffner// Current Issues in Language and Society, 1997, vol.4 (1). – P. 1–5.

17.Schäffner Chr. Annotated Texts for Translation: English – German/ Christina Schäffner, Uwe Wiesemann.–Bristol: Multilingual Matters, 2001. – 304 pp.

18.Schmitt P. A. Kulturspezifik von Technik-Texten: Ein translatorisches und terminographisches Problem/ Peter A.Schmitt //Kulturspezifik des translatorischen Handelns/ Hans J. Vermeer (ed.).– Heidelberg: Institut für Übersetzen und Dolmetschen, 1989. – S. 53–87.

19.Vermeer H. J. Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie / Hans J.Vermeer // Lebende Sprachen. – 1978. – Vol. 23. – S. 99–102.

20.Vermeer H. J. What does it mean to translate?/Hans J.Vermeer //Indian Journal of Applied Linguistics, 1987, vol.13(2). – P. 25–33.

21.von Wright G. H. An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action/Georg Henrik von Wright. – Amsterdam: North Holland, 1968. – 110 pp.

РОЗДІЛ 4. ДЕСКРИПТИВНЕ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Дескриптивне (описове) перекладознавство, також відоме як Полісистемний підхід, Маніпуляційна школа, «вісь Тель-Авів – Льовен», Дескриптивна, або Емпірична, або Системна школа, або Група з Нижніх країн (Історичні Нідерланди), співвідноситься з описовим, емпіричним, міждисциплінарним та орієнтованим на цільову мову/культуру підходом до дослідження перекладу, особливо зосереджуючись на його ролі в історії культури. Вперше цей підхід склався на початку 1970-х років, набув сили у 1980-х та досягнув різкого підйому у 1990-і роки, й все ще має істотний вплив серед низки науковців, які прагнуть «вивчати переклад як культурно-історичне явище, досліджувати його контекст та обумовлюючі чинники, шукати основи, які можуть пояснити чому є те, що є» (Hermans 1999: 5). Хоча дескриптивне перекладознавство часто ототожнювали з вивченням художнього перекладу, особливо на ранніх етапах, воно розгалузилося в кількох напрямках, включаючи, серед інших, технічний, аудіовізуальний та усний переклади.

1. Визначення та сутність дескриптивного перекладознавства

Автор назви цієї дисципліни англійською мовою (*“Translation Studies”*), а також її найвпливовішої схеми, Джеймс Голмз, американський науковець, що працював в Амстердамі, наголошував, що «було б нерозумно й далі продовжувати посилалися на наукову дисципліну за предметом її дослідження», бо мапа це не те саме що територія, а неспроможність розрізнити ці два поняття здатна внести додаткову плутанину (Holmes 1988/2000: 173–174). Демонстративно починаючи зі слова *“science”* («точна наука») і роздумів про точні та гуманітарні науки і їх зв'язок з новою дисципліною, в основоположній статті від 1972 року під назвою «Визначення та сутність перекладознавства» (*“The Name and Nature of Translation Studies”*) Голмз також пояснює свій вибір саме слова *“studies”* в англійській назві, як спосіб експліцитно віднести цю дисципліну до наук гуманітарних. Як область чистого дослідження, тобто дослідження, яке здійснюється заради себе самого, перекладознавство далі визначається як емпірична наука з подвійною метою: «описувати явище перекладу як процесу, так і результату, як вони проявляються в світі нашого досвіду» та, спираючись на такі дослідження, встановлювати загальні принципи, за допомогою яких ці явища можливо і пояснити, і передбачити (Holmes 1988/2000: 176). Схема Голмса спершу поділяє перекладознавство на «чисте» і прикладне (яке включає дидактику перекладу, критику перекладу, створення довідників, посібників та інших допоміжних засобів для потреб перекладу, розробку політики перекладу). Чисте перекладознавство далі ділиться на дві гілки: дескриптивне перекладознавство (метою якого є описувати явища та процес перекладу) та теорію перекладу (метою якої є пояснювати та передбачувати явища, і таким чином створювати загальну та часткові теорії перекладу).

За Голмзом, гілка дескриптивного перекладознавства (ДП) містить три основні види дослідження. Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на про-

дукт зосереджується на описі окремих перекладів, порівняльному описі кількох перекладів одного й того самого джерельного тексту (або на ту ж саму мову, або на різні мови) і описі крупних масивів перекладів, що привело на початку 1990-х років до аналізу корпусів у перекладознавстві. Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на функцію досліджує радше контексти, ніж перекладені тексти, вивчаючи функцію, вплив та значення перекладів у цільовому контексті; коли, де і які тексти перекладалися і аналізуючи дію перекладів на контексти, що разом із впливом П'єра Бурдьє та інших соціологічних моделей, призвело до зосередження уваги на соціології перекладу. Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на процес спрямоване на систематичний опис того, що відбувається у голові перекладача, коли він перекладає, що породило психологію перекладу, а також можливо охопило опрацювання більш свідомих процесів прийняття рішення, вибір глобальних стратегій чи організацію перекладацьких служб. У одному висловлюванні, що виявиться релевантним для подальшої еволюції і обговорення ДП, Голмз надає великого значення необхідності збереження чистого перекладознавства незалежним від будь-яких прикладних цілей. (Holmes 1988/2000: 176).

2. Маніпуляційна школа

У 1980-і роки група науковців, у тому числі Раймонд ван ден Брук (Raymond van den Broeck) (Антверпен), Тео Германс (Theo Hermans) (Ворік та Лондон), Джеймс С. Голмз (Амстердам), Жозе Ламбер (José Lambert) (Льовен), Андре Лефевр (André Lefevere) (Антверпен та Остін) та Гідеон Туру (Gideon Tougu) (Тель-Авів), проводила під впливом полісистемної теорії ізраїльського науковця Ітамара Евен-Зогара, опублікованої в *Papers in Historical Poetics* («Працях з історичної поетики») (1979), дескриптивні дослідження перекладу, більш усього приділяючи увагу перекладній художній літературі.

Три плідні конференції, що відбулися в Льовені (1978), Тель-Авіві (1978) та Антверпені (1980), також долучили кількох інших учасників, чий імена асоціюються з цією групою, таких як Сюзан Баснет (Susan Bassnett) (Ворік), Катрін ван Брагт (Katrin van Bragt) (Льовен), Лівен Д'юльст (Lieven D'hulst) (Льовен), Зогар Шавіт (Zohar Shavit) (Тель-Авів), Марія Тимочко (Maria Tymoczko) (Масачусетс) чи Шеллі Ягалом (Shelly Yahalom) (Ворік та Лондон. Пізніше до групи, серед інших, приєдналися Дірк Делабастита (Dirk Delabastita) (Льовен та Намюр), Саліха Пакер (Saliha Paker) (Стамбул) та Тереза Хіун (Theresa Hyun) (Торонто) (Hermans 1999: 12). Кажуть, що ДП, як нова дескриптивна і системна парадигма в перекладознавстві, склалося у 1980-і роки завдяки внеску цих науковців.

1985 року за редакції Тео Германса вийшов збірник статей під назвою *The Manipulation of Literature* («Маніпуляція літературою»), що провістив нову парадигму у дослідженні художнього перекладу і дав назву «Маніпуляційна група» чи «Маніпуляційна школа» підходу, що орієнтований на цільову культуру, у відповідності з яким «всі переклади передбачають певну ступінь маніпуляції з текстом-джерелом заради певної мети» (Hermans 1985: 11) внаслідок або свідо-

мих виборів, зроблених перекладачем, або обмежень цільової системи. Згідно з цією групою науковців, дескриптивне дослідження перекладної літератури повинне порвати з припущеннями оціночного та орієнтованого на джерело «загальноприйнятого підходу до художнього перекладу», який базується на пріоритеті (наївно-романтичної поняття) «першоджерела» і судженні про переклад як вторинний і загалом другорядний, схильний до помилок і такий, що неадекватно відтворює це джерело.

Іншими важливими віхами в цьому протистоянні прескриптивним, орієнтованим на текст-джерело, формальним і атомістичним підходам до дослідження перекладу також стали новаторські ідеї Гідеона Турі, раніше викладені у книжці *In Search of a Theory of Translation* («У пошуках теорії перекладу») (1980), Джеймса Стратона Голмза, викладені у посмертно опублікованому збірнику *Translated!* («Перекладено!») (1988) та праці Жозе Ламбера, які пізніше були видані у збірнику *Functional Approaches to Culture and Translation* («Функціональні підходи до культури та перекладу») (Delabastita et al. 2006). Праця Тео Германса *Translation in Systems* («Переклад в системах»), що побачила світ у 1999 році, пропонує (вже експліцитно) критичний та докладний огляд основних положень та результатів розвитку цього підходу .

У 1989 році були створені два важливі канали комунікацій: науковий журнал *Target* та *CE(T)RA*. Журнал *Target: International Journal of Translation Studies* («Ціль: міжнародний журнал з перекладознавства»), створений Жозе Ламбером та Гідеоном Турі, став інформаційним каналом для публікації статей, в яких, у переважній більшості, застосовувався саме цей підхід до дослідження перекладу. Ще одним додатковим каналом поширення ДП, особливо серед молодих науковців, стала *CETRA* (*Centre for Translation Studies* – «Центр перекладознавства»), спочатку називалася *CERA*, спеціальна дослідницька програма, заснована Жозе Ламбером у Льовенському університеті, яка з 1989 року пропонувала докторантам щорічні міжнародні інтенсивні курси (з 1997 по 2006 роки місцем проведення цих курсів було містечко Мізано-Адріатико в Італії).

3. Методологія опису перекладів

Дослідження «перекладеного тексту як такого» і розгляд характерних рис, що лежать в основі його природи (Hermans 1985: 12–13) потребувало розробки спеціальної методології для порівняльного аналізу джерельного і цільового текстів, а також їхніх відповідних літературних систем, що й було викладено в статті Жозе Ламбера та Гендріка ван Горпа “*On Describing Translations*” («Про описування перекладів») (Lambert and van Gorp 1985). Спираючись на полісистемну теорію та використовуючи комунікативний підхід до перекладу, автори цієї публікації вказують на основні параметри явищ перекладу і пропонують комплексну мережу відносин між літературними системами, яку варто розглядати в дескриптивному дослідженні художнього перекладу. Такий розгляд вимагає збору інформації про автора, текст та читача як в джерельній, так і в цільовій системах, з тим, аби побудувати схему, яка складається з чотирьох класів: попередньої інформації (про назву, титульні сторінки, метатексти і загальні

перекладацькі стратегії, що ведуть до створення гіпотез на макро- та на мікρο-структурному рівнях); макрорівневої інформації (що складається з інформації про поділ тексту, назви та пред'явлення частин, дій, внутрішніх нарративних структур, сюжету драми чи поетичної форми, а також авторського коментарю, що ведуть до гіпотез про мікροструктуру); мікрорівневих даних (включаючи вибір слів, домінантні граматичні форми та формальні літературні структури, форми передачі мовлення, нарративну точку зору, модальність та рівні мови, що ведуть до перегляду макро-структурних даних); та системні контекстні дані (включаючи контрасти між макро- та мікρο- рівнями, а також інтертекстуальні та інтерсистемні відносини). Попри свою гіпотетичність та неповноту, ця системна схема, як вказують автори, повинна допомогти у розгляді системного характеру явищ перекладу, і, рухаючись від окремих текстів, перекладених окремими перекладачами, до більших корпусів і серій проблем, повинні зробити можливим вивчення як індивідуальних, так і колективних норм, моделей та діяльності.

4. Дескриптивне перекладознавство та поза його межами

Чи не найвагомим внеском в ДП є внесок Гідеона Турі – особливо його книжка *Descriptive Translation Studies and Beyond* («Дескриптивне перекладознавство та поза його межами») (1995), яка, в свою чергу, побудована на деяких його попередніх працях – завдяки його акценті на необхідності активізувати описові дослідження: «жодна емпірична наука не може заявляти про повноту наукових даних та (відносну) автономію, допоки вона не розвине відповідну дескриптивну гілку» (Toury 1995: 1). Маючи на увазі завдання емпіричної науки, Турі прагне до «системної гілки, що виходить з чітких вихідних положень і озброєна методологією та науково-дослідницькими методами, що є максимально експліцитними і виправданими в межах самого перекладознавства» (Toury 1995: 3). При окресленні конкретної методології для ДП враховуються інтерсуб'єктивність (спільність досвіду взаємодіючих суб'єктів і загальнозначимість його результатів), порівнянність та відтворюваність. Ототожнюючи перекладознавство з тим, що Голмз назвав чистим перекладознавством, але приймаючи поділ його Голмзом на дескриптивне перекладознавство та теоретичне перекладознавство, Турі саме на ДП й зосереджує свою увагу. Він визначає його як дослідження того, що переклад «ДІЙСНО охоплює, за різних конфігурацій обставин, наряду з ПРИЧИНАМИ цього охоплення» (Toury 1995: 15), і наголошує, що врахування взаємозалежності трьох типів дескриптивного дослідження, запропоноване Джейсом Голмзом («орієнтовані на функцію, процес та продукт») є обов'язковим для цілей пояснення явищ перекладу (Toury 1995: 11). Турі також говорить про обопільний характер зв'язків ДП та теорії перекладу, оскільки «ретельно виконані дослідження чітко визначених корпусів або наборів завдань є найкращим способом перевірки, спростування і особливо внесення змін і доповнень в саму теорію, в межах якої ці дослідження проводяться» (Toury 1995: 1). Однак, саме ДП потребує розвитку з метою опису, розуміння та пояснення регулярних фактів, які є характерними для явища перекладу.

Найважливіші для ДП пропозиції, які вніс Турі, це – тлумачення цього підходу як описово-пояснювального та міждисциплінарного; визначення предмету його дослідження, припустимих (здійснимих) перекладів як результату підходу, що орієнтується на цільову культуру; пропозиція трьох- етапної методології в ДП; обумовлене контекстом нове визначення поняття еквівалентності як описового поняття; формулювання норм перекладу (поняття, що для позиції Турі є центральним) як уособлення підходу, що орієнтується на цільову культуру; та формулювання теоретичних (можливо, універсальних) законів перекладацької діяльності, як мети поза дескриптивними дослідженнями (Toury 1995: 5).

4.1. Опис та пояснення

Як реакція на спекулятивні приписові (прескриптивні) дослідження, ДП визначається Турі (1995) як таке, що має на меті створення систематичних вичерпних описів того, «чим він [переклад], як виявляється, є В ДІЙСНОСТІ» (Toury 1995: 32). Розглядаючи взаємозалежність перекладу як продукту, процесу та функції та пов'язуючи регулярні ознаки, встановлені за допомогою таких описів, з соціокультурним контекстом, що обмежує їх, ДП також прагне як зрозуміти, так і пояснити описані регулярні ознаки. Встановлення відносин наслідків, взаємозв'язку чи причини між результатами та перемінними контексту також виконується з ціллю створення досконаліших визначень імовірних теоретичних законів, здатних передбачити, чим переклад може бути за певної конфігурації умов.

4.2. Мультидисциплінарний підхід

Попри те, що завжди наголошувалося на необхідності розробки для ДП спеціальної методології, така методологія може бути лише мультидисциплінарною, оскільки «переклад стосується дуже багато галузей знань» (McFarlane 1953: 93). Ще Голмс указував, що текстуальні ознаки мають аналізуватися на тлі мовної контекстуальності [процесу взаємодії текстів з врахуванням вертикального контексту, тобто інформації загальнокультурного плану, наявність якої передбачається у читача], літературної інтертекстуальності [існування тексту в іншому тексті, в культурному контексті, функціонування тексту в складному дискурсі, зв'язки і відносини тексту з іншими текстами в тій чи іншій культурі] та соціо-культурної ситуативності [прив'язки тексту до комунікативної ситуації] (Holmes 1988/2000). Турі стверджує, що ДП повинно зосередитися на тому, яким переклад є і які функції виконує, та на контекстуальних причинах того, яким він є і які функції виконує. Хоча цей підхід і включає дослідження на мікро-текстуальному рівні, він все ж чітко акцентує необхідність зосереджувати увагу на ширшій картині, щоб висвітлити, як переклад (як продукт, процес та функція) пов'язаний із соціокультурним контекстом, в якому він відбувається. А лише мультидисциплінарний підхід може прагнути до того, щоб вмістити широкий спектр різних явищ, які впливають на переклад.

4.3. Підхід орієнтований на цільову систему

Такий дескриптивний опис «повинен починатися з емпіричного факту, тобто з самого перекладеного тексту» (Hermans 1985: 13). В найвідомішому з своїх висловлювань: «Переклади – це факти цільової культури» (Toury 1995: 29). Та-

кого роду твердження стали справжньою революцією на кшталт Коперниківської, спричинивши переорієнтацію в дослідженнях перекладу, які до того часу зосереджувалися головним чином на тексті-джерелі, як критерії для оціночного аналізу цільового тексту, який мав просто відтворювати джерело. Таким чином, Турі постулював, що контекст навколо перекладу – це контекст цільової культури, і цільовий текст, як такий, має завжди тлумачитися як результат обмежень і впливів такого цільового контексту, або як причина запровадження змін в цільову систему. Такі пропозиції для ДП означали зміну парадигми від неісторичних приписів стосовно того, яким переклад має бути, до опису того, яким переклад є в конкретному історичному контексті. В результаті увага змістилася з порівняння джерельного і цільового текстів до вивчення взаємозв'язків між цільовими текстами та між цільовими текстами і їх контекстом, цільовою культурою.

4.4. Припустимі переклади

Та в своєму орієнтованому на цільову культуру підході Турі зайшов навіть далі. Для ДП визначення перекладу як власне об'єкту вивчення є центральним, а Турі перетворив це поняття на відносне або, за словами Германса, «на невизначене» (“*undefines*”) (Hermans 1999: 46), зробивши дефініцію перекладу результатом соціо-культурного цільового контексту. Турі захищає «загальне в рамках цільової культури поняття припустимого перекладу», (хай і визначеного, як стверджують декотрі, прагматично і тавтологічно), як «будь-яке висловлювання на мові перекладу, яке видається чи сприймається як переклад в межах цільової культури на будь-якій підставі», зробивши у такий спосіб і псевдопереклади доречним об'єктом дослідження (Toury 1995: 32–33).

Це поняття припустимого (*assumed*) (здійсненого, ймовірного) перекладу виходить з трьох постулатів: існування джерельного тексту; існування попереднього трансферу (переносу) деяких ознак джерельного тексту в цільовий текст; і, внаслідок цього процесу, існування множини відносин, що пов'язують перекладений текст з його джерельним текстом.

Такий підхід не виключає розгляду тексту-джерела, та він дійсно зміщує акцент на цільовий текст як продукт, на його функцію в цільовій культурі і на процес, який веде до його породження. Як такий, він також зміщує акцент на спосіб, з а допомогою якого перекладач, як представник цільової культури, додає контекстуальні обмеження, що властиві цільовій культурі, в її історичних, географічних, соціальних та ідеологічних координатах.

Будь-яке дескриптивне дослідження, в результаті, показуватиме цільову культуру, оскільки власне самовизначення культури в рамках міжкультурних відносин видається способом, за допомогою якого приймалися перекладацькі рішення. Через те переклад «представляє інтерес, тому що пропонує безпосередні факти упередженості сприйняття. Культури, громади, групи інтерпретують своє самовідчуття стосовно інших і регулюючи канали контакту із зовнішнім світом» (Hermans 1999: 95). Місце, яке займатиме переклад, чи то в престижному канонізованому центрі чи на маргінесах цільової культури визначатиме як

переклади створюються і розкриватиме владні відносини між джерельною та цільовою культурами.

4.5. Еквівалентність як дескриптивне поняття

ДП відкидає традиційну, неісторичну, інваріантну, ідеальну та прескриптивну концепцію еквівалентності і замінює її на функціонально-обумовлену, історично-обумовлену, мінливу, емпіричну та дескриптивну концепцію відносин між джерельним та цільовим текстами. Ця головна зміна стосується поняття еквівалентності, яке традиційно визначалося апріорно, коли, замість того, щоб будувати визначення перекладу залежним від еквівалентності, Турі змінив їх ролі на звороті і констатував, що «перекладом буде будь-який текст цільовою мовою, який представляється чи чи вважається перекладом в межах самої цільової системи на будь-якій підставі» (Toury 1995: 27). Якщо текст А вважається перекладом тексту Б, тоді, згідно з Турі, еквівалентність – це співвідношення між ними, яке виявлятиме змінну інформацію, яка визначається і приймається цільовим контекстом. Відношення еквівалентності, таким чином, заздалегідь припускаються, і будь-яке дескриптивне дослідження буде спрямоване на представлення різних ознак, прийнятих за допомогою функціональної еквівалентності. Інверсія традиційних відношень між еквівалентністю та перекладом також призводить до нового визначення перекладознавства, бо, замість того, щоб починати з апріорного визначення еквівалентності, її встановлення стає уособленням дескриптивного процесу, щойно визнається, що «ознаки зберігаються і відтворюються в матеріалі цільовою мовою, не тому що вони важливі у якомусь внутрішньо притаманному їм сенсі, а тому що їм приписується важливість з точки зору реципієнта» (Toury 1995: 12).

4.6. Трьох-етапна методологія

З метою дослідження перекладів як фактів культури, Турі пропонує трьох-етапну методологію: по-перше, виявити і описати тексти, які в цільовій культурі вважаються перекладами; по-друге, здійснити порівняльний аналіз джерельного та цільового текстів, накладаючи сегменти цільового тексту на відповідні сегменти джерельного тексту (хоча проміжний критерій, що підтримує таке порівняння, залишається моментом суперечливим); і, по-третє, встановити регулярні закономірності, що проявляються завдяки перекладацьким трансформаціям, та сформулювати узагальнення стосовно норм еквівалентності перекладу, які визначаються як діючі в цільовій культурі моделі перекладу, окреслюючи їх значення для майбутніх перекладних творів (Toury 1995: 36–39, 102). А перекладач ототожнюється з суспільно-історичним посередником, чиє узгодження з контекстуальними обмеженнями чи спонуканнями, а також проспективною функцією цільового тексту розкривається, головним чином, за допомогою змін, застосованих у перекладі, які, внаслідок цього, стають найважливішими джерелами інформації в дослідженні норм перекладу.

Отже, Турі, таким чином, встановлює, як об'єкт першого порядку, перекладені тексти та корпуси перекладених текстів, які слід вивчати для того, щоб розкрити взаємозалежність продукту, процесу та функції в цільовій культурі; крім того, тексти про переклад є також прийнятними об'єктами дескриптивних дос-

ліджень, із застереженням про їх імовірний приписний (прескриптивний) характер. Констатуючи, що саме норми перекладацької еквівалентності, які чинні в цільовій культурі, і визначають, за типом і ступінню, еквівалентність, прийняту в реальних перекладах, Турі характеризує інший фундаментальний крок для того роду дескриптивних досліджень, які він захищає. Дослідження норм, як невидимого об'єкту другого порядку, є визначальним для встановлення того, як реалізується функціонально-обумовлений постулат еквівалентності.

4.7. Норми перекладу

Згідно з Турі (1995: 53–64), стати перекладачем передбачає навчитися відігравати певну соціальну роль у відповідності до набору інтерсуб'єктивних (загальних) норм перекладу, чинних в певному культурному середовищі і застосовуваних до всіх видів перекладу. Ці норми визначаються як «переклад спільних для суспільства цінностей чи ідей – стосовно того, що є правильним чи неправильним, адекватним чи неадекватним – в директиви діяльності, які визначають поведінку в конкретних ситуаціях та застосовувані в них (Toury 1995: 54–55). Як інтерсуб'єктивні елементи, норми займають середнє місце на шкалі соціально-культурних обмежень, які варіюються з точки зору нормативної сили або дієвості, (між двома полюсами, які займають відповідно загальні відносно абсолютні правила та індивідуальні відмінні риси), а також з часом, з точки зору як сили, так і чинності.

Турі запропонував для розгляду три типи норм перекладу: початкові або вихідні норми (*initial norms*) – йдеться про семіотичний пріоритет, а не про пріоритет черговості – (що віддають перевагу вибору або на користь адекватності – слідуванню нормам культури-джерела – або на користь прийнятності перекладу (*assessability*) – дотримання норм цільової культури); попередніх або прелімінарних норм (*preliminary norms*) (що визначають політику перекладу стосовно вибору текстів чи типів текстів для перекладу чи стосовно ступеня терпимості до непрямих перекладів, коли звертаються до текстів-посередників (перекладу не з мови оригіналу)); та операційні або практичні норми (*operational norms*) (що включають як матричні норми, які стосуються ступеня повноти перекладу, сегментації та розміщення тексту, так і текстуально-мовні норми, які визначають вибір текстуально-мовного матеріалу, який буде поміщений в текст перекладу для заміщення матеріалу з тексту-джерела).

4.8. За межами ДП – від норм до законів

За словами Турі, «як тільки застосовність точної науки до складних проблем, що пов'язані з перекладом, приймається по суті, то тоді відсутні жодні причини для того, чому формулювання законів не повинно й тут також позначити обрій» (1995: 259). Приймаючи на озброєння цілі точних наук, ДП має на меті описувати явища перекладу для того, щоб їх зрозуміти та пояснити, і шляхом виявлення регулярних закономірностей зробити глобальні висновки та сформулювати імовірнісні закони перекладацької діяльності, пов'язані з усіма змінами, що визнані релевантними (Toury 1995: 16).

Турі у порядку робочої гіпотези формулює два таких закони. Згідно із Законом зростання стандартизації «в перекладі текстами [сегменти тексту] текс-

ту-джерела нерідко перетворюються на реперторема [стандартні одиниці загальномовного репертуару] цільової мови» (Toury 1995: 268), або, інакше кажучи, знаки які, внаслідок того, що зустрічаються в тексті, мають в ньому *ad hoc* (на цей момент) значення, часто перекладаються як просто знаки, що належать до репертуару цільової культури, що визначається як множина кодифікованих одиниць, яким спільнота надає семіотичне значення. Або ще в одному формулюванні: сітка текстуальних відносин, що має місце в тексті-джерелі, в перекладі часто змінюється, а то й повністю ігнорується на догоду звичнішим варіантам, які пропонує репертуар цільової мови, або «чим перефрійніше цей статус [перекладу], тим більше переклад буде прилаштовуватися до усталених зразків та репертуарів» (Toury 1995: 271). На периферії, менш престижному місцеположенні в межах системи, переклад прагнучим повторювати існуючі зразки; а в центрі, престижна позиція, перекладу дозволятиметься вносити в систему новації. Згідно з другим законом - Законом інтерференції, «у перекладі, явища, що властиві тексту-джерелу, часто переносяться в цільовий текст» (Toury 1995: 275). Або ж у переформульованій версії цього закону, враховуючи відносини престижу та влади між культурами та мовами, підмічається, що «терпимість до інтерференції (...) має тенденцію до зростання, коли переклад здійснюється з «великої» або «високопрестижної мови/культури, особливо коли цільова мова/культура є «малою» або «слабкою» у будь-якому іншому аспекті» (Toury 1995: 278).

Іноді стверджують, що підходи, названі культурним, ідеологічним, соціологічним, емпіричним, технологічним та глобалізаційним поворотами в перекладознавстві, замінили ДП, особливо починаючи з 1990-х років (Hermans 1999). Однак, дослідження перекладу, орієнтовані на ключові поняття, такі як закони (й універсалії), а особливо на впливове поняття норм перекладу, все ще носять ознаки дескриптивного підходу – хоча підходяща назва для деяких з цих регулярних закономірностей перекладацької діяльності, особливо термін «універсалія», залишаються досі питанням, що викликає суперечки.

5. Критика дескриптивізму

Окремі дослідники перейняли цей дескриптивний, орієнтований на цільову систему, підхід у дослідженні перекладу, утримуючись від «оціночних суджень при виборі предмета дослідження чи у представленні його результатів, і/або відмовлялися робити будь-які висновки у вигляді рекомендацій щодо «правильного» способу перекладу» (Toury 1995: 2), та в оцінці точного визначення тієї ролі, яку переклад зіграв в історії культури, та значення розгляду владних відносин всередині культури та між культурами й ідеології, як частини аналізу явища перекладу, який мотивований контекстом. Однак, ДП було піддане критиці за його позитивістське запозичення цілей точних наук та висування моделей, що на них базуються; за те, що воно не достатньо зосереджувало увагу на доречності владних взаємин та ідеології для аналізу міжкультурних та міжмовних взаємозв'язків в емпіричних дослідженнях явища перекладу (Niranjana 1992); за те, що не фокусувалося на перекладачеві як на акторі (агенті), що діє

за конкретної конфігурації обставин, або за те, що, будучи надто строго орієнтоване на цільову систему, не пропонувало додаткових пояснень перекладацької діяльності (Pym 1998); або за недостатні самокритичність та саморефлексивність (Arrojo 1998; Hermans 1999). Ця критика нерідко асоціювалася з її зв'язками з культурологічними, постколоніальними та гендерними дослідженнями, культурним матеріалізмом, квір-студіями, або загальнішою політичною мотивацією повернути увагу до етичних наслідків чисто діагностичного підходу до перекладу замість політично вмотивованої позиції, призначеної для прескриптивного втручання стосовно, наприклад, непомітності перекладача (Bassnett and Trivedi 1999; Simon 1996; Venuti 1995). Це розмежування, здається, виходить за межі раннього бінарного протиставлення дескриптивного (описового) і прескриптивного (приписного) підходів і сьогодні описується як таке, що має місце між раннім дескриптивним підходом, сучасним критичним дескриптивним підходом (із визнанням «повсюдності тлумачення та цінностей») та ідейними (ангажованими) підходами («які приписують, що перекладачі мають робити») (Brownlie 2003).

Вірним є те, що Голмз писав у захист чистого дослідження, яке «виконується заради самого себе, цілком у відриві від будь-якого безпосереднього практичного застосування (Holmes 1988/2000: 176); що Турі проголошував, що «це не справа наукової дисципліни (...) викликати зміни в світі нашого досвіду» (Toury 1995: 17); та що Германс підкреслював, що «першочерговим завданням дослідження перекладу є не прагнення втрутитися безпосередньо в практику перекладу заклавши норми чи приписи» (Hermans 1999: 65). Крім тлумачення таких висловлювань в поняттях чистого відходу від традиційного чи сучасного прескриптивізму, можуть бути наведені й інші, більш погоджені з контекстом часу, прочитання. З одного боку, такі висловлювання були зроблені тоді, коли перекладознавство все ще боролось за незалежність, і не лише від панівних приписних підходів, але й також від зосередженості на його прикладних відгалуженнях (Toury 1995: 2), і також нагально потребувало академічного визнання, у зв'язку з чим закономірність наголошення на його статусі як емпіричної (гуманітарної) науки була цілком зрозумілою. З іншого боку, орієнтованість ДП на цільову систему й особливо на те, що було сприйняте, як, імовірно, основний спадок Турі – поняття норм перекладу, як надзвичайно дієвої теоретичної області взаємодії між перекладом і контекстом – відкрило можливості для розгляду перекладу як суспільної діяльності, обмеженої діючими престижем та владними відносинами як в межах конкретних ситуацій цільової культури, так і в межах мережі міжкультурних зв'язків. Це також уможливило розгляд тієї ролі в культурі, яку відіграють окремі перекладачі та їхнє суспільне, ідеологічне та політичне втручання. Сам по собі, наголос на контекстуалізації [ув'язці діяльності з певною ситуацією] та нормах може тлумачитися як такий, що проклав шлях для установок, які здійснюють більш критичне, соціальне, ідеологічне та політичне втручання в практику перекладу та в перекладознавство.

Література:

1. Arrojo R. The Revision of the Traditional Gap Between Theory and Practice and the Empowerment of Translation in Modern Times/ Rosemary Arrojo // *The Translator*, 1998. – Vol. 4 (1). – P. 25–48.
2. Bassnett S. *Postcolonial Translation: Theory and Practice* / Susan Bassnett, Harish Trivedi. – London and New York: Routledge, 1999. – 201 pp
3. Brownlie S. Distinguishing Some Approaches to Translation Research. The Issue of Interpretive Constraints / Siobhan Brownlie // *The Translator*, 2003, vol. 9 (1). – P. 39–64.
4. Even-Zohar I. *Papers in Historical Poetics* / Itamar Even-Zohar. – Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1979. – 101 pp.
5. Hermans T. *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*/ Theo Hermans (ed.). London and Sydney: Croom Helm, 1985. – 249 pp.
6. Hermans T. *Translation in Systems. Descriptive and System-Oriented Approaches Explained*/ Theo Hermans. Manchester: St. Jerome, 1999. – 195 pp.
7. Holmes J. S. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies* / J. S. Holmes. – Amsterdam: Rodopi, 1988. – 117 pp.
8. Holmes J. S. *The Name and Nature of Translation Studies* / J. S. Holmes// *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. – Amsterdam, Rodopi, 1988. – P. 66 – 80.
9. Lambert J. *On describing translations* / José Lambert, Hendrik van Gorp // *The Manipulation of Literature* / Theo Hermans (ed.). – London and Sydney: Croom Helm, 1985. – P. 42–53.
10. Lambert J. *Functional Approaches to Culture and Translation. Selected Papers by José Lambert* / Dirk Delabastita, Lieven D'hulst and Reine Meylaerts (eds). – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2006. – 225 pp.
11. McFarlane J. *Modes of Translation*/ John McFarlane // *The Durham University Journal*, 1953 vol. 45 (3). – P. 77–93.
12. Niranjana T. *Siting Translation: History, Poststructuralism, and the Colonial Context*/ T. Niranjana. – Berkeley: University of California Press, 1992. – 216 pp.
13. Pym A. *Method in Translation History* / Anthony Pym. – Manchester: St. Jerome, 1998. – 220 pp.
14. Simon Sh. *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission* / Sherry Simon. – London and New York: Routledge, 1996. – 195 pp.
15. Toury G. *In Search of a Theory of Translation*/ Gideon Toury. – Tel Aviv: The Porter Institute, 1980. – 159 pp.
16. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond* / Gideon Toury.– Amsterdam: John Benjamins, 1995. – 311 pp.
17. Venuti L. *The Translator's Invisibility*/ Lawrence Venuti. – London and New York: Routledge, 1995. – 319 pp.

Розділ 5. ПОЛІСИСТЕМНА ТЕОРІЯ ТА ПЕРЕКЛАД

Полісистемна теорія була запропонована на початку 1970-х років ізраїльським вченим Ітамаром Евен-Зогаром для дослідження мови, літератури та перекладу, а у своїх подальших працях він розширив її до загальної теорії культури.

1. Цілі

Евен-Зогар запропонував об'єктивний, дескриптивний та «науково обґрунтований» напрям дослідження, що відкидає як вибір своїх об'єктів за смаком дослідника, так і їх оцінювання за принципом «позитивний» чи «негативний», «вірний» чи «невірний». Евен-Зогар та його колега Гідеон Турі, який розробив модель дескриптивного перекладознавства, що ґрунтується на полісистемній теорії, диференціюють дослідження та критику. На їх погляд, дослідження є чисто академічною діяльністю, метою якої є пояснення та прогнозування певних явищ, тоді як критика є орієнтованою на практику, встановлення норм з метою зміни в об'єктах вивчення.

Традиційні підходи до історії літератури мають слабе теоретичне підґрунтя, обмежуючись лише офіційними культурними продуктами й ігноруючи інші компоненти (літературної) культури, такі як, наприклад, перекладна та популярна література. Такий елітарний підхід породжує дві проблеми. По-перше, він виключає з аналізу велику кількість об'єктів, законно належних до сфери літератури. По-друге, він перешкоджає визнанню того факту, що офіційні продукти, такі як літературна мова, що відповідає встановленим стандартам, та канонізовані літературні твори, можна адекватно зрозуміти лише в контексті неофіційних творів, оскільки усі різновиди літератури є взаємопов'язаними, утворюючи структуроване ціле, в якому на кожний різновид накладаються різні обмеження, залежно від його розташування (у центрі чи на периферії) у цьому цілому. Дослідники, що ігнорують зв'язок між згаданим розташуванням та нормами, які регулюють їх створення, обмежуються лише примітивними поясненнями, на кшталт «помилки» або «слабка імітація».

І. Евен-Зогар запропонував полісистемну теорію, аби покращити методологію досліджень у галузі літератури й перекладу та модифікувати саму поняттєву систему у цих сферах. Він застерігає проти «елітаризму навпаки», який він вважає не кращим за традиційний елітаризм. Полісистемну теорію не слід розглядати як «псевдораціональне виправдання», що ним можуть користуватися теоретики, аби нищівно критикувати (суб)культури, що знаходяться у центрі системи, та сприяти підвищенню статусу тих, що розташовані на її периферії. Полісистемна теорія призначена для усунення будь-яких упреджень (Even-Zohar 1979: 292–293) і забезпечення підґрунтя, спираючись на яке можна знайти менш спрощені відповіді на складні питання, що стосуються взаємозв'язків літератури та перекладу з іншими соціокультурними чинниками, такими як економіка, політика та ідеологія.

2. Головні принципи

Розвиваючи низку тез, запозичених з російського формалізму, полісистемна теорія розглядає складові культури (такі як мова, література та техніка) як системи, а не конгломерати розрізнених елементів. Згадана теорія виходить з того, що ці елементи є взаємопов'язаними і що їх зв'язки не є випадковими, а значною мірою визначаються їх розташуванням у межах цілого, до якого вони належать. Така система розглядається як гетерогенна відкрита структура, «множинна система, система різноманітних систем, які перетинаються одна з іншою і частково накладаються одна на одну, використовуючи хоча й різні параметри, однак функціонуючи як одне структуроване ціле» (Even-Zohar 1990 : 11). Евен-Зогар утворив термін «полісистема», аби спростувати традиційне уявлення про систему як закритий відокремлений набір взаємозв'язків, і зауважував, що префікс «полі-» є зайвим, якщо систему не розглядати як щось жорстке й однорідне (Huang 2006: 58).

З одного боку, кожна культурна система складається із різних підсистем, які, у свою чергу, є полісистемами. З іншого, кожна з них є частиною ширшої полісистеми – культури загалом, і таким чином, співвідноситься з усіма іншими співсистемами в межах цього цілого. Іншими словами, будь-яка система є одночасно автономною і гетерономною, оскільки діяльність усередині цієї системи регулюється нормами, що визначаються як цією, так і іншими системами. У той же час, будь-яка конкретна система та її відповідники в інших культурах можуть утворювати іншу, ширшу полісистему, яку І.Евен-Зогар називає мега- або макро-полісистемою. Відповідно будь-які явища в межах будь-якої системи рідко можна вичерпно пояснити лише чинниками цієї системи, оскільки їх часто доводиться виносити в контекст відповідної культури загалом або навіть у контекст світової культури, яка є найбільшою полісистемою в людському суспільстві.

Культурні полісистеми не є рівноправними по відношенню одна до іншої. Деякі розташовані ближче до центру ширшої полісистеми, а інші – ближче до периферії. Перші з них є більш автономними (або менш гетерономними), ніж другі. Відносне розташування співсистем не є статичним. Внаслідок боротьби між різними шарами системи, деякі системи можуть відтіснятися далі від центру в бік периферії, тоді як інші можуть прокладати собі шлях у зворотному напрямі.

Візьмемо, наприклад, літературну полісистему. Хоча припускається, що літературна мега-полісистема існує, коли спостерігаються часті контакти між літературами двох або більше культур, літературну полісистему кожної культури можна розглядати як таку, що складається із підсистем, наприклад, літератури для дорослих та дітей, оригінальної та перекладної літератури, або поезії, художньої літератури та драматичних творів тощо, залежно від точки зору спостерігача. Норми, що діють у межах конкретної підсистеми, наприклад, перекладної дитячої літератури, можуть включати не тільки норми, породжені відповідною підсистемою, але й норми інших літературних підсистем, інших полісистем тієї ж культури (наприклад, економічних та моральних) і навіть тих, що відносяться до іншої культури. Ситуація з розташуванням певних систем у центрі, може з часом змінюватися, наприклад, про-

зові твори можуть витіснити з центру поезію або перекладна література – оригінальну.

Одним із центральних понять теорії полісистеми є «репертуар», який визначається як «сукупність правил та матеріалів, що регулюють як створення, так і використання будь-якого продукту» або, у традиційних лінгвістичних термінах, «сукупність «граматики» та «лексикону» конкретної «мови» (Even-Zohar 1990: 39). Репертуаром будь-якої культурної полісистеми є сама полісистема, що складається із канонізованих та неканонізованих елементів. Термін «канонізований» вживається замість терміну «канонічний», аби показати, що канонічність є не рисою, внутрішньо притаманною конкретному продукту, а результатом акту схвалення з боку тієї групи, яка домінує в межах відповідної полісистеми. З цієї причини центр полісистеми збігається з найпрестижнішим канонізованим репертуаром.

Ще одним прикладом розмежування понять є різниця між консервативним та інноваційним репертуарами. Репертуар визначається як вторинний, коли продукти стають надзвичайно передбачуваними внаслідок ретельного дотримання правил. «Первинний» репертуар характеризується введенням нових елементів для його розширення і реструктуризації, внаслідок чого продукти стають усе менш передбачуваними. У своїх ранніх працях І. Евен-Зогар припускав, що поняття «первинний репертуар» та «канонізований репертуар» збігаються, однак пізніше він змінив згадане припущення, зазначаючи, що «канонічність не обов'язково збігається із первинністю» і що будь-яка первинна модель стає «вторинною», якщо її використання перевищує допустимі часові межі (Even-Zohar 1990: 21–22).

3. Гіпотези стосовно перекладної літератури

І. Евен-Зогар запропонував кілька гіпотез стосовно перекладної літератури. По-перше, перекладні твори не є простою сукупністю окремих текстів іншомовних авторів, як їх розглядають у традиційному перекладознавстві. Швидше їх можна тлумачити як систему в межах культури мови перекладу принаймні з двох причин. По-перше, відбір творів для перекладу здійснюється за принципами, що корелюють з умовами, притаманними культурі мови перекладу, а вибір стратегій перекладу суттєво залежить від їх взаємозв'язків із співсистемами, характерними для культури мови перекладу.

По-друге, хоча перекладна література утворює полісистему з власними центральними та периферійними елементами, згадана література розташовується на периферії літературної полісистеми. Однак перекладна література, чи принаймні її центральні елементи, може переміститися в центр літературної полісистеми, якщо вона (перекладна література) виконує роль засобу запровадження нового репертуару в конкретну літературу мови перекладу. Існують три типові ситуації, коли це трапляється: коли відповідна література є «молодою», тобто знаходиться на етапі свого розвитку у повноцінну полісистему; коли вона є периферійною (в межах макро-полісистеми групи споріднених літератур) чи слабкою; або коли вона переживає злам, кризу або **вакуум** (Even-Zohar 1990: 46–49).

Доцільно прояснити значення деяких термінів, що вживаються для опису згаданих ситуацій, а також окреслити індикатори або критерії їх визначення.

Вік літератури є відносним поняттям, однак його можна доволі об'єктивно визначити, виходячи не тільки з фактичного часу її існування, але й з обсягу та розмаїття її репертуару (як текстів, так і моделей), причому останній критерій є важливішим. Таким же чином існує низка критеріїв, за якими оцінюється репутація будь-якої літератури або культури відносно іншої, таких як економічні та політичні відношення, «торгівельний баланс» літературних продуктів та репертуарів внаслідок імпорту чи експорту перекладів творів відповідною мовою, а також типи норм, прийняті у перекладі в обох напрямках. Сформульовані висновки не є оціночними судженнями, оскільки вони ґрунтуються на фактах, а не на думках.

Усупереч поширеній думці, слово «слабка» по відношенню до літератури не є синонімом «периферійна». На думку Евен-Зогара, «слабкість» означає нездатність системи залагодити ситуацію шляхом існування в межах власного репертуару (Even-Zohar 1990: 80–81). Таким чином, поняття «слабкості» або «сили» співвідноситься лише з внутрішніми умовами відповідної культурної системи.

Термін «вакуум» є всього лиш фігурою мовлення, яка позначає брак репертуару для функціонування у певній ситуації або для задоволення певних потреб. Власне можна вважати, що в будь-якій культурі завжди існує вакуум, інакше вона перебувала б у періоді застою. Саме масштабний і повний вакуум спричинює кризу культури, так само як він спричинює вітер у природі. Вживання цього слова не має спантеличувати, навіть якщо воно означає «недієздатну культуру», як його тлумачать деякі автори (Hermans 1999: 109). Групи індивідів можуть потерпати від «недієздатності», так само як і окремі особи. Релятивістський принцип рівності усіх культур, можливо, переміг у перекладознавстві, однак завданням прихильників полісистемної теорії є опис, а не позитивна чи негативна їх оцінка.

Поняття «слабкості» або «вакууму» чи «кризи» неможливо визначити об'єктивно, оскільки така оцінка ґрунтується на культурних цінностях, відносно того, що є бажаним, а що – ні. У гіпотезі І. Евен-Зогара це не є предметом оцінки, а лише об'єктом сприймання осіб чи центральних сегментів системи відповідної культури. Таке самосприймання може помітити спостерігач. Якщо спостерігається масштабне перенесення репертуарів з одної культури до іншої, в останній культурі має бути відчуття «слабкості», а якщо новий репертуар – місцевий чи запозичений – перенесено до будь-якої культури, то в останній мав бути вакуум, аби прийняти згаданий репертуар.

Третя гіпотеза стосується взаємозв'язку між розташуванням та поведінкою перекладної літератури. Коли перекладна література займає центральну позицію, беручи участь у формуванні центру літературної полісистеми, головним завданням перекладачів має бути запровадження нових моделей та репертуарів, а не збереження тих, що існують у системі. У таких особливих умовах «шанси на те, що переклад буде ближчим до оригіналу з точки зору його

адекватності ..., є більшими, ніж навпаки». Коли перекладна література розташовується на периферії, перекладачі мають тенденцію вдаватися до готових «вторинних» моделей при передачі тексту оригіналу, «результатом чого часто стає неадекватний переклад» (*Even-Zohar 1990: 50–51*).

Спочатку Евен-Зогар розглядав «адекватність» як «відтворення домінантних текстових відношень тексту оригіналу» (*Even-Zohar 1990: 50*). Здається, Г. Турі був першим, хто запропонував вживати термін «прийнятність» замість терміна «неадекватність» як антоніма терміна «адекватність». Він також першим розширив значення двох понять, аби позначити норми, що виходять за межі мовних та текстових, шляхом переформулювання значення термінів «прийнятність» та «адекватність» як «згода на додержання норм культури мови перекладу» та «згода на додержання норм тексту оригіналу, а через них – норм мови оригіналу і відповідної культури» (*Toury 1995: 56–57*).

Цю гіпотезу не слід розуміти й застосовувати механістично. Соціокультурні явища, такі як переклад, можуть бути дуже складними. Як зауважує І. Евен-Зогар, теорія систем, чи будь-яка теорія взагалі, є призначеною для пояснення загальних тенденцій, а не суб'єктивних рішень чи індивідуальної поведінки (*Huang 2006: 58*). Виходячи з гетерогенності та динамічності систем, полісистемна теорія припускає існування конкурентних систем та суперечливих норм, а також зміни у їх взаємозв'язках. Невиправданими є припущення (див., наприклад, *Wang 2008*), що гіпотеза спростовується тільки тому, що в один і той же період існують різні перекладацькі стратегії. Так само існування суперечливих норм у будь-який період не обов'язково означає відсутність будь-яких змін з часом, оскільки такі зміни могли відбутися у співвідношенні згаданих норм.

Хоча концепція прийнятності, запропонована Турі, може й була загальноновизнана теоретиками полісистеми та довела свою корисність у багатьох дослідженнях, не всі переклади вписуються в межі, окреслені опозицією «адекватність – прийнятність». Деякі дослідники могли вважати, що переклад, який не є адекватним, має бути прийнятним і навпаки. Однак будь-яким перекладам може різною мірою бракувати як адекватності, так і прийнятності, завдяки існуванню джерел норм, що діють у процесі перекладу, на додачу до культур мов оригіналу та перекладу. Одним із таких джерел є самі перекладачі, які можуть не тільки користуватися існуючими репертуарами, але й винаходити нові. Подібні винаходи можуть бути наслідком креативності перекладача або недостатнім розумінням існуючих норм.

Однак сама перекладна література є також стратифікованою (там же: 164). Деякі перекладені літератури можуть бути вторинними, тоді як інші, перекладені з основних джерельних літератур, є первинними. Як приклад Евен-Зогар наводить єврейську літературну полісистему між двома світовими війнами, коли переклади з російської мови були первинними, а от переклади з англійської, німецької та польської мов були другорядними (*Munday 2016: 173*).

Евен-Зогар (там же: 166–74) припускає, що положення, яке займає перекладена література в полісистемі, обумовлює стратегію перекладу. Якщо во-

на є первинною, перекладачі не відчувають обмеження слідувати цільовим моделям літератури і готові до порушення конвенцій. Таким чином, вони часто створюють цільовий текст, який є близьким за рівнем адекватності, відтворюючи текстові відносини джерельного тексту. Вплив моделі іноземної мови сам по собі може призвести до створення нових моделей в цільовій мові. З іншого боку, якщо перекладена література є вторинною, перекладачі, як правило, використовують існуючі моделі цільової культури для цільових текстів та створюють більше "неадекватних" перекладів (Munday 2016: 173).

Едвін Генцлер (Gentzler 2001: 118–20 та 123–5) наголошує на тому, що полісистемна теорія стала важливим поступом у перекладацьких дослідженнях, маючи низку переваг над попередніми теоріями:

(1) сама література вивчається разом із соціальними, історичними та культурними рушійними силами;

(2) Евен-Зохар відходить від ізольованого вивчення окремих текстів і переходить до вивчення перекладу в культурних та літературних системах, в яких той функціонує.

4. Вплив, сприймання та перспективи

Полісистемна теорія змінила перекладознавство. Вона принесла дійові результати, розширила межі теорії й проклала шлях до кращого розуміння ролі культури в перекладі. Ці здобутки сприяли визнанню перекладознавства як академічної дисципліни й привернули до нього безпрецедентну увагу з боку дослідників. Зважаючи на її провідну функцію в межах перекладознавства та культурології, цю теорію канонізували на Заході у 1980-х роках. У 1990-х вона поширилась на Китай та інші країни, що знаходяться за межами Заходу, і навіть стала головною у деяких із них.

В останні роки полісистемну теорію витіснили пост-колоніальні та інші політично орієнтовані моделі на підставі того, що її термінологія страждає абстрактністю та стерильністю, внаслідок чого вона не придатна для «обговорення ідеології, влади та залучення» (Tymoczko 2000: 40), тобто питань, які стоять на порядку денному. Проблема, однак, полягає в тому, що деякі терміни полісистемної теорії є образливими, що свідчить про їх недостатню стерильність. Наприклад, термін «слабкість» загалом вважається принижуючим і міг би бути заміненим на словосполучення «(почуття) самонедостатності», аби уникнути невірною його тлумачення. Абстрактна та стерильна термінологія є суттєвою для теорії, що домагається універсальності та дескриптивності, до того ж вона має ще одну перевагу, дозволяючи вченим з надмірно централізованих країн безпечніше обговорювати делікатні проблеми.

Полісистемну теорію також часто звинувачують у легітимізації статус-кво, шляхом присвоєння домінуючим нормам статусу норм і вивчення їх у цьому статусі. Однак називання будь-чого нормою ще не означає узаконення цього статусу. У той час, як деякі читачі можуть прийняти статус певного положення як норми, інші можуть його заперечити, оскільки усвідомлюють, що це вважається нормою лише тому, що її статус підтримує домінуюча гру-

па у певному місці та в певний час, і цей статус не є істиною в останній інстанції. Полісистемна теорія не обстоює жодну із згаданих точок зору.

Незважаючи на досягнутий завдяки полісистемній теорії прогрес у перекладознавстві, певні її аспекти потребують удосконалення, аби вона зберегла свою життєздатність. І. Евен-Зогар спробував пояснити взаємозв'язок норм перекладу (які Турі називає «первісними нормами») та розташування перекладної літератури в літературній полісистемі, однак він залишив без відповіді запитання щодо взаємозв'язку норм відбору текстів для перекладу та умов у культурі мови перекладу (частину яких Турі називає «попередніми нормами»). Пояснення І.Евен-Зогара, які обмежуються рівнями тексту та літератури загалом, можуть виявитися невідповідними для деяких випадків. Може виявитися, наприклад, що розташування літературної, політичної та інших полісистем у відповідній культурі сукупно впливають на визначення змісту норм перекладу. Якщо досліджувати ідеологічні та інші ознаки тексту перекладу (включаючи текстові), то можна помітити, що перекладач відхиляється в бік норм культури мови перекладу в одних аспектах, а в інших – у бік норм культури мови оригіналу. Такі складні явища виходять за межі гіпотези І.Евен-Зогара. Крім того, деякі із припущень потребують перевірки. Слід з'ясувати принаймні два питання: 1) Чи обов'язково перекладна література є інноваційною, якщо вона розташована в центрі літературної системи? 2) Чи завжди переклад, орієнтований на адекватність, має інноваційну функцію? Спостерігалися спроби модифікації та удосконалення полісистемної теорії, аби дати адекватніші відповіді на ці запитання (e.g., *Hermans* 1996, 1999; *Chang* 2000, 2001). Полісистемна теорія, що постійно удосконалюється, була б корисним інструментом дослідження, оскільки на сьогодні існує дуже мало моделей, що пропонують вичерпну основу для дослідження взаємозв'язків між перекладом та іншими аспектами культури, включаючи владу та ідеологію.

Література:

- 1.Chang N. F. Towards a macro-polysystem hypothesis// *Perspectives: Studies in Translatology*. 2000. № 8 (2). P. 109–123.
- 2.Chang N. F.. Polysystem theory: Its prospect as a framework for translation research// *Target*. 2001. № 13 (2): 317–332.
3. Gentzler E. Translation, hypertext, and creativity: Contemporary translation theories. Bristol: Multilingual Matters, 2001.
- 4.Even-Zohar I. Polysystem theory// *Poetics Today*.1979. № 1 (1–2). P. 287–310.
- 5.Even-Zohar I. Polysystem Studies. Durham: Duke University Press, 1990.
- 6.Hermans T. Norms and the determination of translation: A theoretical framework.//*Translation, Power, Subversion/ Román Álvarez & M. Carmen-África Vidal (eds). Clevedon: Multilingual Matters, 1996. P. 25–51*
- 7.Hermans T.. Translation in Systems: Descriptive and System-oriented Approaches Explained. Manchester: St. Jerome, 1999.

8.Munday J. *Introducing Translation Studies*. London and New York: Routledge, 2016.

9.Toury G.. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1995.

10.Тумочко, Мария. Translation and political engagement: Activism, social change and the role of translation in geopolitical shifts// *The Translator*. 2000. №6 (1): 23–47.

Українські переклади

1. Евен-Зогар І. Місце перекладної літератури в літературній полісистемі. Укр. пер. з англ. Олександра Кальниченка // *Протей: Переклад. альм.* / Вип. 2 – X.: Вид-во НУА, 2009. – С.281–286.

2. Турі Г. Природа та роль норм в перекладі Укр. пер. з англ. Олександра Кальниченка // *Протей: Переклад. альм.* / Вип. 2 – X.: Вид-во НУА, 2009. – С.320–334.

Розділ 6. НОРМИ ПЕРЕКЛАДУ

Для опису відношень між текстом-джерелом і цільовим текстом, які часто виникають у їх бінарному протиставленні, використовують різні терміни, такі як буквальний переклад :: вільний переклад або дослівний переклад :: змістовий переклад. З розвитком систематичнішого, чи «наукового», розуміння про переклад у другій половині ХХ ст., найширшого використання при описі таких відношень набуло поняття «еквівалентності». Спільним для теорій, що ґрунтуються на еквівалентності, є спроба визначити, які тексти пов'язані із текстом-джерелом відношеннями перекладу, а відтак знайти критерії, які б відрізняли переклад від інших форм вторинної продукції на основі текстів (пор. Koller 1995).

1. Сумніви щодо теорій на основі еквівалентності: Функціоналістський підхід та описове перекладознавство

Сумніви щодо теорій на основі еквівалентності з'явилися у 1970-х рр. з появою функціоналістських підходів і Описового перекладознавства (Descriptive Translation Studies). Функціоналістські погляди (напр., Ю. Гольцмантари, К. Райс і Г. Фермеєр, К. Норд; див. Функціоналістські підходи*) визначають переклад як цілеспрямовану діяльність, де структура цільового тексту визначається його призначенням у цільовій культурі для цільової аудиторії. Перспективний, або орієнтований на ціль, погляд для функціоналістів означає розмірковування щодо мети (визначеної у завданні на переклад) створення цільового тексту або оцінку цільового тексту з метою визначення його відповідності поставленій меті. Оскільки відношення між вихідним та цільовим текстами залежить від скопосу, воно не може бути передвизначене правилами мови. Доцільність мети в певному контексті описується нормами та звичаями, які існують в культурі. К. Райс і Г. Фермеєр (Reiss and Vermeer 1991:178f) воліють говорити про звичаї, а не норми, аргументуючи це тим, що норми зазвичай асоціюються із прескриптивним підходом, а їх недотримання тягне за собою застосування санкцій. Водночас, звичаї, як категорія ширша, є втіленням того, чому надають перевагу, і змінюються легше, ніж норми. К. Райс і Г. Фермеєр зачіпають питання звичаїв передусім стосовно типів і жанрів текстів, ілюструючи жанрові звичаї, властиві певним текстам, про які перекладачі повинні знати, оскільки це складає частину їхньої професійної компетенції. Функціоналістські підходи значною мірою стосуються розмірковування про створення цільових текстів, де кінцевим продуктом є структура перекладу, що використовується для того, щоб навчити студентів створювати належні цільові тексти.

Для Описового перекладознавства (ОП), зокрема ОП, орієнтованого на продукт і на функцію, переклад як продукт – це точка відліку для дослідника, який цікавиться описом самої форми цільових текстів або їх функції, позиції чи статусу в культурі, в якій вони існують (пор. Теорія полісистеми*, Even-Zohar 1978). Такий орієнтований на цільовий текст погляд ОП, який відрізняється від того, який пропагували функціоналісти, можна проілюструвати характеристикою перекладів, яку дав Г. Турі, як «фактів

цільової культури; часом фактів із особливим статусом, іноді навіть таких, що складають власні цілком впізнавані (під)системи, але які завжди належать цільовій культурі» (Toury 1995: 29).

Слідом за твердженням Дж. Голмса про те, що мета перекладознавства – описати «явища процесу перекладу і переклад(и), як вони виявляються у світі нашого досвіду» (Holmes 1988: 71), для Г. Турі переклад (Toury 1995: 20) – це «будь-яке висловлювання цільовою мовою, яке вважають у цільовій культурі перекладом». Отже, перекладознавству немає потреби визначати свій об'єкт певним нормативним чином до початку дослідження, як це зазвичай робиться в рамках теорій, заснованих на еквівалентності. Г. Турі сформулював три основні постулати, якими повинен керуватися дослідник при розгляді таких «гаданих» перекладів. Постулат вихідного тексту стверджує, що якщо є переклад, мусить бути і вихідний текст. Однак, як виявив Г. Турі у своїх емпіричних дослідженнях, це не завжди справджується. Причини існування так званих псевдоперекладів можуть бути різними, але дуже часто вони пов'язані з тим, що переклади займають в полісистемі центральну позицію. Наприклад, якщо переклади займають центральну позицію, авторам легше досягти прийняття аудиторією новаторського, відмінного письма, якщо текст марковано як переклад. Постулат про передачу стверджує, що процес створення перекладу включає передачу чогось. Що саме передано повинен визначити дослідник. Постулат щодо відношення стверджує, що існує певне відношення між вихідним і цільовим текстами, однак, його точну природу можна визначити лише для кожного окремого випадку. Турі використовує тут термін «еквівалентність», але лише для позначення функціонального відношення, яке існує між вихідним та цільовим текстами.

2. Норми перекладу

І робота Г. Турі, і ОП загалом відкрили погляд на переклад як на поведінку, зумовлену соціальним контекстом, виходячи таким чином за межі вузького бачення перекладу як перенесення значень. Хоч існують точки перетину з функціоналістським баченням перекладу як цілеспрямованої діяльності, ОП також виходить за межі цього погляду і наголошує на соціокультурному та історичному контексті (факт перекладу), в якому закладено акт перекладу, тобто когнітивні аспекти перекладу як процесу прийняття рішень (Toury 1995: 249ff). Тут центральну роль відіграє концепція норм, але вона використовується в іншому значенні, ніж функціоналістські підходи. Визначення перекладу як поведінки, зумовленої соціальним контекстом, вимагає пояснення соціо-культурних обмежень, які визначають поведінку перекладача. Ці обмеження можуть бути абсолютними правилами або чистою особливістю, які становлять полюси, між якими розташовуються норми як градуїований континуум. Деякі норми можуть бути сильнішими та наближенішими до правил, тоді які інші мають доволі слабкий вплив. Щобільше, норми непостійні, вони можуть змінюватися з часом.

Загалом, норми виражають соціальні уявлення про правильність та доречність, тобто про те, що конкретна спільнота вважає правильним або

доцільним в певний час. Вони мають міжсуб'єкту функцію моделі того, що є правильною, доречною поведінкою, також щодо результатів поведінки. Як згадувалося раніше, теорії перекладу, засновані на еквівалентності, звертаються до норм здебільшого в плані мовної правильності, а від перекладача очікують створення цільового тексту, який відповідає правилам вживання цільової мови та підходить з погляду норм тексту та жанрових звичаїв. Таким чином, норми набувають прескриптивної сили, що видно із формулювань у підручниках, таких як «перекладач (не) повинен, (не) може». Порушення мовних норм та (жанрових) звичаїв може стати причиною застосування санкцій (напр., викладач виправляє помилки у цільовому тексті та ставить студентів-перекладачу погану оцінку).

Для Г. Турі норми – виключно *описова* категорія, тобто «категорія описового аналізу явищ перекладу» (Toury 1980: 57). Це означає, що він зацікавлений в тому, щоб виявити яка перекладацька поведінка вважається правильною і які тексти приймаються як переклади у певній культурі в певний час. Це можна проілюструвати таким визначенням:

Норми давно вважають вираженням загальних цінностей або ідей, які розділяє група, – стосовно того, що вважають правильним чи неправильним, відповідним чи невідповідним – у інструкціях для роботи, які належить застосовувати у конкретних ситуаціях, вказуючи, що приписано, що заборонено, а також що допускається і дозволяється у певних поведінкових вимірах (Toury 1999: 14).

В цьому контексті Г. Турі звертається до «квадрату нормативності» Д. де Гееста (de Geest 1992), який розглядає норми з погляду обов'язку (що необхідно сказати), заборони (що не можна говорити), відсутності заборони (що можна сказати) та відсутності обов'язку (що необов'язково говорити) та співвідношень між цими чотирма аспектами. Р. Бартш (Bartsch 1987: 176) розрізняє норму змісту та нормативну силу. Норма змісту – це спільне для соціуму поняття про те, що правильне або допустиме; нормативна сила стосується питання, хто має повноваження встановлювати норми. Для Турі нормативна сила відображається у поведінці перекладача. «Інструкція для роботи», згадана у поданій вище цитаті, не означає прескриптивного підходу (тобто, не є уповноваженою особою чи підручником, який вказує перекладачам, що вони повинні робити). Натомість, вона вказує на те, що перекладачі мають внутрішні поведінкові обмеження. Таке зосередження на описі відповідає плану розвитку (описового) перекладознавства як пошукової дисципліни, що ґрунтується на дослідженні та емпіричних даних. Отже, поняття «норма перекладу» стосується закономірностей поведінки в процесі перекладу в певному соціокультурному контексті. Коротко кажучи, переклад визначається як керована нормами поведінка. Усі рішення в процесі перекладу передусім керуються нормами, і саме норми визначають відношення між вихідним і цільовим текстами. Чи, за словами Турі: «Саме норми визначають тип та обсяг еквівалентності, які виявляються у фактичних перекладах» (Toury 1995: 61).

Т. Германс (Hermans 1999: 60) критикує рішення притримуватися поняття еквівалентності попри те, що його вже значною мірою вичерпали. Він стверджує, що негативним наслідком такого рішення є те, що «аспекти відсутності еквівалентності, маніпуляції, перегрупування та зсуву, які концепції норм висунули на перший план» стають розмитими (Hermans 1999: 60f).

Оскільки перекладацька діяльність завжди задіює дві мови та дві культури, це також означає, що перекладач стикається із двома системами норм. Г. Турі (Toury 1980: 53ff) описує три види норм: попередні, початкові та діяльнісні. Попередні норми визначають загальну стратегію перекладу та вибір текстів для перекладу, вони стосуються існування та характеру політики щодо перекладу та спрямування. Вони керують рішеннями щодо того, які тексти, жанри, автори з яких вихідних мов (не) перекладаються в певному суспільстві в певний період. Вони також визначають рішення щодо забезпечення (чи незабезпечення) навчання для перекладачів та вибір мов для такого навчання. Питання спрямування пов'язане із прийняттям (чи неприйняттям) культурою непрямих перекладів. Тобто: чи переклади роблять на основі іншого перекладу? Чи це поширене та загальноприйняте явище, і якщо так, то чому? Початкові норми керують рішеннями перекладача щодо дотримання передусім норм, які реалізує вихідний текст (що визначає адекватність перекладу вихідному тексту) або норм, які превалюють у цільовій мові і культурі (що визначає прийнятність перекладу в цільовій культурі, його відповідність обставинам контексту сприйняття). Діяльнісні норми бувають двох типів: (а) матричні норми в основному стосуються повноти перекладу та змін сегментації (напр., пропуск великих частин, реструктуризація тексту) і (б) текстуально-лінгвістичні норми стосуються вибору конкретного текстуального матеріалу, тобто лексичного, синтаксичного, стилістичного вибору.

3.Закономірності, норми, закони

Для визначення норм досліджують текстові та позатекстові джерела. Текстові джерела – це самі перекладені тексти, включаючи псевдопереклади. Дослідники розглядають переклади, щоб визначити закономірності та шаблони у виборі перекладача. Оскільки норми функціонують міжпредметно, закономірності перекладацької поведінки необхідно виявити у низці текстів, перекладених різними перекладачами. Такі закономірності перекладацького вибору – це не лише рішення на макрорівні перекласти, наприклад, французький прийменник ‘grâce à’ автоматично як «завдяки», але вони впливають на рівень тексту як цілого та окремих текстів (пор. Дискусію між П. Ньюмарком і Г. Турі у Schäffner 1999: 47ff). Наприклад, у власному дослідженні, Г. Турі виявив, що при перекладі романів на іврит перекладачі систематично вибирали рішення, які підносили текст до високого стилю. При дослідженні перекладної дитячої літератури на івриті Н. Бен-Арі (Ben-Ari 1992) виявила такі закономірності як заміна покликань на християнство на покликання на іудаїзм, а також мовну

варіативність (використання синонімів, подвійних назв). Вона вважає, що такі рішення свідчать про дидактичну та педагогічну норми, які керують дитячою літературою, тобто література повинна збагачувати мову дитини та навчати доброму стилю. Іншими словами, є норми, спільні для суспільства, які стосуються функцій і структури літератури, а перекладачі реагують на такі очікування (та/або обмеження у соціальному контексті) в процесі прийняття рішень.

Закономірності, які виявляються у перекладі кількома перекладачами вважають наслідком норм. Це також передбачає, що більшість перекладачів у певній культурі в певний час справді регулярно вибирають певні рішення, оскільки припускають, що це те, чого від них очікують. Отже, рішення перекладача завжди приймаються у історичному і соціальному контексті. Будь-який вибір мовних чи текстових рішень водночас вказує на альтернативи, які виключено. Отже, поняття норм передбачає, що перекладачі діють у ситуаціях, які дозволяють різні можливі варіанти поведінки, але рішення, яким вони надають перевагу, не приймаються у довільному порядку. Турі уважно ставиться до розрізнення норм і закономірностей. Закономірності можна виявити у продуктах поведінки, тобто, у перекладених текстах, тоді як норми – це психо-соціальні категорії, які не можна безпосередньо побачити, пор.:

[...] якими б не були закономірності, самі вони не є нормами. Є тільки зовнішнє свідчення існування закономірностей, з яких все ще необхідно виділити норми (тобто «інструкції», які й стали причиною таких закономірностей) (Toury 1999: 15).

Визначення закономірностей у поведінці перекладачів, які працюють з різними мовами, культурами, в різний час, з різними жанрами текстів, дозволить визначити норми та навіть закони, які властиві перекладу загалом. Таким поглядом від норм до законів Г. Турі вказав на майбутні можливості дослідження перекладів та процесу перекладу у своїй книзі 1995 р. Як потенційних кандидатів на такі універсальні закони Г. Турі пропонує закон інтерференції (переклади тяжіють до відображення впливу вихідної мови) та закону зростаючої стандартизації (переклади тяжіють до більшої традиційності, ніж вихідні тексти). Ще одним із кандидатів на звання універсального закону є експлікація (перекладені тексти зазвичай експліцитніші, ніж вихідні тексти). Останні дослідження корпусного перекладознавства надали дані, які підтримують існування універсалій у перекладі, але й дані, які цьому суперечать (див. Mauraanen & Kujamäki 2004; Laviosa 2008), підкреслюючи таким чином, що поведінка перекладача залежить від багатьох чинників.

Крім аналізу текстових джерел, зрозуміти норми можна і завдяки дослідженню позатекстових джерел, таких як оцінкове письмо про переклад (напр., рецензії, твори) та паратексти (напр., нотатки перекладача, зноски, передмови). Наприклад, якщо перекладачеві здається, що йому варто обґрунтувати деякі прийняті ним рішення, це можна вважати доказом того, що перекладачеві відомо про «нормативні» очікування. Обґрунтування

частіше подають у зносках або передмовах, якщо перекладач прийняв рішення, яке не відповідає загальним очікуванням, тобто якщо воно суперечить домінуючим нормам та відображають певне відхилення від норм поведінки. Однак, якщо такі перекладацькі рішення хвалять як новаторські, їх приймають і починають використовувати інші перекладачі, можна говорити про зміну норми. Деякі з таких позатекстових джерел, особливо прескриптивні підручники та кодекси поведінки, хоч вони самі собою і не є нормами, можуть справді мати нормовстановлюючий та/або нормонав'язуючий характер. Власне кажучи, «позатекстовий» - не надто вдале позначення, оскільки рецензії, підручники і кодекси поведінки – також тексти. Інші форми позатекстових джерел включають інтерв'ю з перекладачами або рецензії чи спостереження перекладачів в процесі перекладу. Отримані таким чином дані можуть бути підкріплені даними, отриманими при визначенні закономірностей у корпусі перекладених текстів (тобто за допомогою триангуляції).

Для Турі, мета вивчення норм полягає передусім не у визначенні норм як таких, а у поясненні вибору перекладача та дослідженні перекладу з погляду культурних очікувань. Інтерес дослідників полягає у виявленні, чому застосовуються одні норми, а не інші і чому перекладачі притримуються одних норм, а не інших. Їх цікавить визначення того, яка загальна концепція перекладу переважала у певній спільноті в певний час, як ця концепція співвідноситься з концепціями перекладу, які діяли в інший час і/або за інших соціально-культурних обставин. Наприклад, саме використання або уникання позначення «переклад» та/або вибір натомість такого позначення як «адаптація» чи «версія» (напр., на основі аналізу різних перекладів одного вихідного тексту) може багато розповісти про статус перекладу в суспільстві. Коротко кажучи, дослідження перекладу як поведінки, що керується нормами, спрямоване на дослідження культурної доцільності перекладу у суспільстві, а отже на доповнення дослідження історії культури.

4.Методичні застереження і критика

Опис перекладу як керованої нормами поведінки у соціальній, культурній та історичній ситуації зіткнувся також і з критикою та застереженнями. З методичної точки зору Е. Честерман (Chesterman 1999, 2006) запитує, що можна вважати свідченнями існування норми. Якщо закономірності перекладацької поведінки керовані нормами, встановлюється причинно-наслідковий зв'язок між нормами і закономірностями. Сам Г. Турі обережно ставиться до встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що підтверджується такою цитатою:

[...] першими помічаємо саме закономірності у видимих результатах певного виду поведінки, що, імовірно, керується нормами. Лише після цього можна перейти до виокремлення самих норм, опираючись на (не таке вже й очевидне) припущення, що знайдені закономірності свідчать про повторюваність мотивів, і безпосередньо на норми. Таким чином, норми з'являються як *пояснювальні гіпотези* (виявленої поведінки [її результатів], а не як самостійні одиниці (Toury 1999: 15f).

Однак, сам Г. Турі не приділяє більше уваги альтернативним свідченням існування норм. Е. Честерман (Chesterman 2006: 16) справедливо зауважує, що «причиною існування закономірності *може* бути існування норми, але це не мусить нею бути. Інші можливі причини включають когнітивні обмеження, обмеження часу і завдання або фактори, пов'язані із фоновими знаннями перекладача та рівнем його професіоналізму, а також – випадком.» Він твердить, що проблема дослідження норм полягає в тому, щоб «показати правдоподібні зв'язки між виявленими закономірностями з одного боку та свідченнями про існування нормативної сили з іншого» (там же), перелічуючи формулювання думки, відкрити критику та декларацію норм як свідчення існування нормативної сили.

У своїй попередній роботі Е. Честерман (Chesterman 1997:64f) ввів конкретніші види норм для того, щоб зробити концепцію норм придатнішою до використання. Він виділяє професійні норми, які з'являються внаслідок компетентної професійної діяльності, та норму очікування, яка відноситься до того, що цільова спільнота очікує від перекладу. Таким чином, професійні норми визначають прийняті методи й стратегії процесу перекладу. Їх можна поділити на (а) норми підзвітності, які мають етичний характер, і пов'язані з професійними стандартами добросовісності, (б) комунікативні норми, які є соціальними, зосереджуються на перекладачі як зв'язковому, (в) норми відношення, які є лінгвістичними і стосуються рішень щодо відповідності відношення між вихідним та цільовим текстами. На думку Е. Честермана ці норми залежать від цінностей: норми очікування – довірою, а комунікативні норми – цінністю порозуміння.

Критика як в рамках самого перекладознавства, так і інших дисциплін (напр., постколоніальних студій) вказує на те, що концепція норм розглядає переклад здебільшого як соціальний простір, який обмежує дії, а не як простір який дозволяє творчу (взаємо)дію перекладачів. Намір визначити закономірності й норми не брав до уваги, що недотримання домінуючих норм, відхилення і винятки у виборі стратегій – це свідчення ролі перекладача як активного діяча (напр. Baker 2007). В цьому контексті теорії, що ґрунтуються на нормах, також критикують за недостатню увагу до новизни, яка може бути внесена перекладом (напр., Bhabha 1994). Після «культурного повороту» (див. «Повороти перекладознавства») у 1990-х рр. роль перекладу і перекладачів як активних агентів у формуванні культур та агентів соціальних змін перемістилися ближче до центру перекладознавства. Це заставляє також ставити запитання, на які чисто описовий підхід до дослідження норм не відповідав, таких як: як перекладачі опановують норми? Чи вони свідомі, що їх поведінка регулюється нормами? Чи самі перекладачі мають достатньо влади для запровадження та зміни норм? Чи уся поведінка регулюється нормами? Чим керуються рішення перекладача і чому? (пор. Simeoni 1998: 2).

5. Норми і габітус

Нещодавно у дослідження соціального характеру перекладу як комунікативної практики додалися теорії й концепції із соціології*. З цього погляду більше уваги приділяється активній ролі перекладачів як діячів. Зокрема, концепція габітусу П. Бурдьє використовується, щоб відійти від розгляду перекладачів як обмежених нормами, оскільки їх поведінка визначається нормами перекладу. Розгляд з погляду габітусу розглядає поведінку перекладачів як таку, що керується нормами та, водночас, виявляє «міру, якою самі перекладачі відіграють роль у підтриманні й, можливо, творенні норм» (Simeoni 1998: 26). Габітус – це набір тривалих схильностей, які налаштовують агентів діяти певним чином у певній галузі. Габітус набувається та формується впродовж поступового процесу впровадження в ході соціального життя особи. Д. Сімеоні стверджує, що специфічний габітус перекладача – це «ретельно пророблений результат персоналізованої соціальної і культурної історії» (Simeoni 1998: 32), який «керується правилами, які стосуються тієї галузі, в якій робиться переклад» (Simeoni 1998: 19). Габітус водночас структурований, тобто неодмінно відображає соціальні умови, в яких його набуто, і структуруючий, оскільки безпосередньо долучається до випрацювання норм і звичаїв, «підсилюючи таким чином їх об'єм і силу» (Simeoni 1998: 22).

Г. Турі, коли писав про роль перекладачів, визначав перекладацтво так:

[...] «перекладацтво» означає передусім здатність відігравати соціальну роль, тобто виконувати функцію, визначену спільнотою – щодо діяльності, її виконавців та/або результатів – таким чином, який вважається належним в їхній системі координат. Набуття набору норм для визначення належності певного виду поведінки та для маневрування між усіма факторами, які можуть її обмежувати, є передумовою для того, щоб стати перекладачем у певному культурному середовищі» (Toury 1995: 53).

Це культурне середовище перекладу як соціально регульованої практики, чий соціологічний підхід зараз досліджуються ще глибше. При дослідженні перекладачів як культурно-професійної групи Р. Села-Шеффі (Sela-Sheffy 2005) пов'язувала габітус перекладачів «у значенні спільних соціально набутих тенденцій» (Sela-Sheffy 2005: 9) із нормами. Вона стверджує, що

[...] змінність норм [...] залежить від різних стратегій, до яких вдаються перекладачі, коли вони відіграють консервативні чи новаторські ролі як хранителі або культурні імпортери у конкретному історичному контексті (Sela-Sheffy 2005: 20). Р. Мейлаертс (Meuylaerts 2008) показала як концепцію габітусу можна використати для пояснення того як конкретна особистість і соціальні обставини перекладачів спричиняють певну перекладацьку поведінку та прийняття певних рішень. Її порівняльний аналіз двох бельгійських перекладачів дозволив їй визначити перекладацтво з погляду габітусу так:

[...] перекладацтво – це сукупність індивідуалізації колективних схем, пов'язаних із особистою історією, колективною історією вихідної культури, колективною історією цільової культури та точок їх перетину. Зважаючи на взаємодію обмежень, які діють на перекладачів як на соціальних діячів, для

розуміння активних впливів, їхнього обсягу та часу дії необхідно мати предметно-обґрунтовану категорію (Meulaerts 2008: 100f).

Детальніші дослідження процесів соціалізації перекладачів, процесів набуття габітусу, а також процесів нормативізації дозволять краще зрозуміти відношення між габітусом окремого перекладача та спільними для соціуму перекладацькими нормами. В цьому відношенні роль соціальних контекстів та обмежень, а також відношення між поведінкою перекладачів та їх становищем у соціальному оточенні та як агентів у мережі співвідношення сил також можна вивчати. Дослідження перекладу як соціально зумовленого явища також вимагає його дослідження в ширшому соціальному контексті та у взаємодії з іншими соціальними (під)галуззями. Можна виправдано сказати, що своєю концепцією норм Турі підготував ґрунт для відкриття дослідження перекладу таким ширшим соціальним аспектам.

Література:

1. Baker M.. Refraining conflict in translation. *Social Semiotics* 2007. №17 (2): 151-169.
2. Bartsch R.. Norms of Language. London: Longman, 1987.
3. Ben-Ari N.. Didactic and Pedagogic Tendencies in the Norms Dictating the Translation of Children's Literature: The Case of Postwar German-Hebrew Translations. *Poetics Today*. 1992. № 13 (1): 198-221.
4. Bhabha H. The Location of Culture. London & New York: Routledge, 1994.
5. Chesterman A. Memes of Translation. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1997.
6. Chesterman A. Description, explanation, prediction: A response to Gideon Toury & Theo Hermans. *Translation and norms/ Christina Schäffner* (ed.), 91-97. Clevedon: Multilingual Matters, 1999.
7. Chesterman A. A note on norms and evidence. *Translation and interpreting- training and research/ Jorma Tommola & Yves Gambier* (eds), 13-19. Turku: University of Turku, 2006..
8. de Geest D. The notion of 'system': Its theoretical importance and its methodological implications for a functionalist translation theory. *Geschichte, System, Literarische Übersetzung/ Histories, Systems, Literary Translations/ Harald Kittel* (ed.), 32-45. Berlin: Erich Schmidt, 1992.
9. Even-Zohar I. Papers in historical poetics. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1978.
10. Hermans T. Translation and normativity. *Translation and norms/ Christina Schäffner* (ed.), 50-71. Clevedon: Multilingual Matters, 1999.
11. Holmes J. Translated! Papers on literary translation and Translation Studies. Amsterdam: Rodopi, 1988..
12. Koller W. The concept of equivalence and the object of Translation Studies. *Target*. 1995. № 7 (2): 191-222.
13. Laviosa S. Description in the translation classroom: Universals as a case in point. *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gideon*

Toury/ Anthony Pym, Miriam Shlesinger, Daniel Simeoni (eds), 119-132. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2008..

14.Mauranen A. & Kujamäki P. (eds). *Translation Umversals. Do they exist?* Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2004.

15.Meylaerts R. Translators and (their) norms: Towards a sociological construction of the individual. *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gideon Toury/ Anthony Pym, Miriam Shlesinger, Daniel Simeoni (eds), 91-102. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2008..*

16.Reiss K. & Vermeer H. J. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Niemeyer, 1991.

17.Schäffner C. (ed.). *Translation and norms. Clevedon: Multilingual Matters, 1999.*

18.Sela-Sheffy R.. How to be a (recognized) translator: Rethinking habitus, norms, and the field of translation. *Target. 2005. №17 (1): 1-26.*

19.Simeoni D. The Pivotal Status of the Translator's Habitus. *Target. 1998. №10 (1): 1-39.*

20.Toury G. *In search of a theory of translation. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1980.*

21.Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1995.*

22.Toury G. A Handful of Paragraphs on 'Translation' and 'Norms'. *Translation and norms/ C. Schäffner (ed.). 9-31. Clevedon: Multilingual Matters, 1999.*

Розділ 7. КУЛЬТУРООРІЄНТОВАНІ ПІДХОДИ

1. Поворот до культури

Культуроорієнтований підхід, або, як його зазвичай називають, «культурний переворот/ поворот» – це теоретико-методологічна зміна в перекладознавстві, що отримала визнання на початку 1990-х років і пов'язана передусім з працями Сьюзен Баснет та Андре Лефевра (*Susan Bassnett, André Lefevere*), а згодом і Лоренса Венуті (*Lawrence Venuti*). Спираючись на дескриптивне (описове) перекладознавство, і особливо на праці так званої «Маніпуляційної школи» (*'Manipulation School'*) (Hermans 1985), і поділяючи орієнтованість на цільову культуру полісистемної теорії та робіт Гідеона Турі про норми перекладу, підхід до дослідження перекладу з погляду культури також відображає більш загальні зміни в епістемологічній позиції в гуманітарних науках і за їх межами, від «позитивізму» до «відносності», від віри у знаходження універсальних критеріїв щодо цього явища до віри, що на явище здійснюється вплив спостерігача (якщо взагалі його не визначає). Хоча цей підхід і сформувався переважно в результаті вивчення перекладу художньої літератури, та, очевидно, він спростовує поділ на художню і нехудожню літературу, оскільки «беззастережно охоплює всі види перекладу» (Snell-Hornby 1990: 84).

Найголовніша роль у «поворотах», які здійснила ця нова наукова дисципліна, належить бельгійському перекладознавцю Андре Лефевру (1945–1996), який розробив свою власну теоретичну модель дослідження художнього перекладу, розглядаючи його як одну із форм «переписування» (*rewriting*), який акцентував при цьому увагу не на мовних, а на культурних аспектах перекладу та обговорював історію перекладу в поняттях поетики, ідеології, опіки та «царини дискурсу», застосовуючи ці поняття до різних випадків з практики перекладу на різних стадіях його розвитку у різних культурах, а також до навчання перекладу.

Одним з наріжних каменів «повороту до культури», теоретичних та методологічних змін в перекладознавстві, які набули визнання на початку 1990-х років і які асоціюються, у першу чергу, з іменами Андре Лефевра та Сюзен Баснет, стала критика лінгвістичного підходу до перекладу та поняття «еквівалентності» як відправної точки теоретизування на теми перекладу. Для Лефевра та Баснет, які провістили цей поворот, переклад є історичним фактом і продуктом цільової культури і як такий не може бути витлумачений через пошуки мовних відповідностей чи оцінений стосовно універсальних стандартів якості та точності (Bassnett & Lefevere 1990: 3). Коли центр уваги було зміщено з мови на культуру, то стало можливим опертися на важливі теоретичні розробки гуманітарних дисциплін, такі як поняття «влада» та «дискурс» (у сенсі Мішеля Фуко), і використати їх для переосмислення контекстів та умов перекладу (Bassnett & Lefevere 1990: 6). У збірнику *"Translation, History and Culture"* («Переклад, історія та культура»), укладеному С. Баснет та А. Лефевром, різні матеріали, що його складають, демонструють культурну силу перекладу, завдяки чому перекладачі можуть свідомо маніпулювати текстами задля просування власної ідеології (Bassnett & Lefevere

1990: 88) або наслідувати панівним дискурсам для того, щоб гарантувати прихильний прийом в цільовій культурі (Bassnett & Lefevere 1990: 57). Переклад, як наочно показано у цьому збірнику, – це потужний спосіб побудови культури, засіб, за допомогою якого народи, що нещодавно здобули незалежність, можуть творити свою ідентичність у колі країн-сусідів (Bassnett & Lefevere 1990: 65), а також і спосіб побудови уявних «образів» іноземних письменників, текстів та цілих культур. І саме тут «культуроорієнтований підхід» («підхід з погляду культури») стає методологічною, а також теоретичною зміною, переміщаючи перекладознавство на нові терени: *«Тепер питання змінилися, об'єкт дослідження було переосмислено; тепер тим, що вивчається, став текст, вбудований в мережу відносин як між джерельними, так і цільовими культурними знаками, і на цьому шляху перекладознавство змогло використати лінгвістичний підхід, і вийшло за його межі»* (Bassnett & Lefevere 1990: 12).

А. Лефевр в основному зацікавлений в аналізі конкретних випадків з різних культур, що показують, як різні види ідеологічних обмежень впливали на перекладачів, таким чином пояснюючи процеси маніпуляції протягом історії. Разом з С. Баснет він приймає підхід більш орієнтований на культуру і менш на мовну форму, зосереджуючись на різних інститутах, які породжують такі ідеологічні дискурси, і розглядає різні позатекстові чинники, що відбиваються у перекладі. Він показує, що переклад є не другорядним та похідним жанром літератури, а головним літературним інструментом, за допомогою якого великі соціальні інститути, такі як освітні системи, церква, політичні партії, видавництва та урядові установи, «маніпулюють» певним суспільством заради «створення» бажаного типу «культури». Загальна мета Лефевра – розвіяти думку, що головна ціль перекладача при виконанні перекладу – отримати еквівалентний текст у цільовій культурі, «нейтральним, об'єктивним шляхом». Замість цього, стверджує він, перекладачі є «майстрами компромісу», будучи обмеженими «часом, у якому вони живуть» (тобто історико-ідеологічними чинниками), «літературними традиціями, які вони намагаються примирити» (тобто, літературними чинниками), і особливостями мов, з якими вони працюють (тобто, мовними чинниками). Водночас, позаяк перекладачі знайомі з двома культурами і двома літературами, то вони володіють силою (підривати) творити образи, будучи у змозі «побудувати образ однієї літературі для споживання читачами іншої». (Lefevere 1992, с. 6). Далі, погляди Лефевра на переклад будуть розглянуті поряд з деякими основними термінами, які він використовує для того, щоб пояснити рецепцію, прийняття або відхилення літературних перекладів у цільових культурах.

2. Перестворення (переписування)

Іншою новою формулою, вперше проголошеною в межах «культурного повороту», стало те, що переклад – це вид перестворення (переписування) (*re-writing*). Разом з антологіями, історіями літератури, критикою та **адаптацією**, переклад є одним із способів, в ході якого твори літератури «перепишуються» («перестворюються»), і ці переписування є основним способом, за

допомогою якого культури конструюють «образи» (*'images'*) та «зображення» (*'representations'*) авторів, текстів і цілих періодів історії. У статті (Lefevere 1981) від 1981 року Лефевр вводить термін «заломлення» (*refraction*), яке має місце в «текстах, що були оброблені для певної аудиторії (діти, наприклад), або адаптовані до певних поетик або певних ідеологій» (Lefevere 1981, с. 72). З ідеологічної точки зору перекладу, таким чином, більше не є прозорими віддзеркаленнями їх першоджерел, а є (неминуче) викривленими матеріалами, в яких про еквівалентність не може бути й мови. Більше того, твердить Лефевр, у той час як заломлення самоочевидні в авторитарних політичних системах (наприклад, нацистський період в Німеччині, колишні комуністичні країни), вони мають тенденцію бути наявними, хай і в меншій мірі, в демократичних суспільствах, де функції ідеології мають прихованіші форми. Лефевр визнає, що ця діяльність відбувається на тлі домінуючих літературного клімату та політичної ідеології, і що ці чинники діють як «призма», через яку письменники та їхні твори перш ніж досягнуть своєї аудиторії «заломлюється». Такі заломлення відбуваються не тільки у випадку перекладу, але і в критиці, у процесі навчання, у складанні антологій і постановці п'єс (Lefevere 1982, с.236). В іншій роботі А. Лефевр пише: «Заломлення можуть набувати багатьох форм. Згадайте, як кожен з нас стикається з класичним твором рідної літератури. Спочатку ми маємо справу з коміксом, потім йде адаптований для дітей текст, пізніше – уривок у шкільних та університетських антологіях, потім – екранізація твору, і на сам кінець – телесеріал. Зарубіжна класична література «привласнюється» аналогічним чином, але в цьому випадку необхідно додати ще й переклад як одну з форм заломлення серед багатьох інших» (Лефевр, с.289). Утім після 1985 року Лефевр замінює термін «заломлення» на складнішу категорію «переписування».

Переписування відноситься до низки (внутрішньо- або міжмовних) процесів, включаючи переклад, які, можна сказати, в певному роді заново інтерпретують, змінюють або підробляють джерельний текст (Lefevere 1985). Таким чином, крім перекладів, переписуванням також є антології, історії літератури, довідники, біографії та рецензії, разом зі складнішими формами, такими як фільми, які можуть бути «візуальними переписуваннями» романів або коміксів і т.д. Лефевр (Bassnett & Lefevere 1998, Lefevere 1992 a, Lefevere 1992b) неодноразово обстоював, що в даний час люди, як правило, більшою мірою схильні до переписаних текстів, ніж до першоджерел. Отже, вирішальне значення переписування полягає у формуванні образів літературних творів, авторів і культур. У (Lefevere 1992 a, с. 110) Лефевр відноситься до переписування, як «відбиття будь-якого твору або автора в цій культурі, яке часто має більший вплив, ніж першоджерело мало у своїй власній культурі». Такі відтворення також є конкретним результатом різних обмежувальних чинників, за яких переписувачі працюють. З усіх видів переписування переклад є привілейованим об'єктом вивчення, тому що він показує, як працюють усі ці обмеження та тиски чіткіше, ніж більшість інших форм переписування. Але переклад слід вивчати спільно з ними, тому

що всі вони беруть участь у компоновці, переробці, обробці, створенні та передачі культурних цінностей (Lefevere 1991:143). Оскільки переклади та інші види переписування функціонують у цільовій культурі як першоджерела, переписувачі та перекладачі є не лише «жертвами» ідеологічних та літературних тисків. Вони також володіють великою силою творення інших культур для культури, в якій вони працюють. Для Лефевра одним із важливих аспектів, пов'язаних з переписуванням, є те, що вони показують, як один образ зміщує інший, та способи, завдяки яким різні образи одних і тих же письменників і їхніх творів співіснують один з одним і суперечать один одному (Lefevere 2001: 10). Тому в багатьох роботах Лефевр зіставляє такі (переписані, регульовані) відтворення одного і того ж оригіналу, розглядаючи (іноді) разючі відмінності між ними, враховуючи ідеології перекладачів та історичні зміни. Різні переклади віршів Катулла, п'єс Бертольда Брехта, щоденника Анни Франк є лише кількома прикладами з величезного масиву.

В одному зі своїх численних ґрунтовних досліджень конкретного прикладу Андре Лефевр показує, як вибори, які здійснювали французький, англійський та німецький перекладачі «Щоденника Анни Франк», виявилися результатом ідеологічних маніпуляцій. Особливо показовим та гострим є аналіз німецького перекладу, перекладач якого пом'якшує або випускає розповідь Анни про жорстоке поводження з євреями та її різкі слова проти німців, таким чином переписуючи щоденник Анни Франк, аби він вписувався в публічний дискурс середини 1950-их років, коли Німеччина прагнула не згадувати про своє нацистське минуле (Lefevere 1992: 71–75). Для Лефевра, зокрема, поняття переписування (перестворення) є надзвичайно важливим, і він підкреслює, що вивчення літератури має бути вивченням перестворень, бо саме вони, а не оригінальні, класичні, канонічні тексти, є основним видом використання літератури та її оцінки в сучасні часи (Lefevere 1992: 7). Зосередження уваги на перестворенні служить не лише розширенню обрії перекладознавства за межі лінгвістики та аналізу тексту, але й сприяє вивченню літератури та культури, демонструючи значення вивчення перекладів як елементів, які «грають роль, яка піддається аналізу, в маніпулюванні словами та поняття, які, серед іншого, становлять владу в культурі» (Lefevere 1985: 241).

Поняття «маніпуляція» нерозривно пов'язане з поняттям «перестворення» («переписування»), сприяючи переосмисленню перекладу після «культурного повороту». Переклад – це переписування, а «переписування – це маніпуляція, здійснена на службі владі» (Bassnett & Lefevere 1990: vii).

3. Авторитет культури

В (Lefevere 1992 b) Лефевр використовує концепцію «авторитет культури.» і пов'язує її як з чинниками, що діють усередині системи цільової культури (патронажу, поетики тощо), так і з самою джерельною культурою. Дійсно, потужність та престиж, якими користується джерельна культура, цілком можуть пояснити як вибір текстів для перекладу саме з неї, так і конкретні стратегії перекладу, до яких перекладачі можуть вирішити звернутися. У певні моменти історії певні культури виявляються престижнішими та авторитетнішими за інші. Як приклади Лефевр наводить: французьку культу-

ру, що була провідною для Німеччини в першій половині XVIII століття; культуру класичної античності, яка була й залишається найважливішою у Європі від епохи Відродження аж до нашого століття; Китай за династії Тан, що служив у певні історичні періоди для Японії культурним взірцем. Такі випадки, по суті, дуже часто спостерігаються в історії культур і літератур. Аналіз Лефевром «кількох «Енеїд» англійською мовою» (Lefevere 2001 b) править за приклад, який доступно показує, що визнання перекладів з плином часу пов'язано не стільки з «внутрішньою якістю» перекладених текстів як таких, скільки з престижем «авторитетної» (у даному випадку латинської) культури, надійним джерелом «культурного капіталу». Певна річ, авторитетність культури, яка впливає на переклади, може викликати зміни в способах письма у цільовій культурі. Лефевр ілюструє це, посилаючись на перекладну американську рекламу по всьому світу, що вплинуло на мову реклами (Lefevere 2001d: 9). Проте, авторитетність культури не виключає можливості опору їй, як це має місце, наприклад, у випадку з рекламою джинсів в ісламських країнах. Обговорення питань авторитету культури неминуче веде до проблем культурної асиметрії і до (історичного) питання колонізації. Таким чином, переклад літератури колонізованих народів на мови авторитетних культур породжує етноцентричні відносини, що продукують переклади, «які прилаштовують виключно під цільову культуру і які відсіюють усе, що не вписується в [неї]» [Lefevere 1992b: 120]. Це питання настільки важливе, що сьогодні воно утворює окрему область досліджень (постколоніального дискурсу) в культурології та сучасному перекладознавстві.

Контекстів та способів цих маніпуляцій велика кількість, і вони багатоманітні; тож у книзі “*Translation, Rewriting and the Manipulation of the Literary Fame*” («Переклад, переписування та маніпуляція літературною славою») (Lefevere 1992a) Андре Лефевр пропонує модель, а точніше систему для аналізу перекладів та інших різновидів переписування шляхом дослідження «обмежувальних чинників» («направляючих факторів») (*‘control factors’*), які стоять за маніпулюванням літературою, яке він роз'яснює через концепцію «патронату» («патронажу», «заступництва», «меценатства») (*‘patronage’*).

4. Обмежувальні чинники цільової культури: ідеологія, опікування, поетика, «фахівці».

Для того щоб описати механізми влади, які діють в цільовій культурі, в монографії (Lefevere 1992a) Лефевр застосовує системний підхід. На його думку, система визначає «набір взаємопов'язаних елементів, котрі, як виявляється, мають певні спільні характеристики, які виокремлюють їх від інших елементів, що сприймаються як такі, що до цієї системи не належать» (Lefevere 1992a: 12). У свою чергу літературу Лефевр називає «вигаданою» системою, тому що до неї належать як тексти, так і люди, що пишуть, читають та розповсюджують ці тексти» (Hermans 1999: 288). Однак, протягом усієї цієї книги Лефевр «наголошує на тому, що поняття системи слід розглядати всього лише як когнітивну метафору, «карту для орієнтації на території»» (Hermans 1999: 126). Літературна система, на якій

зосереджується Лефевр, містить подвійний механізм управління: один, що діє з-поза системи за допомогою покровительства (опіки, заступництва, патронажу) (*patronage*) та ідеології; і другий, який діє зсередини системи і включає в себе поетику та фахівців. Функціонуючий за межами літературної системи патронаж визначається як «щось на зразок влади (осіб, інституцій), які можуть або сприяти, або перешкоджати читанню, письму та переписуванню літератури» (Lefevre 1992a: 15). Патронат – це «будь-яка влада (особа, інституція), яка може або сприяти, або перешкоджати читанню, письму та переписуванню літератури» (Lefevre 1992a: 15). Владу, а отже й патронат, тут розуміють у сенсі Мішеля Фуко, не як насамперед репресивну силу, а як головний продуцент знань та дискурсу. Як обмежувальний чинник, патронат, на думку Лефевра, функціонує на трьох різних рівнях: ідеології, економіки та статусу. Хоча їх дуже важко чітко відрізнити, тим більше, що історично їх часто здійснювали одні й ті ж самі **агенти** (*agents of translation*) – будь то інституції чи окремі особи (наприклад, місцеві правителі в доколоніальній Індії або католицька церква в ренесансній Італії) – ці складники патронату визначали перекладацькі вибори, як безпосередньо, впливаючи на рішення стосовно перекладу чи диктуючи їх, а також опосередковано, визначаючи параметри, в межах яких діють професіонали (перекладачі, письменники, переписувачі, освітяни). Покровительство можуть здійснювати: 1) окремі відомі історичні фігури чи діячі культури: наприклад, Єлизавета I, Козімо Медічі, Людовик XIV, Гітлер, Сталін тощо; 2) групи осіб: релігійна організація, політична партія, суспільний клас, королівський двір, видавці та ЗМІ (газети, журнали, ТБ корпорації тощо), 3) інститути (вчені, органи цензури, літературно-критичні журнали, навчальні заклади, видавництва і т.д.), які регулюють як переписування літератури, так і її розповсюдження. Покровительство складається щонайменше з трьох компонентів: ідеологічного, економічного (що забезпечує засоби існування автора) та статусного (що гарантує авторові певний статус у суспільстві). Інколи, як, наприклад, в Англії епохи Тюдорів, статус вважався важливішим за гроші: письменники віддавали перевагу розповсюдженню рукописів при дворі, ніж публікації для «продажу на вулиці [2, с. 290]. Ідеологічна складова – основоположний елемент системи і розуміється вона як «панівна концепція щодо того, яким суспільство має бути, або яким йому може бути дозволено бути» (Lefevre 1992a: 14). Ідеологічний контроль здійснюється як ззовні (наприклад, через інститути, які визначають, які літературні твори будуть перекладатися), так і зсередини системи. Ідеологічна складова відноситься як до ідеології перекладача, так і до ідеології, нав'язаної перекладачеві патронажем (доглядом). У дійсності, головний інтерес Лефевра, здається, лежить у площині розгляду способів, за допомогою яких відбуваються маніпуляції (підтасовки, викривлення) в результаті ідеологічних розбіжностей.

Сам патронаж може бути диференційованим або недиференційованим. Патронаж є **диференційованим** тоді, коли згадані три складники є відносно незалежними один від одного, тобто економічний успіх є відносно незалежним від ідеологічних чинників і не обов'язково приносить з собою високий

статус, як це буває, наприклад, з авторами бестселерів. Відносно диференційоване покровительство розпочинається із зародженням у Західній Європі Просвітництва, та набирає більших обертів, коли держава перетворюється на ліберально-капіталістичне суспільство. В цей час дозволяється співіснування різноманітних ідеологій, за умови, що вони безпосередньо не загрожуватимуть основам суспільства та змагатимуться за домінування в межах, дозволених державою, що може накладати на деяку тематику (наприклад, секс) відносно довготривалу заборону. Коли ж маємо справу з **недиференційованим** патронажем, то тоді тому ж самому покровителю підвладні всі складники, як бувало з більшістю літературних систем у минулому. Якщо письменники, перекладачі та інші переписувачі (критики, упорядники антологій) приймають патронаж (заступництво), то це означає, що вони будуть працювати в рамках параметрів, які встановлює їх покровитель, тобто «вони повинні бути готові і здатні узаконювати як статус, так і владу цих покровителів» (Lefevere1992b: 18). Приклад цього у Лефевра – оди Сталіну.

Інститути посилюють домінуючі літературні тенденції певного періоду, на тлі яких вимірюються всі інші літературні твори. Таким чином, системи патронажу схильні до консерватизму. Університети та інші навчальні заклади намагаються підтримати живучість літературного канону за допомогою відбору авторів і текстів для навчальних курсів літератури. Якщо зміни відбуваються в літературних конвенціях та ідеології певного періоду, то переписування корегуватиме канон, приводячи його у відповідність до нових домінуючих тенденцій в обох царинах. Якщо переписування здійснюється за допомогою перекладу, то в черговий раз ми можемо вказати на ретельний добір книжок для перекладу за всіх авторитарних систем, а також на помітний пропуск перекладачами тих фрагментів у літературному творі, які можуть йти врозріз з пануючою ідеологією. Механізм управління, який діє всередині системи, складається з *фахівців*, таких як критики, рецензенти, викладачі, перекладачі, які час від часу «нищать» літературні твори, «які занадто відверто виступають проти пануючого уявлення про те, якою література повинна бути (чи якою бути їй дозволено буде) – проти її поетики – і про те, яким суспільство має бути (чи яким бути йому буде дозволено) – проти його ідеології» (Lefevere1992a: 14). Професіонали, в свою чергу, становлять ще один «обмежувальний чинник», визначаючи безпосередньо зсередини літературної системи, які твори літератури перекладати та як. Проте, в більшості випадків, цензура замінюється переписуванням літературних творів, щоб вони відповідали стандартам літературної та ідеологічної прийнятності в конкретний момент історії.

Пізніше в цій же книзі, перш ніж заглиблюватися в ретельний аналіз перекладу «Лісістрати» Арістофана, Лефевр демонструє евристичний / пояснювальний характер своєї моделі, відводячи патронат на другий план і запроваджуючи, як обмежувальний чинник, «панівну поетику» (*'the dominant poetics'*): «Два чинники в основному визначають той образ літературного твору, що втілюється в перекладі. Цими двома чинниками, у порядку їхньої

значущості, є ідеологія перекладача (незалежно від того, чи добровільно він її приймає, чи вона йому нав'язується як обмеження якоюсь формою патронату) та поетика, що домінує в цільовій літературі на час перекладу» (Lefevere 1992a: 41). З концепцією патронату культуроорієнтований підхід віддаляється від дескриптивного перекладознавства і береться відслідковувати основи явищ перекладу не через постульовані ідеї систем та норм культури, а через ту роль, яку відіграють інститути та окремі особи, що формують ці самі системи та культури, тим самим прокладаючи шлях для роздумів в нещодавніх міркуваннях на теми перекладу про важливі питання «етики» та «агентивності»¹ ('agency').

Поетика також діє усередині системи. За Лефевром, «її рамки виходять за межі мови, етнічних та політичних об'єднань» (Lefevere 1992a: 30). Крім того, над домінуючою поетикою, як правило, прагне домінувати ідеологія. Одним із прикладів Лефевра є раннє поширення ісламу з Аравії, що призвело до прийняття арабської поетики іншими мовами, такими як турецька, перська і урду. У моделі Лефевра поетика складається з двох компонентів: 1) інвентарю літературних прийомів, жанрів, мотивів, прототипічних персонажів, ситуацій і символів та 2) концепції ролі літератури в суспільній системі в цілому. І обидва компоненти мають на увазі, коли Лефевр стверджує, що «в системах з диференційованим патронажем різні школи критики намагатимуться розробити різні власні канони (...) як єдиний «реальний» канон» (Lefevere 1992a: 29). У творенні цих різних літературних канонів ідеологічні питання також включаються. Одним із прикладів, який наводить Лефевр, є приклад із впливовим британським літературним критиком Френком Реймондом Лівісом (1895–1978), переписувачем канону – сукупності художніх творів, які вважаються класичними – англійської літератури (який включає Чосера, Шекспіра, Бена Джонсона, Яковитів та поетів-метафізиків, Баньяна, Поупа, Семюеля Джонсона, Блейка, Вордсворта, Кітса, Остін, Дж. Еліот, Гопкінса, Генрі Джеймса, Конрада, Д. Г. Лоуренса). Лівіс, як викладач Кембріджського університету, мав найкращу можливість для пропаганди свого канону. З іншого боку, Томас Стернз Еліот, який пропонував свою власну поетику і свій власний канон, не маючи подібної інституційної бази, «не досяг успіху» у цій справі. Якщо конкретніше, то вплив перекладів як переписування здійснюється «не тільки шляхом створення репутації якогось письменника чи твору в іншій літературі [...], але й за рахунок впровадження нових засобів в інвентарну складову поетики і прокладання шляху до змін в її функціональній складовій» (Lefevere 1992a: 38), тобто в концепції ролі літератури в суспільній системі. Прикладом цього у Лефевра є ода, запозичена через переклади з латини антична форма, як неодмінний елемент французької літературної системи в часи «Плеяди». Справді, з усіх чинників, наявних у цільовій культурі, два, на думку Лефевра,

¹ У соціальній науці «агентивність» визначається як здатність людей діяти незалежно та робити власний вільний вибір

є украй необхідні для формування створюваної перекладачем репутації літературного твору. Одним з них є ідеологія перекладача – чи добровільно прийнята чи нав'язана внаслідок тиску тієї чи іншої форми патронажу. Іншим чинником є поетика, що домінує в цільовій літературі. Спільно ці чинники і визначають стратегії перекладача. Однією з них є вірність (точність), яка, на думку Лефевра, є «лише однією із стратегій перекладу, що може бути надихана поєднанням певної ідеології з певною поетикою». У культурі перекладені тексти можуть виконувати суперечливі функції. З одного боку, вони створюють «образ перекладеного твору і через нього світу, що йому належить», а, з іншого боку, вони захищають цільову культуру «від надто радикально різних образів» (Lefevere 1992a: 126).

Обидві ці функції – і, зокрема, остання – широко обговорюються Лоуренсом Венуті (Venuti 1995), ставши наріжним каменем його підходу до перекладу. З іншого боку, як відзначає Лефевр, сам перекладений текст може у цільовій культурі випромінювати авторитет (який він узурпував у джерельного тексту), очевидним прикладом чого є удавані або псевдо-переклади (Кальниченко), тобто, первотвори, які маскуються під переклади. Тут важливим аспектом, з-поміж інших, є те, як такі тексти «рядяться» під переклади або «імітують» їх, тобто як їм вдається відповідати читацьким очікуванням стосовно перекладу. Публікувалися первотвори як переклади, аби надати їх авторам можливість експериментувати з альтернативною поетикою удаваного джерела і подивитися, чи «перекладений» твір отримає популярність у цільовій культурі в силу свого іноземного походження. Одним із прикладів Лефевра є «Замок Отранто» Г. Волпола, перший готичний роман в англійській літературі, який спочатку був опублікований як переклад з італійської. Щоб описати результат зіткнення двох культур, які беруть участь у перекладі, Лефевр використовує запозичений у І. Евена-Зогара термін *аккультурація* (Lefevere 2001a). Він констатує, що на практиці ця проблема «як правило, вирішується сама по собі по мірі того, як культурні середовища стають одне до одного ближче», у той час цей процес є менш успішним там, «де у перекладі беруть участь ізоляціоністські або політично менш впливові культури» (Lefevere 1992b: 127). Після того, як факти джерельної культури були пояснені, вони стають (або, принаймні, повинні стати) частиною понятійної сфери цільової культури. Прикладом Лефевра є українське слово «борщ», спочатку пояснене в західноєвропейських мовах, а зараз – «реальність» західних ресторанів. Переклади також здатні надавати мові ваги та авторитетності, або за рахунок розширення ресурсів вже широко поширеної мови (джерельні тексти, що належать до «малої» літератури, перекладаються на «важливу» мову) або доводячи потенційне багатство менш поширених мов (переклади текстів, що належать до «авторитетних» культур на ці мови). Лефевр наголошує на тому факті, що перекладачі можуть підкорятися або не підкорятися ідеологічним та поетологічним тискам та обмеженням, що діють у певній системі. Таким чином, завжди існує можливість для перекладачів та інших переписувачів підривати домінуючу ідеологію і поетику. «Оскільки переклад означає ввезення текстів з-за меж

системи, він завжди є потенційно підривним, і саме тому він, як правило, жорстко регулюється» (Lefevere 1985:237).

Мова стає все менш важливою серед обмежень Лефевра. В (Lefevere 1992b) вона все ще згадується, в окремому розділі, з точки зору її зв'язку з культурою, а також можливого рівня аналізу перекладу. Тим не менш, в наступних роботах Лефевр стверджує, що «мова має лише непрямий вплив на переклад» і «чинники, які формують визначення культурою перекладу для себе, здається, не залежать від мови, хоча все ще істотно обумовлені культурою» (Lefevere 2001c: 24).

5. Текстові та концептуальні ґратки.

У своїх останніх – посмертно опублікованих – книжках та статтях Лефевр звертається до нових категорій, які можуть краще пояснити імпорт текстів з однієї культури в іншу. Так, **текстова ґратка** культури є «сукупністю прийнятних способів, якими можна висловити речі» (Bassnett & Lefevere: 5). Ці текстові ґратки, що лежать поза мовною площиною культур і до певної міри їм передують, формуються в межах окремої культури під впливом особливого типу художніх текстів, що є світовим та національним культурним надбанням (**культурним капіталом**). Важливо відзначити, що різні культури можуть використовувати ті ж самі текстові ґратки, і Лефевр навіть говорить про спільну «західну» ґратку (Lefevere 2001d: 77), яка не поділяється, наприклад, китайською та японською культурами. Крім того, такі ґратки є історичними, змінюваними конструктами, «моделями очікувань» (Bassnett & Lefevere: 5), які засвоюються носіями культури до такої міри, що сприймаються як «природні». Концепція текстової ґратки схожа на норми очікування Ендрю Честермана і, з позицій підходу до перекладу Лефевра, пов'язана як з ідеологією, так і з поетикою. Одним із прикладів Лефевра є приклад з карело-фінським поетичним епосом «Калевала» та його перекладами англійською мовою. Аргументація перекладознавця полягає в тому, що, аби мати доступ до «світової літератури», тексти, написані менш поширеними мовами (такі як «Калевала»), повинні працювати «за аналогією» і бути перекладені так, щоб відповідати чомусь на кшталт «західної ґратки» (знайомої з греко-латинською традицією епосу, а також, певною мірою, і зі скандинавськими сагами) (Lefevere 2001d:17). У статті (Lefevere 1999) Лефевр посилається на текстову та концептуальну ґратки, з якими стикаються як автори джерельних текстів, так і перекладачі. Текстові ґратки містять «деякі маркери, покликані породити певні реакції з боку читача» (Lefevere 1999: 76). **Концептуальні ґратки** стосуються тих об'єктів, які у цій культурі можуть бути неясними або безпроблемними. У цьому перефразованому визначенні перші ґратки, здається, ніщо інше, як типи текстів або жанри, які є обумовленими культурою формами і можуть співіснувати в декількох культурах, тим більше що, як приклади для ілюстрації Лефевр наводить змогу розпізнати такі тексти, як казки або невдалі переклади на західні мови арабських касид, урочистого жанру арабської, тюркської та перської класичної поезії, схожого на оди. Останній вид ґраток відноситься

до культурно-специфічних смислів і питань, які можуть або не можуть бути прийнятними в інших культурах. Ці ґратки переплітаються, і їх взаємозв'язок, як стверджує Лефевр (Lefevere 1999: 76-78), може мати два значні наслідки для перекладу: 1) вони можуть підкреслювати творчий характер діяльності перекладача, оскільки ті, як і автори первотворів, мають відшукати способи оперування ґратками таким чином, аби міжкультурна комунікація стала не тільки можливою, але й цікавою та привабливою; 2) вони здатні дати можливість дослідникам і перекладачам пояснювати культуру і, відповідно, будувати її з усвідомленням цих різних ґраток. Через те згадана вище категорія аналогії, як необхідна передумова того, щоб літературні твори стали частиною «світової літератури», може бути також і пагубною, коли справа доходить до перекладу з інших досить-таки відмінних культур. Бо ми не зможемо зрозуміти вірші династії Тан, якщо перекладатимемо китайську поезію цієї доби «начебто» це білі вірші англійських імажистів, чим вона явно не є. Це означає, однак, що нам доведеться розказувати читачам наших перекладів (за допомогою вступних слів, детального аналізу окремих текстів тощо), чим поезія Тан є на ділі (Lefevere 1999: 78). Іншими словами, різні текстові та концептуальні, тобто культурні, ґратки повинні бути відомі читачам цільових культур, якщо вони мають зрозуміти «Іншого».

Ґратки Лефевра цілком можуть перетинатися з іншими категоріями, що він раніше ввів для того, щоб краще описати ключові питання передачі відмінності в культурах. Однією з таких категорій є категорія «**царини дискурсу**» (*universe of discourse*), «традицій і понять, які відразу зрозумілі читачам першотвору та вже не є зрозумілими для потенційних читачів перекладу» (Lefevere 1992b: 88). Іншим таким поняттям є поняття «**культурного сценарію**» (*cultural script*), «прийнятої моделі поведінки, очікуваної від людей, які виконують певні ролі в певній культурі» (Lefevere 1992a: 89).

6. Культурний капітал.

Культурний капітал являє собою оновлений широкий термін, який замінює те, що теоретики полісистемного підходу називають «літературним каноном». Це поняття Лефевр запозичив від П'єра Бурдьє, який запровадив і використовував його в соціології. Культурним капіталом називається інформація, яку людина потребує для того, щоб у тому чи іншому суспільстві належати до «потрібних кіл» (Lefevere 2001b: 41). Переклад, з-поміж інших чинників, безпосередньо відповідає за передачу, розповсюдження та упорядкування культурного капіталу не тільки між різними культурами, а й у межах однієї певної культури. Культурний капітал (...) це вид капіталу, яким інтелектуали все ще володіють, і який навіть певною мірою контролюють, на відміну від економічного капіталу, якого більшість інтелектуалів не мають. Культурний капітал – це те, завдяки чому вас приймають у вашому товаристві в результаті того процесу соціалізації, який називається освітою (Lefevere 2001b: 42). На думку Лефевра (Lefevere 19921b: 44), існують три чинники, від яких залежить розподіл культурного капіталу і розпорядження ним. У випадку перекладів ці три чинники виступають, по суті, як ще інші

види примусів, які впливають на стратегії перекладачів: 1) потреба в аудиторії; 2) покровитель або ініціатор перекладу; 3) відносний авторитет джерельної та цільової культур та їх мов. Розгляд різних випадків з практики (наприклад, дослідження Лефевра перекладів «Енеїди» Вергілія на англійську мову, (Lefevere 2001c) проливає світло на те, як ці чинники взаємодіють, і пояснює поширення того, що вважається «золотим фондом літератури» для різних культур. І у цьому процесі переклади разом з іншими переписуваннями (критикою, антологіями тощо) відіграють вирішальну роль.

Теорія переписування Андре Лефевра змінила обрії перекладознавства: переклад як переписування первотвору обов'язково певним чином відбиває певні ідеологію та поетику певного суспільства і, через те, неодмінно буде здійснюватися на службі владі чи протидіяти їй. Це було перше в перекладознавстві звернення до інститутів, пов'язаних з перекладацтвом. Крім того, ця теорія, проголошуючи свободу з боку перекладачів коритися тискам чи протистояти ним, підвищує статус перекладачів у суспільстві.

Питання етики потужно постає в середині 1990-их років, особливо в працях Лоренса Венуті, все більшою мірою роблячи непевним застосування до вивчення перекладу позитивістських / природничо-наукових методологій. Для Венуті головне значення у переосмисленні перекладу мала концепція диферансу (*différance*)² Жака Дерріда, яка розкриває умовну та відносну природу значення. Сприймаючи основний заклик Дерріда до семіотичної відносності, Венуті здатен розглядати як іноземні тексти, так і переклади, як похідні продукти, які не може бути оцінено на основі відношень між джерельними та цільовими текстами. Оскільки значення не є фіксованим та незмінним, а множинним та умовним, то перекладений текст та наміри перекладача – це не одне й те саме, але вони породжують численні та часто суперечливі дискурси. Цей конфлікт, який Венуті називає «насильством, яке покоїться в са-

² Диферанція (*différance*). – це одночасно і встановлення відмінності, і відстрочка, відкладання. Дерріда виділяв два основних значення терміну «*différance*». Перше передбачає зволікання у часі. Друге значення – не бути тотожним, бути відмінним, іншим, не таким. Наприклад, слово «хата» отримує своє значення більше в залежності від того, чим вона відрізняється від «сараю», «особняка», чи «готелю», ніж від того, як слово «хата» може бути пов'язане з певним образом традиційного дому. Та коли ми можемо говорити про «хату», а коли про «особняк» чи «сарай»? Те саме можна сказати і про дієслова на всіх світових мовах: коли ми повинні перестати говорити «йти» і почати говорити «бігти»? Те саме відбувається, звичайно, і з прикметниками: коли треба припинити говорити «жовтий» і почати говорити «помаранчевий»? Або «тут» і «там», «зараз» і «тоді»? Тут релевантні не тільки топологічні відмінності між словами, але й різниця між тим, що позначається, також охоплюється диферанцією (*différance*). Відстрочка також вступає в гру, оскільки слова, які зустрінуться після слів «хата» або «помаранчевий» у будь-якому виразі, переглянуть значення цього слова, іноді кардинально. Таким чином, повне значення завжди «відмітне»; ніколи не буває моменту, коли сенс буде повним і сумарним. Дерріда вважав, що філософія завжди концентрувала увагу на поняттях тотожність, єдине, ціле і підпорядковувала їм поняття відмінного, різного. Тепер же слід поставити в центр філософських роздумів відмінність, яка передбачає дискусію, здатність людини мислити разом з опонентом, приймати до уваги відмінну позицію (Прим. перекладача).

мій меті та діяльності перекладу» (Venuti 1995: 19), повинен бути головним питанням перекладознавства як з погляду методології, так і з погляду етики. В методологічному плані: з тієї причини, що він локалізує переклад у межах асиметричних відносин влади (економічної, політичної, культурної), що характеризують культурне виробництво; а в етичному плані: через те, що це дозволяє нам спростовувати «непомітність» («невидимість», «прозорість») (*'invisibility'*) культурної та мовної відмінності та відстоювати справу перекладачів, які відіграють ключову роль у поширенні культури світом, але все ще страждають від маргіналізації з боку тих самих систем, створенню яких вони сприяють. Посилюючи далі релятивізацію перекладу та розвиваючи методи його дослідження, Венуті також рішуче закликає до «етики» перекладу, «етики відмінності ..., яка визнає асиметрію в перекладі та прагне її зняти, теорії добрих і поганих методів як практики перекладу, так і його вивчення» (Venuti 1998: iii). Завдяки працям Лоренса Венуті культуроорієнтований підхід привносить до перекладознавства не лише наголос на культурі, історії та перекладачеві, але й підґрунтя для більш авто-рефлексивної практики як перекладачів, так і перекладознавців.

У подальших культуроорієнтованих дослідженнях, в яких переклад розглядається як взаємодія культур, розробляються питання етики перекладу в контексті політичної цензури, прийняття колоніальної влади або опору їй, схвалення гендерної політики або ж її осуду, породжуючи істотний корпус літератури, в якій ці ідеї розгортаються у справжні підгалузі.

Іншим новаторським розвитком культуроорієнтованого підходу є спроба окреслити переклад стосовно транснаціональних літературних тенденцій та концепції «світової літератури» (*'world literature'*), яка з тих пір стала центральною в літературознавчих дебатах (Casanova 2007). Сьюзен Баснет та Андре Лефевр вивчають це в контексті менш відомих мов і теоретично припускають, що ці літератури «отримають доступ лише до чогось, що можна назвати «світовою літературою», якщо вони підпадатимуть під текстову систему, дискурсивну структуру (...), що лежить в основі поточної концепції світової літератури» (Bassnett & Lefevere 1998: 76). Щоб надати теоретичної глибини концепції світової літератури, Баснет та Лефевр спираються на працю П'єра Бурдьє (*Pierre Bourdieu Theory of Practice (Esquisse d'une théorie de la pratique*, «Основи теорії практики») і вважають, що переклад пов'язаний в основному не з поширенням інформації, а з обігом культурного капіталу. У цьому сенсі переклад розглядається як явище, яке визначається не тільки панівною поетикою та «обмежувальними чинниками» цільової культури, але й транснаціональними силами, які залежать від панівних дискурсів, що лежать в основі концепції «світової літератури». Перед своєю передчасною смертю в 1996 році Лефевр розробляв ідею «концептуальних ґраток» (*'conceptual grids'*), «набору концептуальних категорій, що виходять за рамки різних країн» (Bassnett & Lefevere 1998: 77), в яких він починав бачити те, що відіграє головну роль у визначенні як перекладацьких рішень, так і в успіху та прийнятті міноритарних літератур на світовій арені.

Останнім часом «культурний поворот» став предметом критики з двох протилежних і, можливо, один одного нейтралізуючих поглядів, як надто консервативних, так і надто радикальних. В межах самого перекладознавства деякі науковці вважають, що перехід в рамках культурного повороту від тексту до культури не є чимось новаторським чи самобутнім, оскільки він «давно був частиною інтелектуального тла дескриптивної парадигми» (Рум 2010: 149), в той час як з-поза меж перекладознавства надходить критика щодо розширення теорії перекладу за межі лінгвістики з боку прибічників культурного повороту, що, буцімто, призвело до зосередження уваги на «питаннях, в яких, як видається, перекладознавці хоч і зацікавлені, проте, ймовірно, недостатньо для них підготовлені» (Singh 2007: 80). Поглиблено опрацьовуючи літературу з культурноорієнтованого підходу, неможливо не побачити вагомості та значущості його внеску не лише у розвиток перекладознавства як наукової дисципліни, а й у підвищенні обізнаності щодо значення перекладу в інших сферах. Найбільшим досягненням культурноорієнтованого підходу є виявлення можливостей, запропонованих дослідженням перекладу як способу репрезентації культури та як активного гравця в полеміці конкуруючих культурних дискурсів, як всередині мов та національних культур, так і між мовами та культурами. Нещодавній поворот до «культурного перекладу» в соціології та до «світової літератури» у порівняльному літературознавстві – це ще один доказ того, що «культурний поворот» 1990-их був справді новаторським і майже пророчим у своєму невтормному відстоюванні перекладу як присутнього поняття, яке повинно стати головним для всіх дисциплін, що займаються дослідженням взаємодії культур.

Література:

1. Кальниченко О.А. Псевдопереклад як перекладознавча проблема //Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи/ за ред.: Л.М. Черноватого, О.А.Кальниченка, О.В. Ребрія. Вінниця: Нова Книга, 2013. 234–252.
2. Лефевр А. Література, порівняльна і перекладна/ Андре Лефевр; пер. з англ. О.Кальниченка та І. Заярнюк // Протей. Харків: Вид-во НУА, 2009. Вип.2. С. 287 – 292.
3. Bassnett S., Lefevere A. Translation, History and Culture. London & New York: Routledge, 1990. 182 p.
4. Bassnett S., Lefevere A. Constructing cultures: essays on literary translation. Clevedon: Multilingual Matters, 1998. 143 p.
5. Hermans T. The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation. London and Sydney: Croom Helm, 1985. 249 p.
6. Hermans, T. Translation in Systems: Descriptive and System-Oriented Approaches Explained. Manchester: St. Jerome Publishing, 1999. 197 p.
7. Lefevere, A. Translated Literature: Towards an Integrated Theory // Bulletin: Midwest MLA. 1981. # 14 / 1. P. 68–78.

8. Lefevere, A. Mother Courage's Cucumbers: Text, System and Refraction in a Theory of Literature/ A.Lefevere // Translation Studies Reader/ Lawrence Venuti (ed.). London: Routledge, 1982/2000 . P. 233–49.
9. Lefevere, A. Why Waste Our Time on Rewrites? The Trouble With Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm // The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation / Theo Hermans (ed.). London & Sydney: Croom Helm, 1985. P. 215–243.
10. Lefevere A. Translation and Comparative Literature: the Search for the Center //TTR. – 1991. # 4 / 1. – 129–144.
11. Lefevere, A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. London & New York: Routledge, 1992. 176 p.
12. Lefevere A. Translating Literature-Practice and Theory in a Comparative Literature Context. New York: The Modern Language Association of America, 1992. 165 p.
13. Lefevere A. Composing the Other // Post-colonial Translation London/ Susan Bassnett and Harish Trivedi (eds.). New York: Routledge, 1999. P. 75-94.
14. Lefevere A. Acculturating Bertolt Brecht // Constructing Cultures: Essays on Literary Translation/ Susan Bassnett and André Lefevere (eds.). – Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. P.109–122.
15. Lefevere A. Translation Practice(s) and the Circulation of Cultural Capital: Some Aeneids in English// Constructing Cultures: Essays on Literary Translation/ Susan Bassnett and André Lefevere (eds.). Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. P.41–56.
16. Lefevere A.Chinese and Western Thinking on Translation// Constructing Cultures: Essays on Literary Translation/ Susan Bassnett and André Lefevere (eds.). Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. P.12–24.
17. Lefevere A.The Gates of Analogy: The Kalevala in English // Constructing Cultures: Essays on Literary Translation/ Susan Bassnett and André Lefevere (eds.). Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. 76–89.
18. Lefevere A./ Introduction. Where we are in Translation Studies? // Constructing Cultures: Essays on Literary Translation/ Susan Bassnett and André Lefevere (eds.). Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. P.1–11.
19. Pym, A. Exploring Translation Theories. London: Routledge, 2010.
20. Singh R.. “Unsafe at any speed? Some unfinished reflections on the ‘cultural turn’ in Translation Studies.// In Translation - Reflections, Refractions, Transformations/ Paul St-Pierre & Kar C. Prafulla(eds)/ Amsterdam: John Benjamins, 2007.
21. Snell-Hornby M. Linguistic Transcoding or Cultural Transfer? A Critique of Translation Theory in Germany// Translation, History and Culture/ Susan Bassnett & André Lefevere (eds), 79–86. London: Pinter, 1990.

22. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London, New York, Routledge. – 368 p.
23. Venuti L. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*. London: Routledge, 1998.

Розділ 8. ОДОМАШНЮВАЛЬНИЙ ТА ОЧУЖУВАЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАДИ

Останнім часом поняття очуження (форенізації) та одомашнення (доместикації) перетворилися на зручні умовні позначення – етикетки – для опису двох протилежних способів (стратегій) перекладу, причому в багатьох випадках вони втрачають свій початковий (в сенсі Лоренса Венуті) зв'язок з етикою перекладу, перетворюючись (часто, начебто, безоціночно) на аналітичні категорії в дескриптивних (описових) дослідженнях. Поняття «одомашнення» (доместикація) нерідко використовують на позначення адаптації (переробки) контексту культури чи реалій (безеквівалентної лексики – слів/ словосполучень, що називають об'єкти, характерні для культури одного народу й чужі іншому), а поняття «очуження» (форе(йг)нізацію) використовують на позначення збереження першоджерельного контексту культури в термінах обставин, назв тощо. Ці два терміни також знайшли використання в дослідженнях, що спрямовані на спростування чи на підтвердження так званої «гіпотези множинних (повторних) перекладів» (Retranslation Hypothesis).

До сучасного перекладознавства ці поняття вперше запровадив Лоренс Венуті (Venuti 1991, 1995, 1998) аби з їх допомогою поставити на повістку дня питання етики. Згідно з Венуті, панівна англо-американська практика перекладу і дискурс про переклад та перекладознавство віддають перевагу гладкописним та прозорим стратегіям, що має своїм наслідком «акультурацію», «в ході якої культурно інший асимілюється (одомашнюється), робиться зрозумілим» (Venuti 1991: 127). За Венуті, і ця практика, і ця теорія на рівні відносин між культурами є етноцентричними і згубними для перекладача, роблячи його непомітним. Згідно з Венуті, аналіз перекладів та дискурсів про переклади минулих часів демонструють нам альтернативні рішення і можуть, таким чином, запропонувати відхід від етноцентризму та імперіалізму, «які неодмінно фігурують у кожному акті перекладу».

Погляд на перекладача, що або одомашнює, або очужинює, базується на аналізі лекції Фрідріха Шлейєрмахера від 1813 року “*Über die Verschiedenen Methoden des Übersetzens*” («Про різні методи перекладу»), де сказано, що «або перекладач залишає автора в покої, наскільки це можливо, й наближає до нього читача, або ж він залишає читача в покої, наскільки це можливо, й наближає до нього автора» (Schleiermacher 1977: 74). (Цитуючи Шлейєрмахера, Венуті скористався англійським перекладом Андре Лефевра від 1977 року, попри те, що критикував його за гладкопис – (див. Venuti 1991: 130 та примітку 6 на стор. 129); а от до другого видання своєї хрестоматії *Translation Studies Reader*, за своєї ж редакції, Венуті включив новий переклад лекції, виконаний вже Сьюзан Бернофські). Венуті, однак, не забув зауважити, що преференції Шлейєрмахера викликані не етичними, а соціальними міркуваннями: формуванням національної культури за допомогою культурного еліти. Контекстуальний характер очужувального методу, як і неможливість будь-якого перекладу, який буде *лише* очужувальним, в прочитанні Венуті, очевидні. Одомашнення,

згідно з Венуті, може означати своєрідну стандартизацію всієї мови перекладу, або може бути властивим усім перекладам: «Інакше кажучи, переклад неминуче виконує роботу з одомашнення» (Venuti 1998: 5). Очуження, «антидот» проти одомашнення або контрнаступ на нього, може складатися з багатьох різних видів практики, від відбору джерельних текстів до будь-якої практики, що відхиляється від норми (наприклад, архаїзація мови). Очуження, таким чином, у Венуті є ширшим поняттям, ніж у Шляйєрмахера, у якого очуження полягало в тому, щоб слідувати за «формою, яку має першоджерело» ((Venuti 1991: 148, цитуючи Шляйєрмахера).

Програма форенізації Лоренса Венуті піддавалася серйозній критиці, частково через розпливчастість термінології, а частково тому, що вважалася елітарною чи внутрішньо суперечливою. Марія Тимочко (Tymoczko 2000: 36–37) стверджує, що категорії Венуті не є чіткими: навіть якщо ми прагнемо досягти етичних цілей, звідки нам знати, які дії потрібно робити з якою метою. Ентоні Пім (Pym 1996: 167) аналогічним чином розкритикував Венуті за те, що той запропонував програму (з очужувального перекладу) з недосяжними цілями. Барбара Фолкарт (Folkart 2007: 304) закидає Венуті те, що він нехтує естетикою (хоча, Фолкарт, здається, просто вкладає інший сенс у це поняття, аніж Венуті, чиє бачення естетики ближче до поглядів Бертольда Брехта з його «ефектом очуження» й ідеєю збурити читача). Знову ж таки, Венуті наголошує на контекстній чутливості та переміні очуження та одомашнення (див. також Delabastita 2010: 131) і пропонує етику відмінності, яка не виходить з перевизначення вірності (Koskinen 2000: 58–59). Незважаючи на несистематичне використання понять і войовничу риторику, Венуті підняв основоположні питання, пов'язані з етикою перекладу, започаткував одну з найжвавіших протягом останніх десятиліть дискусій у перекладознавстві і дав поштовх численним дослідженням, в яких перевіряються його твердження.

Аналіз за ключовими словами таких перекладознавчих бібліографій як *Translation Studies Bibliography (TSB)* («Перекладознавча бібліографія видавництва «Джон Бенджамінз»») та *Translation Studies Abstracts (TSA)* («Перекладознавчі анотації видавництва «Сент-Джеромз»») показує, що поняття очужувального та одомашнювального перекладу (форенізації та доместикації) з часу своєї появи використовувалися в багатьох десятках емпіричних досліджень, від Бразилії до Китаю. Окрім розгляду питань перекладу художньої прози, а саме вона стала джерелом більшості прикладів Венуті, ці поняття також застосовувалися при опрацюванні туристичних текстів, народних казок, закадрового кіноперекладу, статей газетних новин, драматургічних творів та науково-популярної літератури. Варіювалися також й одиниці аналізу, проте, мабуть, найбільше досліджувалися культурно-специфічні елементи (реалії, посилання на культуру чи алузії); окрім того, дослідники зверталися до розгляду реєстрів, фразеологізмів, діалогів та специфічної для культури прагматики. Очуження та одомашнення також відіграють стрижневу роль у так званій Гіпотезі множинних (повторних) перекладів (*Retranslation Hypothesis*), згідно з якою перші переклади мають тенденцію бути більшою мірою одомашнювальні, аніж другі та подальші. Хоча в цих дослідженнях ці два поняття не завжди використовуюва-

лись подібним чи послідовним чином – ба навіть не визначалися як слід –, багато випадків, схоже, підтверджують те, з чим Венеті, безперечно, погодився б: що переклади рідко бувають виключно одомашнювальними чи очужувальними та однорідними (див., Ballard 2000; Brownlie 2006). Одомашнювальний та очужувальний переклади (доместикація та форенізація) – це абстракції, і як такі мають застосовуватися в емпіричних дослідженнях з обережністю.

Література:

1. Ballard M. In Search of the Foreign: The Three English Translations of *L'étranger*// *On Translating French Literature and Film II*/ Myriam Salama-Carr (ed.), 19–38. Amsterdam: Rodopi, 2000.
2. Brownlie S. Narrative Theory and Retranslation Theory// *Across Languages and Cultures*. 2006 № 7 (2): 145–170.
3. Delabastita D. Histories and Utopias. On Venuti's The Translator's Invisibility// *The Translator*. 2010. №16 (1): 125–134.
4. Folkart B. *Second Finding. A Poetics of Translation*. Ottawa: University of Ottawa Press, 2007
5. Koskinen K. Beyond Ambivalence// *Acta Universitatis Tamperensis* 774. Tampere: Tampere University, 2000
6. Pym A. Venuti's Visibility. [Review]. *Target*, 1996. №8 (1): 165–177.
7. Schleiermacher, Friedrich On the different methods of translating// *Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig*/ André Lefevere (ed. and transl.), 67–89. Assen: Van Gorcum, 1838/1977. В українському перекладі: Трактат Фрідріха Шлейермахера „Про різні методи перекладу” та його значення для сучасного перекладознавства / пер. Подміногіна В.О., Кальниченко О.А.// *Вчені записки ХІІ „НУА”*. Т. VIII. 2002. С. 503–533.
8. Tymoczko M. Translation and political engagement. Activism, social change and the role of translation in geopolitical shifts. *The Translator*, 2000 №6 (1): 23–47.
9. Venuti L. Genealogies of Translation Theory: Schleiermacher// *TTR*, 1991. № 4 (2): 125–150.
10. Venuti L. *The Invisibility of the Translator. A History of Translation*. London/New York: Routledge, 1995.
11. Venuti. L. *The Scandals of Translation. Towards an Ethics of Difference*. London/New York: Routledge. 1998.

Розділ 9. ЕТИКА Й ПЕРЕКЛАД

Словник тлумачить поняття «етика» як систему цінностей, що керує й допомагає визначити «правильність чи хибність» наших учинків. Етика перекладу, відтак, безпосередньо стосується того, що вважають морально правильною поведінкою особи, яка вправляється в завданні відтворення (перестворення) тексту іншою мовою. Попри те, що будь-яка концепція перекладу передбачає певне уявлення про дотримання перекладачем етичних норм, упродовж історії перекладацької думки слово «етика» не згадували, оскільки певна етична позиція перекладача вважалася зазвичай як дещо саме по собі зрозуміле. Оскільки переклад розуміють як завдання, під час виконання якого перекладач намагається відтворити оригінал якомога точніше, то етичною поведінкою вважається його вірність оригіналу та його автору.

1. Про традицію однаковості в перекладі

Упродовж понад двох тисячоліть портрет вірного перекладача не зазнав суттєвих змін. Одна з найголовніших вимог, що висувалася до мовного посередника, – знання мови та культури оригіналу й перекладу. Як, приміром, писав 1540 року Етьєн Доле, провідною рисою перекладача повинно бути *«досконале знання мови автора, якого перекладає, і таке саме майстерне володіння мовою, якою береться перекладати»*, тобто добре знання двох мов - вихідної й цільової - й *«чудове розуміння предмету думки автора, якого він перекладає»* (Dolet 2002:95-96). Окрім знань, перекладач повинен прагнути до «невидимості», що означає його відчуженість від тексту, аби під час перекладу нічого не додати чи відняти від авторського тексту. У цьому контексті варто пригадати датоване 20 р. до н.е. вчення видатного філософа й апологета юдаїзму Філона Александрійського, де, зокрема, йдеться про те, що перекладачі Септуагінти *«не могли в ній нічого ані додати, ані забрати, ані переказати, проте повинні були суворо дотримуватися форми та порядку Святого Письма»* (Philo 2002:13). Відтоді ця думка набула значного поширення. Так, у 1955 році Владімір Набоков у цьому зв'язку наполягає, що перекладач *«має лише один обов'язок, а саме: відтворити з абсолютною точністю увесь текст, і нічого крім тексту»* (Nabokov 2004:212). Поряд із цим усталеним поглядом, існує переконання, що етичні перекладачі повинні миритися зі своєю підпорядкованою роллю й визнавати, що тексти, які вони перекладають, це не їхні тексти. 1697 року англійський поет і критик Джон Драйден, міркуючи з приводу своєї перекладацької позиції щодо автора, так пояснював стосунки між тлумачем і автором твору: *«той, хто творить, є господарем своїх думок та слів»*, а *«загорьовані»* перекладачі (говорячи так і про себе) *«рабами ми є і тяжко працюємо на плантації іншого»* (Dryden 2002:175).

Згадані вище етичні вимоги повторювалися протягом багатьох сторіч, та й сьогодні різні перекладацькі спілки й агенції по всьому світі відображають їх у своїх очікуваннях щодо діяльності перекладача. Окрім висунутих Е. Доле вимог щодо обов'язкового знання мов і культур, в більшості моральних кодексів

діяльності перекладачів йдеться про одну вимогу: дотримуватися точності в перекладі. Наприклад, у «Етичному кодексі» Асоціації письмових та усних перекладачів Альберти (*Association of Translators and Interpreters of Alberta, ATIA*) (Канада) можна натрапити на таке: *«Кожен переклад повинен бути вірним оригіналу й точно відтворювати зміст джерельного тексту. Це – моральний і правовий обов'язок перекладача»* (див: веб-сторінку ATIA). Американська асоціація перекладачів (*American Translators Association, ATA*) у своєму «Кодексі професійної поведінки» до того ж пропонує перекладацьку клятву: *«Докладатиму всіх зусиль для здійснення перекладу згідно з оригінальним усним чи писемним повідомленням»* (веб-сторінка ATA). У проекті «Кодексу професійної діяльності», розміщеному на сайті Міжнародної федерації перекладачів (*Fédération Internationale des Traducteurs, FIT*), також закликають утримуватися від вираження власних думок під час перекладу: *«усний та письмовий перекладач повинен здійснювати роботу з цілковитою неупередженістю, утримуючись від висловлення будь-яких особистих чи політичних переконань упродовж виконання завдання»*.

Попри цілковиту згоду в професійних колах щодо згаданого етичного обов'язку перекладача, досі не досягнуто консенсусу відносно розуміння власне поняття «вірності» тексту оригіналу.

Фрідріх Шляйєрмахер окреслив два головні підходи до перекладу: або «перекладач веде читача до автора» або «перекладач веде автора до читача» (Schleiermacher 2002:29). У першому випадку перекладач вважає своїм етичним обов'язком наблизити цільову аудиторію до культури оригіналу й, надаючи, відтак, перевагу чужоземним елементам, аби читач зміг оцінити самотність чужинського тексту. У другому випадку перекладач відчуває своїм етичним обов'язком створити текст, який справляє враження, нібито його з самого початку створили цільовою мовою в межах цієї самої культури, цебто в сенсі наближення автора до норм цільової культури, мови та аудиторії.

Загалом, незалежно від вибраного пріоритетного способу, свою позицію перекладач виявляє в термінах етики точності та невидимості, тобто, дотримуючись першого чи другого з цих підходів: якийсь із них породить вірну оригіналу версію. Водночас, той факт, що перекладач має зробити вибір, орієнтуючись, приміром, не на цільового читача, а на джерело, намагаючись відтворити той самий текст іншою мовою, уже сам по собі передбачає певний ступінь «проявлення» перекладача.

2. Доба іншості в перекладі

Упродовж ХХ ст. деякі теоретики демонстрували поступовий відступ від традиційного західного визначення етики перекладу. Незважаючи на те, що очікування щодо діяльності перекладачів все ще часто обговорюються багатьма фахівцями в галузі перекладу, так і суспільством в цілому, в традиційних термінах «точності» й «непомітності», у новому столітті в перекладознавчих колах дедалі частіше простежується тенденція до перегляду тих вимог до перекладача, що традиційно ставилися до нього протягом багатьох століть.. Замість фак-

тично недосяжної вимоги до перекладачів, щоб ті об'єктивно та нейтрально відтворювали певний текст іншою мовою, у другій половині ХХ ст. все більше зосереджуються на діяльності самих перекладачів та іншості породжуваних ними текстів.

Прикладом цього підходу слугує скопос-теорія в перекладі, запропонована у 1970-і роки Гансом Фермеєром. Замість намагання відтворити те, чим буцімто є оригінал, перекладачеві, на думку Г. Фермеєра, потрібно зосередитися на аспекті застосування цільової версії, підпорядковуючи таким чином свої дії «скопосу», або «меті». Виходячи з того, що джерельний та цільовий тексти можуть мати різну мету, вони, врешті-решт, можуть різнитися між собою, іноді досить суттєво (Vermeer 2004:229). А це вже суперечить усталеним етичним принципам, обговореним вище.

Проте найрадикальніше, напевно, відступив від традиційного розуміння перекладацької етики Жак Дерріда, запропонувавши в межах філософії постмодернізму власну теорію деконструкції. Згідно з ідеєю постмодернізму, значення не є інгерентною властивістю тексту, його не можливо встановити чи вилучити з них. Натомість воно з'являється в тексті щоразу під час акту його інтерпретації суб'єктом. Тему інтерпретації в контексті перекладацьких обов'язків упродовж історії традиційно обминали. Відбувалося це через те, що процес інтерпретації вже передбачає «видимість» перекладачевого "я" в текстах перекладу, і, отже, перекладачі не можуть точно відтворювати оригінал. Якби, за традицією, прийняти чинник інтерпретації, ми тоді зіткнулися б із ризиком надмірної видимості перекладачів, що неминуче чинила б викривлення змісту оригіналу. Відповідно до постмодерністського погляду, однак, ці традиційні вимоги так само недосяжні, як і поняття цілковитого й усебічного відтворення чи перенесення оригіналу, позаяк переклад завжди його *трансформує*.

Якщо перекладач мириться з тим фактом, що оригінал неминуче зазнає трансформацій, що спричинено ефектом його втручанням, тоді, всупереч етичним пересторогам, йому доведеться прийняти те, що він ніколи не стане «невидимкою», позаяк таки лишає сліди тих рішень, які приймав. Вочевидь, у цьому сенсі вони ламають одне з перекладацьких табу, переймаючи на себе певну роль автора. Це є свідченням цілковитої зміни моральних норм, традиційно покладених на перекладача. Зрештою, існують думки, що саме прагнення до невидимості може видаватися неетичним (Arrojo 1998: 44). Якщо перекладач піддається спокусливій думці, що він може бути цілковито об'єктивним і невидимим, то він не дивитиметься вимогливо на ту роль, яку він у дійсності відіграє. Визнаючи, натомість, неминучість свого прояву в цільовій версії, перекладачі можуть відповідальніше й реалістичніше зосередитися на проблемах міжмовних зв'язків, взаємовідносин перекладу й оригіналу, чи джерельній і цільовій культурам та вивчати власну роль у міжкультурному посередництві.

Постмодерністські погляди беруть початок від ідеї відсутності абсолютно-го знання, на якому ґрунтується істина, етика, ба навіть значення конкретного тексту. Відтак, багато критиків дотримуються хибної думки, що суть постмодерністського підходу полягає в абсолютній довільності тлумачень, яка унеможливорює оцінку перекладу. Водночас апологети постмодернізму переконують

нас у протилежному (пор. Davis 2001: 57). Позаяк не існує жодної формули під рукою, щоб нею завжди послуговуватися під час перенесення (чи навіть встановлення) значення, перекладачі мусять відповідально поставитися до своєї діяльності, позаяк списати все на об'єктивність не вдасться. Етичність автоматично не означає «точність». Це радше нелегкий процес прийняття рішення, вибору й відповідальності за цей вибір. Також, на відміну від усталених стереотипів, відсутність універсальї геть не означає, що перекладач може нехтувати конвенціями та нормами і робити те, що йому заманеться. Він мусить *«зважати на закони, норми, брати до уваги багато чого іншого (в перекладі, вочевидь, це включає граматику, мовні й культурні конвенції, жанр тексту, історичний контекст тощо), адже всі вони слугують «основою відповідальності»»* (цит. Davies 2001:97 за: Derrida 1993:19). Усі ми спільно творимо традиції, і через те, що не можемо відкидати «основу відповідальності», ми можемо дати їм оцінку, і, знаючи їхню культурну забарвленість, знайти їм за потреби альтернативу.

Одним із наслідків постмодерністських уявлень про переклад та етику став активний розквіт тих напрямів, що їх Лоуренс Венуті називає «етикою відмінності» (Venuti 1999). Етика відмінності вивчає питання впливу влади на процес вибору єдино «правильних» значень і «правильного» перекладу, замовчуючи при цьому інші версії. Великої уваги здобули, наприклад, питання того, як переклад може слугувати інструментом підпорядкування та підневолення, з одного боку, а з іншого, - як переклад може водночас бути знаряддям активізму), сприяючи подоланню ідеологічно забарвлених версій, створених за рахунок придушення інших потенційних. При такому сценарії, як у випадку з феміністськими (пор. Simon 1996) чи постколоніальними (Robinson 1997) підходами до перекладу, моральний обов'язок перекладача полягає в опорі несправедливості, що відбивається в мові, породжується мовою чи нею поширюється, викриваючи приховані та неусвідомлені умисли, що історично вважалися «об'єктивними».

3. Перспектива ХХІ століття

Попри порівняну слабкість поширення постмодерністських ідей навколо етики й перекладу, перекладознавці таки визнають їхній вплив, адже фокус уваги зміщується від розуміння етики перекладу в традиційному ключі однаковості й точності. Актуальності нині набувають проблеми іншості, перекладацької діяльності і суб'єктивності, роль перекладачів у міжкультурних стосунках. Така ситуація, певно, пояснюється почасти тим, що сьогодні, внаслідок безпрецедентного процесу глобалізації нашого буття, дедалі важче ігнорувати проблему іншості через те, що нам постійно кидає виклик тиск з боку панівних ідеологій. Хоча й досі, звісно, не існує загальної згоди стосовно того, що конкретно означає поняття «етичного перекладача», це можна вважати позитивним моментом, бо створює умови для подальших дискусій навколо цієї надзвичайно актуальної теми. Упродовж дискусії ми маємо гарну нагоду поставити собі запитання щодо власної етичної позиції, усвідомивши той факт, що одного лише нашого бажання «робити правильні речі» вочевидь замало.

Насамкінець, варто підкреслити про спільність у розумінні морального обов'язку перекладача і серед перекладознавців різних галузей, і серед організацій. Перекладач має брати активну участь у пропагуванні важливості перекладацького фаху в суспільстві, яке нерідко зневажливо ставиться до перекладача, не визнаючи тієї фундаментальної ролі, що він відіграє у світовому просторі. Така мета передбачає, зокрема, навчання користувачів складноścям перекладу, розроблення програм із навчання перекладачів теорії та практичним навичкам, аби вони краще осягнули глибини своєї діяльності. Сьогодні в усьому світі простежується пошвавлення інтересу до цього виду діяльності не лише з боку освітніх установ, а й комерційного сектора, урядових структур, багатьох галузей масової культури. Представники цих галузей дедалі частіше змушені визнавати той факт, що переклад – це не лише просте відтворення ідей та інформації, а й активна участь у розвитку культури й цивілізації. Коли він стане видимим, і коли ми дослідимо його багатогранність, він спонукатиме нас замислитися знову над етикою культурних контактів, які будують мости між народами землі.

Література:

- 1.American Translators Association. "Code of Professional Conduct." https://www.atanet.org/membership/code_of_professional-conduct.php [Accessed 13 January 2010].
- 2.Arrojo R.. The Revision of the Traditional Gap between Theory and Practice and the Empowerment of Translation in Postmodern Times. *The Translator*, 1998. A (1): 25-48.
- 3.Association of Translators and Interpreters of Alberta. "Code of Ethics." http://www.atia.ab.ca/index.php/about/code_of_ethics/ [Accessed 13 January 2010].
- 4.Davis K.. Deconstruction and Translation. Manchester: St. Jerome, 2001.
- 5.Derrida J. Aporias. Thomas Dutoit (trans). Stanford: Stanford University Press, 1993.
- 6.Dolet E.. The Way to Translate Well From One Language into Another/ James S. Holmes (trans)//*Western Translation Theory: From Herodotus to Nietzsche*/ Douglas Robinson (ed.), 95-97. Manchester: St. Jerome, 1997.
- 7.Dryden J. The Three Types of Translation.// *Western Translation Theory: From Herodotus to Nietzsche*, Douglas Robinson (ed.), 172-175. Manchester: St. Jerome, 1997..**В укр. перекладі:** Драйден Дж. Передмова до «Перекладу «Послання» («Героїнь») Овідія, виконаних кількома перекладачами»/ Джон Драйден, пер. Олександр Кальниченко// Протей: перекладацький альманах. – Вип. 1./ ред.. Кальниченко О.А. Харків: Вид-во НУА, 2006. С.255-267.
- 8.Fédération Internationale des Traducteurs/ International Federation of Translators. "Draft Code of Professional Practice" <http://www.fit-europe.org/vault/deont/DraftCode-FIT-Europe-en.pdf> [Accessed 13 January 2010].
- 9.Judaeus Philo. The Creation of the Septuagint. F.H. Colson (trans).// *Western Translation Theory: From Herodotus to Nietzsche*, Douglas Robinson (ed.), 12-14.

Manchester: St. Jerome, 1997. **В укр. перекладі:** Філон Александрійськи. Життя Мойсея (уривок)/ Історія перекладу та думок про переклад у текстах та коментарях// Кальниченко О.А., Подміногін В.О. / пер. Кальниченка О.А. та Подміногіна В.О. Харків: Вид-во НУА, 2005. С.85 -88.

10.Nabokov V. Problems of Translation: *Onegin* in English// *The Translation Studies Reader*/ Lawrence Venuti (ed.), 115-127. London & New York: Routledge 2004.. **В укр. перекладі:** Набоков В.. Проблеми перекладу: «Онегін» англійською// Владімір Набоков, пер. Антоніна Пермінова// Протей: перекладацький альманах. Вип. 1./ ред.. Кальниченко О.А. Харків: Вид-во НУА, 2006. С.274-290.

11.Robinson,D. Translation and Empire: Post-colonial Theories Explained. Manchester: St. Jerome. 1997.

12.Schleiermacher, Friedrich. On the Different Methods of Translating. Douglas Robinson (trans).// *Western Translation Theory: From Herodotus to Nietzsche*, Douglas Robinson (ed.), 225-238. Manchester: St. Jerome. 1997.. **В укр. перекладі:** Трактат Фрідріха Шлейєрмахера „Про різні методи перекладу” та його значення для сучасного перекладознавства / Фрідріх Шлейєрмахер / пер. Подміногіна В.О., Кальниченка О.А.// Вчені записки ХГІ „НУА”. Т. VIII. 2002. С. 503–533.

13.Simon S.. *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London & New York: Routledge, 1996..

14.Venuti L. *The Scandals of Translation: Towards and Ethics of Difference*. London & New York: Routledge, 1999.

15. Vermeer H. J. "Skopos and Commission in Translational Action." In *The Translation Studies Reader*, Lawrence Venuti (ed.), 227-238. London & New York: Routledge. 2004.. **В укр. перекладі:** Вермеєр Г. Скопос-теорія / пер. Антоніни Івахненко// Протей: перекладацький альманах. Вип. 2./ ред.. Кальниченко О.А. Харків: Вид-во НУА, 2009. С.293-319.

Розділ 10. СОЦІОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРЕКЛАДУ

Соціологічні підходи до перекладу склалися на основі розуміння того, що переклад – це діяльність, на яку глибоко впливають суспільні умови. Прагнення зрозуміти механізми, що лежать в основі погляду на переклад як на суспільну практику, сприяли розвитку ряду аналітичних інструментів, які допомогли висвітлити різні складові, що пояснюють включення перекладу до ширшого соціального контексту, в цілому, і суспільний характер перекладу, зокрема. Нові підходи привернули увагу до різних ділянок досліджень, які досі були недостатньо досліджені або пояснені теоретично: навчальні заклади, умови праці, професійні інститути та їх суспільна роль, питання етики в перекладі, (авто)біографії перекладачів, ширший розгляд таких питань як переклад на світовому ринку, соціополітичні аспекти перекладу, переклад і його роль в активізмі (діяльності з досягнення політичних, економічних, соціальних чи якихось інших змін та багато інших. Ці ділянки досліджень виявилися особливо широкими: від художнього перекладу, до прагматичних аспектів перекладу, локалізації* (localization), сурдоперекладу, судового перекладу (перекладу процесуальних дій), усного перекладу для потреб громади (супроводжувального перекладу).

1. Ранні підходи до «перекладу як суспільної практики»

Досягнення, які зараз спостерігаються в соціології перекладу, спираються на різні підходи в перекладознавстві. Більшість з них були розроблені в рідній «повороту до культури»*, коли було передбачено чимало питань, які детально пророблялися пізніше у більш експліцитно соціальних контекстах і коли винесли на передній план проблеми, пов'язані із владою, політикою, ідеологією, етикою чи діяльністю індивіда.

Низку корисних результатів стосовно функціонування перекладеної літератури в межах літературних та історичних систем цільової культури було отримано у рамках головним чином описового (описового) перекладознавства. Наприклад, Евен-Зогар у своїй полісистемній теорії наголошує на системному характері перекладу і визначає систему як «мережу відношень, щодо яких можна сформулювати гіпотезу для певного набору гаданих спостережуваних ознак ((чи)» випадків»/ явищ»» (Even-Zohar 1990: 27); ці залучені системи визначаються, перш за все, боротьбою за головне місце в літературному каноні. Хоча динаміка в системі/ах є в цілому основою для існування полісистем, нам необхідні спеціально створені соціологічні інструменти аби пригортати увагу до тих рушійних сил, які стоять за цією динамікою, і винести на перший план природу суспільно-політичних відносин між групами, які беруть участь у цих процесах. Так само, вагомою основою для моделювання соціально-орієнтованої системи поглядів на переклад стала концепція **норм перекладу** Гідеона Турі. Коли Турі заявляє, що «переклад є по суті своїй соціо-культурною, і отже керованою нормами, діяльністю» і що «всякий перекладацький процес «містить узгодження, а й отже зміни, стосовно

відповідностей, конвенцій та загальноприйнятої практики поведінки» (Toury, 1999: 13 – 14), то він наголошує на природі норм як соціальних категорій, які являються вищою мірою вирішальними чинниками у процесі соціалізації перекладачів. Погляд на переклад як на суспільну практику є також центральним для праці Андре Лефевра (Lefevere, 1992). Зокрема, поняття переписування позначає як пов'язане з маніпуляцією втручання на рівні тексту, так і культурні (літературні) засоби, які направляють та регулюють процедуру творення у взаємодії суспільних сил. Система патронажу (опіки), яка діє в рамках цієї боротьби, охоплює окремих осіб, організації та інститути, які, головним чином, визначаються ідеологією. Ця праця Лефевра може вважатися надзвичайно важливою для створення концепції соціології перекладу, оскільки вона не лише надає системі опіки соціальний вимір, але й також цей вимір розширює за допомогою поняття «культурного капіталу» П'єра Бурдьє, який він розглядає як рушійну силу у розповсюдженні перекладу в конкретній культурі. Оскільки немало представників функціонального підходу зосереджувалися на ролі різних учасників перекладацького проекту (ініціатор, замовник, творець тексту, користувач, одержувач), націлених на досягнення заявленого скопосу (мети), їхні дослідження також можуть вважатися соціально-вмотивованими, адже вони змістили фокус уваги з текстів на людей, пов'язаних з появою цих текстів. Наприклад, Ю. Гольц-Мянттярі прагне створити модель, що враховувала б співпрацю осіб, які беруть участь у отриманні суспільством перекладу. Параметри її моделі включають конкретну підготовленість залучених осіб, необхідність кооперації, професійність суб'єктів, що впливає з цих вимог. Усі ці чинники підкріплюють погляд на переклад як суспільну практику.

2. Зв'язок соціології та перекладознавства

Основні розвідки з соціологічних питань перекладу досі створювалися значною мірою під впливом праць деяких соціологів, зокрема П'єра Бурдьє, Бернара Латура, Нікласа Лумана, Ентоні Гіденса, Йоахіма Ренна та Мартина Фукса (див. подробиці в Wolf 2007 та статті в Wolf & Fukari 2007).

Питання на кшталт видів впливу, які переклад може мати на соціальні зміни, чи взаємозв'язок соціальних чинників домінування та відбору текстів для перекладу і, в решті решт, його створення досі обговорювалися і теоретично осмислювалися за допомогою теорії символічних форм П. Бурдьє. Згідно з його соціологічною епістемологією соціальна «реальність» може розглядатися як сума відносин, що, як відбивають спільну динаміку індивідів в суспільстві, так і розкривають механізми того, як конструюються соціальні агенти. Бурдьє встановлює взаємовідношення між цими епістемологічними рівнями за допомогою категорій поля, габітусу та капіталу, які, коли вони взаємодіють через своїх агентів та види діяльності, мають результатом те, що Бурдьє називає «соціальною практикою». Поле – це структурована система соціальних позицій, які займають окремі особи та інститути, природа яких визначає ситуацію для тих, хто ці позиції займає (Bourdieu 1984: 113). Як і всі інші категорії, це – соціологічний конструкт, який пояснює погляд на суспільство як на результат влад-

них відносин між ідентичністю та відмінністю. Одним з перших науковців, що наголосив на значенні Бурдьє та різних категорій його соціології культури для дослідження перекладу, був Жан-Марк Гуанвік. Він указав, що теорія культурної дії П. Бурдьє може широко застосовуватися у перекладознавстві, позаяк це – «соціологія тексту як виробництва в процесі виконання, самого продукту та його споживання в соціальних полях, причому ціле бачиться в способі відносин» (Gouanvic 2002: 148). До того ж, позиції перекладу – це дуже легітимізовані практики. Наділені владою, на основі якої умови перекладу, що діють між різними соціальними просторами, постійно переглядаються, і є, таким чином, рушійною силою соціальної гри (Gouanvic 2002: 167).

В середині соціальних полів актори (агенти) борються за збереження владних взаємовідносин чи за їх зміну, спираючись на свій габітус та різні типи наявних у них капіталів. Габітус, одна з центральних категорій соціології культури Бурдьє, набувається індивідами через досвід та соціологізацію в молоді роки. Як абстрактний конструкт, габітус організує набуті системи диспозицій (практичних схем), тих сталих та взаємозамінних наборів принципів сприйняття, оцінювання та дії, які здатні породжувати практики та уявлення, що адаптуються (зазвичай) до ситуації [...], не будучи продуктом навмисного прагнення до адаптації (Bourdieu 1991: 29). Капітал як «накопичена праця» у вигляді коштів і в «інкорпорованому» вигляді описується як сума соціальних параметрів агента, тобто, якостей або характерних ознак, які той розвиває, уособлює та символізує. Щоб розрізнити між різними ресурсами агентів, Бурдьє розбиває різні капітали на чотири групи: економічний капітал (матеріальні статки), соціальний капітал (це мережі сімейних, дружніх, професійних та інших зв'язків), культурний капітал (освіта, знання, звання тощо) та символічний капітал (престиж та суспільна повага). Структура розподілу цих різних типів капіталу відповідає структурі властивій соціальному світу та його силам, які відповідають за постійне функціонування соціальної дійсності. В перекладознавстві ми зараз є свідками жвавого обговорення поняття габітусу. У своїй новаторській статті «The Pivotal Status of the Translator's Habitus» (Simeoni 1998) («Провідна роль габітусу перекладача») Деніел Сімеоні стверджує, що протягом сторіч перекладацький габітус значно сприяв інтерналізації (засвоєнню) покірливої поведінки, таким чином породжуючи низький соціальний престиж перекладачів. У результаті постійного, історично зумовленого прийняття норм перекладачами, як стверджує Сімеоні, готовність перекладачів приймати ці норми мала вирішальний вплив на підпорядкований характер їхньої діяльності як такої (ibid.: 6). Питання про буцімто підпорядкований характер діяльності перекладача також розглядається Мойрою Інгіллері. Вона розробила теоретичну модель для аналізу усного перекладу у соціальній сфері як діяльності, що визначається нормами, та вказує на взаємодію характерного, конфліктного та суперечливого габітуса агентів, що беруть участь у процесі усного перекладу для потреб громади, що в кінцевому підсумку становить динаміку ситуації перекладу та має потенційну можливість змінювати існуючі соціальні відносини та соціальні практики. Іншим науковцем, що використовує концепцію габітуса, є Ракефет Села-Шеффі, яка критикує

визначення Симеоні, і висловлює аргументи на користь поняття, що привертає увагу до принципів розбіжності та відповідності як конструйованих сутностей та їхнього значення для практики перекладу. Села-Шеффі розглядає це поле як структуровану систему місць у соціумі, що регулюється власними внутрішніми репертуарами та протиборствами, і має особливий символічний капітал. Динаміка поля перекладу визначається в «потенційній можливості сприйняття напруженості між передбачуваністю та різнобічністю уподобань і виборів перекладачів, визначеними їхньою приналежністю до групи» (Sela-Sheffy 2005: 19).

Концепція габітусу також піддавалася критиці в рамках соціальних наук, і понад усе з боку Бернара Лаіра, який особливо наголошує, що в розумінні Бурдьє це поняття має універсалістський характер. Коли Лаір наводить докази на користь соціології «на рівні індивіда» (Lahire 2003), він наголошує на погляді на окремих людей як на продукти багатоманітних соціальних процесів, що відбуваються в самих різних царинах, і прагне зробити акцент на різноманітті диспозицій індивіда та множинності різних ситуацій, в яких агенти взаємодіють. Для вивчення процесу перекладу зосередження уваги на різноманітних можливостях, що породжують габітуси, може краще пояснити умови, що лежать в основі стратегій та тактик перекладу, і реконструювати як свідомі, так і несвідомі мотиви, що ініціюють специфічні ситуації перекладу (Wolf 2007: 22).

Ще одним французьким соціологом, на праці якого останнім часом спіралася низка дослідників перекладу, є Бруно Латур. Спільно з Мішелем Каллоном він розробив “*sociologie de la traduction*” («соціологію перекладу») (див. Akrich / Callon / Latour 2006). Його актор-мереживна теорія (*Actor-network theory, ANT*), зокрема, описує гетерогенну мережу, яка складається з живих та неживих «актантів» (акторів), чії характерні ознаки та якості визначаються відповідно до пануючих стратегій взаємодії. Одним із основних елементів формування актор-мережі є «перекладання», процес, в якому актори формують спільні значення і застосовують безперервні переговори для досягнення індивідуальних та колективних цілей. Елен Бузелен (Buzelin 2007) застосувала актор-мереживну теорію до мереж, в яких працюють перекладачі, і об'єднала їх з етнографічними методами, що дозволяє їй досить-таки пильно простежувати за кожним кроком у процесі перекладу.

Інші останні публікації зосереджені на теорії соціальних систем Нікласа Лумана (Niklas Luhmann). Луман уявляє соціальну організацію як таку, що складається з самотворних, саморегулюючих систем, які працюють відповідно до функціонального розмежування. Ганс Вермейер (Vermeer 2006), наприклад, інтерпретує теорію соціальної системи Лумана в значній мірі з точки зору функціоналістів, стверджуючи, що різні сутності, що беруть участь у перекладацькій «діяльності», являють собою набір взаємозалежних систем у світі довкола загальної системи перекладу. А Тео Германсу належить припущення про те, що конструктивістський світогляд теорії соціальних систем передбачає загальне існування систем (Hermans 2007). Ще одна спроба застосувати теорію соціальних систем Лумана в контексті перекладу належить Сергію

Тюленєву (Tyulenev 2009), який детально обговорює переклад як систему саму по собі, переклад як підсистему всередині більшої системи та переклад як прикордонне явище.

Цікавий підхід, який все ще чекає на докладне застосування в перекладацьких студіях, міститься в роботі Мартіна Фукса з соціальної інтеграції в суспільство з соціально-антропологічної точки зору. Фукс вважає, що соціальна інтеграція базується не на консенсусі, а на розбіжності, і що вона відбувається на рівні соціальної взаємодії між інтегративними одиницями шляхом перекладу між їхніми відповідними абстрактними чи повсякденними мовами або значеннями, а також між цими значеннями/ мовами та «реальними» практиками (Fuchs 2009: 29). Різні інституції, системи та середовище, дискурси або соціальні поля не співіснують і не перетинаються, якщо відсутні посередницькі переклади. Цей підхід з позицій «соціального перекладу», таким чином, стосується, зокрема, перекладацького виміру суспільної практики. Хоча й притримуючись іншої лінії аргументації, Фукс частково спирається на соціальну теорію Йоахіма Рена, в якій стверджується, що зростаюча фрагментація постмодерних суспільств вимагає для спілкування між різними групами (Renn 2006: 156) та забезпечення впливу неявного перекладу.

3. Результати та потенційні можливості

Результати, отримані на теперішній час у спробах побудувати «соціологію перекладу», є чисельними. По-перше, в них винесено на передній план владні відносини, що лежать в основі процесу перекладу на його різних етапах, і робиться акцент на важливості ролі перекладів та перекладачів у суспільстві. По-друге, вони дають важливі результати з точки зору методології: застосування головним чином аналітичного інструментарію з соціальних наук поглиблює як наше розуміння механізмів, що лежать в основі проявів перекладацької «прозорості» (непомітності), так і взаємовідношень, що існують між зовнішніми умовами творення тексту та застосуванням різних стратегій перекладу. Це, в решті решт, допомагає піддати сумніву як ті підходи, що претендують на монополію розуміння тексту, так і ті, що притримуються соціологічної редукції до зовнішніх чинників. До того ж, гостра увага до процесуального характеру перекладу та тих, хто його підтримує («соціологія агентів», «соціологія процесу перекладу», «соціологія продукту культури») відкрили широке коло дослідницьких ділянок, які висвітлили нагальну потребу плекати міждисциплінарну роботу. Пропозиція Ендрю Честермана (Chesterman 2009) згрупувати такі підходи під назвою «перекладачезнавство» [Translator Studies - букв. «дослідження перекладача»] засвідчило необхідність теоретично осмислити види діяльності та акторів, які залучені до відкритої системи, що залежить від узгодження символічних форм у світі глобальних суспільних змін. Хоча й останнє та не менш важливе: у дослідженнях все більший наголос роблять на саморефлексії, що може нам відкрити шлях до «соціології перекладознавства».

Питання, яке часто ставлять, стосовно того, чи перекладознавство зараз знаходиться на етапі «повороту до соціального» чи є в межах «зонтичної» парадигми «повороту до культури» виглядають менш релевантними, якщо ми будемо притримуватися погляду на переклад, що склався протягом кількох останніх десятиліть. Тоді ми побачимо, що культурна та соціальна практики – і, отже, їх теоретичне та методологічне осмислення – не можуть розглядатися як відособлені одна від іншої. Якщо ми зосередимося на «соціальному», але знехтуємо умовами, які формують переклад як культурну практику з точки зору влади, ідеології та аналогічних питань, то створення нової піддисципліни в рамках перекладознавства під назвою «соціологія перекладу» просто віддасть на сторону проблему методології. Таким чином, важливо, щоб питання, притаманні перекладу, розглядалися як соціальна практика, що знаходиться в самому центрі дисципліни. Така позиція має потенційну можливість краще пов'язати існуючі підходи з «соціологією перекладу», а також ефективніше розглянути інтерфейс методологій, що склалися в соціології та культурології.

За останні десятиліття перекладознавство також істотно розширило сферу своїх досліджень від зосередженості на вузьких виключно мовних контекстах до контекстів різного роду, хоча й досі не існує спільного уявлення, як цей загальний контекст окреслити й описати щонайкраще. До певної міри такою спробою стало дослідження Е. Честермана (Chesterman, 2006). Почнемо з опозиції, що особливо часто згадувалася у дослідженнях 1990-х років: між мовним контекстом та контекстом культурним. У те десятиліття вчені заговорили про «поворот до культури» (“*cultural turn*”) в перекладознавстві, який має замінити суто лінгвістичний аналіз текстів (напр., Bassnett, Lefevere, 1996; Кальниченко, Зарубина, 2005). Перші культурологічні дослідження перекладу широко використовували полісистемну теорію, яка, фактично, спершу й виникла як теорія культури та передачі культури. (Критичний аналіз поділу на мовний та культурний контексти див. Baker, 1996; Рум, 1999; Tymoczko, 2002). Проте така спрощена дихотомія не лише ігнорує той факт, що саме мовознавство на той час вже вийшло далеко за межі синтаксичного аналізу в лінгвістику тексту, дискурсивний аналіз, прагматику та когнітивну граматику, але й не враховує зростання зацікавленості з боку перекладознавців в когнітивних процесах.

Більш того, більшість праць, що групуються під прапором «повороту до культури», здається, в дійсності, ближче до соціології, ніж до культурології. Наприклад, робота Е. Пима з методології історичного дослідження перекладу (Рум, 1998), включає інтерес до фізичного переміщення через межі культур людей та текстів, до впливу видавців та опікування, до чинників не лише текстуальних, але й економічних. М. Тимочко та Е. Генцлер (Tymoczko, Gentzler, 2002) навіть заводять мову про «поворот перекладознавства до питань влади» (*the power turn*), маючи на увазі увесь діапазон досліджень ідеологічних аспектів перекладу, куди входять постколоніальні та гендерні питання, маніпулювання національними ідентичностями, ілюзія абсолютного нейтралітету перекладача. Ці теми не менш культурологічні, ніж соціологічні. Саме тому,

мабуть, багато науковців схильні вживати складений термін «соціокультурний контекст», по середині якого, очевидно, слід провести приблизну межу, відокремивши (переважно) соціологічне від (переважно) культурологічного.

Довго була відсутня згода стосовно того, як найкраще визначити культуру; хоча в останні десятиліття спостерігається зростання консенсусу у цьому питанні (див. Katan, 1999). Доброю відправною точкою може стати визначення, яке запропонували Е. Крьюбер та К. Клакгольм (Kroeber, Kluckholm, 1952: 181) і яке є сумарним визначенням з 164 наведених перед цим: *«Культура складається із зразків (patterns – зразки, взірці для наслідування, моделі, приклади) поведінки та для поведінки, як експліцитних, так й імпліцитних, що набуваються та передаються за допомогою символів, і складають характерний елемент людських груп, включаючи їхнє втілення в артефактах; сутнісну серцевину культури складають традиційні (тобто історично набуті та відібрані) уявлення та, особливо, цінності, що пов'язані з ними. Системи культури можуть розглядатися, з одного боку, як результати діяльності, а, з іншого боку, – як вирішальна основа для майбутніх дій»*.

У цьому визначенні культура розглядається як дещо частково зовнішнє (видима поведінка та артефакти) і дещо частково внутрішнє (ідеї та цінності). З цих двох аспектів внутрішні розглядаються як центральніші, як серцевина. Ця серцевина представлена, в різній мірі, в кількох відомих моделях культури, на кшталт моделі Г. Гофстеде (Hofstede, 1991). Модель Гофстеде – це «модель-цибулина», модель, що складається з кількох шарів. У серцевині розміщені цінності, а довкола них практики, які включають ритуали, героїв, символи. Тому, чим далі відходимо від серцевини, тим більше входимо до царини соціології, тобто, царини соціальної поведінки та відносин в суспільстві, інституцій, продугування та розповсюдження артефактів тощо. Як свідчить наведена вище цитата, системи культури і створюються внаслідок діяльності, включаючи суспільну, так і слугують основою майбутньої діяльності. Просто кажучи, маємо постійну взаємодію між діяльністю та ідеями, причому причинний зв'язок діє в обидва боки. Отже, соціологи зосереджені більше на діяльності, тобто на людях та їхній поведінці, а культурологи – на ідеях.

Стосовно перекладу це означає, що тепер можливо накреслити основні царини нашого контексту наступним чином (на додаток до безпосереднього мовного контексту, або контексту тексту):

- 1) контекст культури – сконцентрований на цінностях, ідеях, ідеологіях, традиціях тощо;
- 2) соціологічний контекст – зосереджений на людях (особливо, на перекладачах), їхній груповій поведінці (яка підлягає спостереженню), їхніх інститутах тощо;
- 3) когнітивний контекст – зосереджений на ментальних процесах, процесах прийняття рішення тощо.

Деякі з понять перекладознавства припадають на прикордонні ділянки, і це, ймовірно, сприяло розмитості їх меж. Одним з таких двуликвих концептів є поняття «норма», яке є водночас і поняттям культури, і поняттям соціологічним. Інше нечітке поняття – поняття «дискурс», яке стоїть на межі між текстами та їх соціальними контекстами.

Застосування соціологічних підходів до питань перекладу залишається обмеженим і численні ділянки досліджень залишаються абсолютно знехтуваними. Скажімо, зовсім практично не розглядалися такі «соціологічні» питання перекладу як колективний переклад та колективне редагування перекладу, створення документів в міжнародних закладах з багатьох джерел з різних мов, взаємовідносини між перекладачем та замовником, політика перекладу, використання перекладачами ІТ та інших джерел, статус перекладача, система акредитації перекладачів тощо.

Соціологію перекладу можливо поділити на три ділянки:

- 1) соціологію перекладів як продуктів (текстів);
- 2) соціологію перекладачів;
- 3) соціологію процесів перекладу (практики).

Якщо перші дві ділянки більш-менш активно досліджуються, то третя – соціологія процесу (перекладання) є неораною цілиною, у зв'язку з чим, нам хотілось би запропонувати низку тверджень, які охарактеризували б соціологію процесу перекладу.

- a. Соціологія процесу перекладу зосереджена на перекладанні як соціальній практиці.
- b. Ця практика полягає у виконанні завдань з перекладу (які підлягають спостереженню, як процеси прийняття рішень).
- c. Ця практика більш-менш інституціолізована (має установлений порядок) й отримала законний статус.
- d. Ці завдання виконуються перекладачами, особистостями з власними цінностями й інтересами.
- e. Перекладачі утворюють товариства та мережі.
- f. Мережі складаються з агентів (людей та ресурсів).
- g. Кожен агент виконує певну функцію або роль (розподіл праці).
- h. Кожна роль має статус (сприйняття в суспільстві).
- i. Кожне завдання виконується за певних обмежень (норми, політика перекладу, інші мережі).
- j. Перекладацька практика регулюється певним поняттям якості перекладу.

Література:

1. Akrich M., Callon M. & Latour B.. Sociologie de la traduction: textes fondateurs. Paris: Presses de l'Ecole des Mines, 2006..
2. Bourdieu P. Questions de sociologie. Paris: Éditions de Minuit, 1984..

3. Bourdieu P. Questions of method.// *Empirical Studies of Literature: Proceedings of the Second IGEL-Conference*, Amsterdam 1989/ Elrud Ibsch, Dick Schram, Gerard Steen (eds), 19–36. Amsterdam & Atlanta: Rodopi, 1991.
4. Buzelin H. Translations ‘in the making’ // *Constructing a Sociology of Translation/ M. Wolf, A. Fukari (eds)*, 135–169. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2007.
5. Chesterman A. The Name and Nature of Translator Studies// *Hermes*, 2009 42: 13–22.
6. Even-Zohar I.. Polysystem Studies// *Special issue of Poetics Today*. 1990. №11 (1).
7. Fuchs M.. Reaching out; or, Nobody Exists in One Context Only. Society as translation// *Translation Studies*. 2009. №2 (1): 21–40.
8. Gouanvic J.-M.. The Stakes of Translation in Literary Fields// *Across Languages and Cultures*. 2002. № 3 (2): 159–168.
9. Gouanvic J.-M. A Bourdieusian Theory of Translation, or the Coincidence of Practical Instances: Field, ‘Habitus’, Capital and ‘Illusio’// *The Translator*. 2005. №11 (2): 147–166.
10. Hermans T. *The Conference of the Tongues*. Manchester: St Jerome, 2007..
11. Inghilleri, Moira. Habitus, Field and Discourse. Interpreting as a Socially Situated Activity// *Target* 2003. №15 (2): 243–268.
12. Lahire B. From the Habitus to an Individual Heritage of Dispositions. Towards a Sociology at the Level of the Individual// *Poetics*. 2003. №31: 329–355.
13. Lefevere A. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London/New York: Routledge, 1992..
14. Renn J.. *Übersetzungsverhältnisse. Perspektiven einer pragmatischen Gesellschaftstheorie*. Weilerswist: Velbrück. 2006..
15. Sela-Sheffy R.. How to be a (Recognized) Translator. Rethinking Habitus, Norms, and the Field of Translation// *Target*. 2005. №17 (1): 1–26.
16. Simeoni, Daniel. The Pivotal Status of the Translator’s Habitus. *Target*. 1998. №10 (1): 1–39.
17. Toury G.. 1999. A Handful of Paragraphs on ‘Translation’ and ‘Norms’// *Translation and Norms/ Christina Schäffner (ed.)*, 9–32. Clevedon/Philadelphia/Toronto/Sydney/Johannesburg: Multilingual Matters.
18. Tyulenev S. Why (not) Luhmann? On the Applicability of the Social Systems Theory to Translation Studies// *Translation Studies*. 2009. №2 (2): 147–162.
19. Vermeer H. J. Luhmann’s ‘Social Systems’ Theory: Preliminary Fragments of a Theory of Translation. Berlin: Frank & Timme, 2006.
20. Wolf M. Introduction: The Emergence of a Sociology of Translation// *Constructing a Sociology of Translation/ Michaela Wolf, Alexandra Fukari (eds)*, 1–36. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2007.
21. Wolf M.& Fukari A. (eds). *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 2007.

Розділ 11. КОГНІТИВНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРЕКЛАДУ

Людське спілкування передбачає ряд різноманітних і складних когнітивних актів. Аналогічно, будь-який вид перекладу за своєю природою є складний когнітивний акт, який вимагає від перекладачів знань та умінь при перекладі – процес перекладу*. Майстерне володіння цими спеціальними і релевантними когнітивними характеристиками вирізняє тих, які вміють успішно перекладати. Ці характеристики допомогли Уртадо Альбіру (Hurtado Albir 2001: 375) дійти до визначення процесу перекладу як складного когнітивного процесу, який характеризується інтерактивною та нелінійною природою, що містить у собі контрольовані і неконтрольовані процеси й вимагає від перекладача вміння розв'язувати проблеми, вирішувати та вміло використовувати перекладацькі стратегії та тактики.

Вивчення перекладу як когнітивного акту породжує багато складнощів, притаманними дослідженню, яке має на меті користати з будь-якого типу когнітивного опрацювання, що не піддається прямому спостереженню. З кінця 1960-х рр. спроби описати переклад як когнітивний акт змінювалися від інтуїтивно-феноменологічного моделювання до емпірично-експериментальних студій, застосовуючи суттєво відмінні дисципліни, зокрема когнітивну психологію та когнітивістику. Ці науки свою увагу зосереджують на різних фазах перекладацького процесу, на одиниці перекладу та сегментуванні тексту, на прикладах розв'язування проблем та вирішення, на застосування певних стратегій тощо.

Ця стаття містить хронологічний огляд когнітивних підходів до перекладу, включаючи перші роздуми на цю тему, а також експериментальні знахідки, які вдалось зробити до цього часу.

1. Перші теоретичні та емпіричні заходи

Перші теоретичні роздуми про вивчення перекладу як когнітивного акту можна спостерегти у пілотній роботі *Вищої школи перекладачів (École Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs)* у Парижі на основі Теорії Сенсу чи Інтерпретативної Теорії Перекладу (ІТП). Основи ІТП можна знайти в праці Селескович (Seleskovitch 1968), що стало поштовхом до тривалої традиції когнітивних досліджень над перекладом, які домінували з 1970-х до середини 1980-х рр. ІТП спричинилась до парадигматичного повороту щодо строгих мовних та компаративних підходів, які були провідними в 60-х і 70-х, та проклали шлях для когнітивного вивчення перекладу.

У рамках когнітивної психології до 1980-х рр. кілька експериментальних дослідження зосереджували свою увагу виключно на когнітивних аспектах усного перекладу. Після 1980-х рр. почали з'являтися і дослідження письмового перекладу. Емпірично-експериментальні дослідження над письмовим перекладом почалися на початку 1980-х, зосереджуючись в основному на словесних протоколах. Дослідження Крингза (Krings 1986) вважається першопрохідною працею в цій новій парадигмі письмового перекладу. Після цього дослідження до середини 1990-х рр. з'явилась низка праць, серед (зокрема, Königs, Gerloff, Séguinot, Tirkkonen-Condit, Jääskeläinen, Lörcher, Kussmaul, Fraser, Kiraly, Alves; див. Hurtado Albir & Alves 2009 для вичерпного списку літератури).

Протоколи не надавали прямого доступу до несвідомих чи автоматичних когнітивних процесів. Проте, вони залишились основним джерелом інформації, орієнтованої на процес, до кінця 1990-х рр. Дослідження нової парадигми розвивалось не без хиб та вад. Експериментальним проектам не вистачало систематизації та чітких цілей, вони використовували невеликі приклади (дослідження на конкретному прикладі) та значно відрізнялися – і концептуально, і методологічно. Ваді призвели до того, що Фрейзер (Fraser 1996) показав, що висновки з таких досліджень досить різноманітні, а їхні результати не можна узагальнити. Отак вимостили дорогу для нового повороту (пор. Розділ 3).

2. Теоретичні моделі перекладацького процесу

В першій половині 1990-х рр. розвинулись міриади моделей перекладацького процесу, пропонуючи різні оцінки розумових процесів, що відбуваються в голові усного/письмового перекладача. Шість найпоказовіших моделей описані в цій статті в хронологічному порядку. За винятком студій Альвеса та Киралі, іншим моделям бракувало емпіричних даних.

2.1 Лінгвістично-психолінгвістична модель

Модель Бела (Bell 1991) ґрунтується на лінгвістичній та психолінгвістичній перспективах, використовує елементи штучного інтелекту в своїй структурній організації та застосовує каркас системно-функціональної лінгвістики до розуміння мови. Користуючись парадигмою інформаційної обробки даних, модель Бела потребує використання короткотривалої і довготривалої пам'яті для декодування вхідних даних мови-джерела та для кодування вихідних даних мови-реципієнта. Базуючись на низхідній/висхідній структурі, модель починає візуальне розпізнавання слів мови-джерела, робить синтаксичний розбір паралельно з механізмами лексичного пошуку, обробленому частотноструктурним аналізатором, що супроводжується семантичним та прагматичним обробленням для генерації семантичної репрезентації на основі тезаурусу та планування. Коли рішення перекласти є на рівні семантичної репрезентації, вхідні дані ще раз обробляються синтезаторами, розподіленими на прагматичному, семантичному та лексико-граматичному рівнях, щоб закодуватися в новій письмений системі та оформити цільовий текст.

2.2 Модель теорії релевантності

Гутт (Gutt 1991) будує своє дослідження на теорії релевантності*, щоб розвинути розуміння перекладу як інтерпретативного використання мови, що керується поняттям інтерпретативної схожості. Спираючись на роботу Гутта, Альвес (Alves 1995) розвиває когнітивну модель, орієнтовану на максимізацію релевантності. Модель Альвеса розпочинається з добору когнітивно детермінованих одиниць перекладу, які спершу обробляються автоматично, а потім рефлексивно, якщо не вдається знайти рішення під час першого етапу. Модель Альвеса також потребує залучення і короткотривалої, і довготривалої пам'яті, щоб обробляти інформацію рефлексивно за допомогою внутрішніх і зовнішніх типів підтримки, поряд з якими визначається максимізація оптимальної релевантності. Коли можна вважати, що переклад досягнув інтерпретативної схожості між одиницею перекладу даного тексту-джерела та відповідного цільового тексту, формується рішення перекладу, і процес переходить до наступного етапу, де обирається нова одиниця перекладу.

2.3 Соціально-психолінгвістична модель

Киралі (Kiraly 1995) вважає переклад і суспільною (зовнішньою), і когнітивною (внутрішньою) діяльністю та представляє дві моделі перекладацького процесу: суспільну й когнітивну, яка базується на психолінгвістиці. В когнітивній (психолінгвістичній) моделі, розум перекладача – це інформативно-процесуальна система, де переклад є результатом взаємодії інтуїтивних та контрольованих процесів з використанням мовної та позамовної інформації. Його модель складається з (1) інформаційних джерел, (2) інтуїтивного робочого простору та (3) контрольованого процесуального центру. Інформаційні джерела включають довготривалу пам'ять (яка зберігає культурні, фізичні та суспільні схеми ; дискурсивні фрейми; схеми, орієнтовані на переклад; лексико-семантичне знання; морфо-синтаксичні фрейми), вхідну інформацію тексту-джерела та зовнішні ресурси (довідники, бази даних, носії мови тощо). Киралі розрізняє підсвідомий простір та контрольований процесуальний центр. Він наполягає, що вони не функціонують окремо і пропонує інтуїтивний (або відносно неконтрольований) робочий простір, де інформація з довготривалої пам'яті синтезується з інформацією тексту-джерела та зовнішніх ресурсів без свідомого контролю. Перекладацькі проблеми постають з *інтуїтивного* робочого простору, коли автоматична обробка не дає орієнтованого перекладацького продукту. Відповідно до Киралі, після цього ці проблеми розглядаються в контрольованому процесуальному центр, та обирається і вводиться в дію відповідна стратегія, що має подолати ці проблеми.

2.4 Модель зусиль

Щоб запропонувати модель зусиль, Жиль (Gile 1995) вибудовує свої погляди на понятті здатності опрацювання, виходячи з когнітивної психології. Цю модель він співвідносить із одночасним* та послідовним усним перекладом*, а також з перекладом з листа* та синхронним перекладом з текстом. Модель Жили передбачає розрізнення між автоматичними та неавтоматичними розумовими операціями, наголошуючи на неавтоматичному характері розумових операцій, які здійснюють усні перекладачі, та зосереджує свою увагу на трьох

типах зусиль в сфері синхронного перекладу: (1) зусилля, скеровані на слухання та аналіз; (2) зусилля, скеровані на дискурсу при перевираженні; (3) зусилля короткотривалої пам'яті. Модель Жилия постулює об'єднання цих трьох типів зусиль, кожен з яких має конкретні поведінкові здатності, що потрібно збалансувати відповідно до загальної допустимої поведінкової здатності. Модель зусиль значно відрізняється залежно від методу процесу, - так, послідовний переклад розділяється на дві чіткі фази (слухання/аналіз та перевираження); коли ж мова йде про переклад з листа та синхронний переклад з текстом, слухові зусилля замінюються на зусилля читання.

2.5 Переклад як діяльність з прийняття рішень

Вілс (Wilss 1996) вважає когнітивну психологію найвідповіднішою парадигмою для вивчення перекладу як когнітивної діяльності. Він доводить, що переклад це розумний тип поведінки, який варто розглядати з погляду розв'язування проблем та вирішування, і на якому інші механізми, такі як творчість та інтуїція, надбудовують своє функціонування. Він вказує на те, що незначна кількість авторів намагались аналізувати переклад з погляду розв'язування проблем та вирішування і цитує Левого (Levý 1967/2000), який розглядає переклад як процес прийняття рішень, вважаючи його працю першопрохідною. Згідно з Вілсом, переклад – це діяльність, яка ґрунтується на знаннях, і як з усіма іншими типами знань вимагає здобування організованого знання. Для того, щоб пояснити організацію цього типу знань, він користується Теорією схем. Схеми – це когнітивні одиниці, організовані ієрархічно, що допомагає здобуванню знань. Вілс також доводить, що знання того, як вирішувати і як обирати, є найдоречнішим аспектом в перекладацькій практиці, а також у навчанні перекладу (насамперед див. Wilss 1996: 174-191). Процеси прийняття рішень тісно пов'язані з процесами вирішення проблем (складніше і далекосяжне поняття). Для того, щоб вирішувати проблеми, особа користується декларативним (знання «що») і процедурним (знання «як») знанням.

3. Розвиток та консолідація дослідження когнітивних аспектів перекладу

У середині 1990-х рр. емпірично-експериментальні дослідження когнітивних аспектів перекладу перейшли в другу фазу, намагаючись досягнути систематичніших оцінок перекладацьких процесів та перекладацької компетентності. У цій фазі основний акцент робиться на поліметодологічних перспективах, в основному це триангуляція, що, користуючись надбаннями досліджень в галузі суспільних наук та інших дисциплін, використовує різноманітні інструменти отримання даних, щоб «локалізувати» процес перекладу серед різних, проте супутніх поглядів (Hurtado Albir 2001: 179, 198; Alves 2003: 5; тощо). Тут маємо і початківців, і досвідчених перекладачів, галузевих спеціалістів, фахівців іноземних мов та двомовців.

3.1 Теми

Що стосується усного перекладу, то дослідження проводилися на основі вуха-голосового часового проміжку (EVS) та часової відстані між мовцями і перекладачами, швидкості перевираження, ролі передбачення, сегментації тексту-джерела, аналізу пауз, нейрофізіологічних аспектів (місткість пам'яті, увага тощо), якості та ін.

Що ж стосується до письмового перекладу, можемо назвати наступні теми досліджень: одиниця перекладу, роль мовних та немовних знань, вплив користування додатковими матеріалами; роль усвідомлення та автоматичних процесів; творчість в перекладі; питання, що стосуються до розв'язування проблем та прийняття рішень; різниця між прямим та зворотнім перекладом; експлікація імпліцитної інформації; створення карт когнітивних ритмів перекладача (аналіз пауз) та різноманітних фаз перекладацького процесу; джерела відволікання під час перекладацького процесу; діяльність початківців та професійних перекладачів у порівнянні, професійних перекладачів, двомовців та інших мовних фахівців тощо; аналіз компонентів перекладацької компетенції та характеристики кваліфікованої діяльності перекладачів тощо. Більшість з цих праць розглядають аналіз якості продукту перекладів.

3.2 Засоби

В другій фазі емпірично-експериментальних досліджень перекладу, «протокол “Міркуй уголос”» (або «фіксація думок уголос», «протоколи мислення вголос») перестали бути основним інструментом збору інформації. Також використовувались інтерв'ю, анкети та психо-фізіологічні вимірювання. Наприкінці 1990-х рр. відновилися дослідження завдяки поширеному використанню комп'ютерних засобів (Neunzig 1997) та розвитком різноманітних пакетів програмного забезпечення. Мабуть, серед усіх цих інструментів найважливішим є *Translog* (www.translog.dk), – програмне забезпечення, яке розроблене Якобсеном та Шоу (Jakobsen and Schou 1999) на базі Бізнес школи Копенгагену. *Translog* дозволяв реєструвати кожне натиснення на клавішу клавіатури (*key logging*) під час перекладацького процесу в реальному часі і, відповідно, проводити онлайн спостереження за продукуванням тексту. За допомогою *Translog* можна було в реальному часі відслідковувати паузи, а зусилля перекладача спрямовані на опрацювання інформації можна було виміряти відносно до тривалості, яка затрачалась на опрацювання сегмента тексту в різноманітних експериментальних умовах. Перегляд інформації реєстрації натиснень також допомагав створювати протоколи записаної ретроспективи та дозволяв створювати файли формату *csv*, що згодом можна було використовувати для статистичного аналізу реєстрованої інформації.

Крім того варто назвати і *Proxu* (www.proxynetworks.com), який використовувала група РАСТЕ (2003), – програмне забезпечення, створене для моніторингу за комп'ютерними користувачами. Ця програма дає змогу дослідникам бачити інші монітори, з'єднані в межах однієї мережі, та генерувати записи, які можна аналізувати на пізніших етапах. На відміну від *Translog*, записи *Proxu* фіксують не лише продукування тексту (який друкує перекладач), але також і

використання перекладачем іншого програмного забезпечення та пошукових систем.

Комбіноване використання програмного забезпечення для запису інформації монітора, такого як *Camtasia* (<http://www.techsmith.com>) чи *BB Flashback* (www.bbsoftware.co.uk) з *Proxy*, *Translog* або іншими схожими програмами, такими як *Writelog* чи *Inputlog* стало наступним набором засобів, які використовувалися для дослідження перекладацького процесу. За допомогою паралельного функціонування пакетів програмного забезпечення можна було записувати дії, які відбувались за межами реєстрації натиснень на клавішу клавіатури, та додати моніторинг за екраном.

3.3 Останні розробки

Нещодавно відбувся перехід до третьої фази когнітивного дослідження перекладу через використання процесу визначення точки, на яку спрямовується погляд чи руху ока відносно голови – айтрекінг (*eyetracking*) – як інструменту отримання інформації, спроможного надати доступ до процесу читання (O'Brien 2006) і, отже, пролити світло на когнітивні процеси, які стосуються до розуміння вхідних даних, які до цього часу не були доступні науковцям. Процес визначення точки, на яку спрямовується погляд чи рух ока відносно голови, може надати інформацію щодо точок зосередження погляду (*gaze plots*), формування карт саккадичних рухів та регресів онлайн, а також на гарячих ділянках коду (*hot spots*), ділянках в тексті-джерелі та цільовому тексті, де фіксація є вищою (пор. Mees, Alves & Görferich 2009).

Паралельно з використанням процесу визначення точки, на яку спрямовується погляд чи рух ока відносно голови, розробили й нові інструменти перехресної перевірки та тріангуляції продукту й процесуальної інформації. Серед них є засоби для запису орієнтованих одиниць перекладу, які можна одержати з інформації, керованої самим процесом, та які стосуються до еквівалентності між текстом-джерелом та цільовим текстом. За допомогою програмного забезпечення, яке аналізує записи точок зосередження погляду, надані пристроями для визначення позицій очей та їхнього руху, та порівнює їх з інформацією щодо реєстрування кожного натиснення на клавішу клавіатури, поділеного на орієнтовані одиниці перекладу, можна синхронізувати дані процесу визначення точки, на яку спрямовується погляд чи рух ока відносно голови та реєстрування кожного натиснення на клавішу клавіатури та зробити їх доступними у форматах *xml* чи *csv* для подальшого статистичного аналізу. Додатково нові інструменти дають можливість удосконалювати комп'ютери, щоб сприяти нашому розумінню людського перекладацького процесу, також очікується, що незабаром вдасться сповна розвинути схеми, створені для цієї мети. Деякі дослідники (Mees, Alves & Görferich 2009) надають найновішу інформацію про дослідження перекладацького процесу, що включає рух ока, орієнтовані одиниці перекладу та схеми.

4. Результати когнітивних підходів до перекладу

Результати, які вдалося отримати через застосування когнітивних підходів до перекладу, забезпечили нас ґрунтовним знанням про основні риси когнітивних операцій, що дозволяють людям успішно перекладати. Отож, можна перелічити такі досягнення (Hurtado Albir 2001: 367-375; Hurtado Albir & Alves 2009: 62-63):

1. Існування основних етапів, що стосуються до розуміння та перевираження. Крім цього, деякі моделі постулюють невербальний проміжний етап.
2. Потреба використовувати та інтегрувати внутрішні (когнітивні) та зовнішні ресурси.
3. Роль пам'яті та здатність нагромаджувати й зберігати інформацію.
4. Динамічна та інтерактивна природа процесу, що включає в себе мовні та немовні елементи.
5. Нелінійна природа процесу. Він не слідує лінійній прогресії тексту і не обмежується послідовним розвитком основних етапів. Отож, потрібно враховувати регрес, тобто, рекурсивні рухи в аспекті творення тексту та чергування фаз розуміння й перевираження.
6. Існування автоматичних та неавтоматичних, контрольованих та неконтрольованих процесів. Усний/письмовий переклад вимагає особливого типу обробки інформації, який включає більше свідомих та контрольованих процесів, а також більше інтуїтивних та автоматичних процесів.
7. Роль вміння виправлятися, розв'язувати проблеми, вирішувати та застосовувати суто перекладацьких стратегій при розгортанні та керуванні процесу.

8. Існування особливих характеристик, які залежать від типу перекладу. Наприклад, що стосується письмового перекладу (це також стосується й аудіо-візуального перекладу*, деякі автори вказують на існування фази, під час якої знайдене тимчасове рішення підтверджується та перевіряється на точність. Особливі обмеження кожної перекладацької модальності генерують особливі проблеми, які потребують особливої компетентності та розвитку особливих процесів вирішення.

З іншого боку, з досі отриманих результатів можна сказати, що емпірично-експериментальні дослідження когнітивних аспектів перекладу сьогодні можуть використовувати різноманітні техніки отримання даних як спосіб фіксації інтерфейса «процес–продукт» у перекладі, зміцнюючи його потенціал надавати надійніші докази того, що відбувається в ході когнітивних операцій, залучених до процесу усного й письмового перекладу.

Проте в перекладознавстві й досі існує тенденція використовувати засоби, запозичені з інших дисциплін. Основна проблема, яка постає перед когнітивними підходами до перекладу й емпірично-експериментальними дослідженнями, які відносяться до них, це вироблення власних засобів збору інформації. Галузь повинна розробити власні засоби збору інформації (анкети, стандартні схеми тощо) і випробувати їх у дослідженнях, щоб гарантувати надійність інформації, яку потрібно зібрати. Також потрібно докласти більше зусиль для очищення експериментальних розробок, використовуючи яскравіші приклади, та заохочувати повтор досліджень, таким чином дозволяючи підтверджувати або спросто-

увати попередньо отримані дані. Це дозволить дослідникам здійснювати дослідження з вищою здатністю узагальнювати.

Література:

1.Alves F.. Zwischen Schweigen und Sprechen; Wie bildet sich eine transkulturelle Brücke?: eine psycholinguistisch orientierte Untersuchung von Übersetzungsvorgängen zwischen portugiesischen und brasilianischen Übersetzern. Hamburg: Dr. Kovac, 1995..

2.Alves F.(ed.). Triangulating translation: perspectives in process oriented research. Benjamins Translation Library 45. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2003..

3.Bell R.T. Translation and translating. London: Longman, 1991..

4.Fraser,J. The translator investigated: learning from translation process analysis. *The Translator*.1996. № (1): 65-79.

6.Gile D. 2nd edition. Basic concepts and models for interpreter and translator training, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2009..

7.Hurtado Albir A. Traducaon y Traductologia. Introduction a la Traductologia. Madrid: Catedra. 2001.

8.Hurtado Albir. A. & Alves F. Translation as a cognitive activity// *The Routledge Companion to Translation Studies*, Jeremy Munday (ed.), 54-73. London: Routledge. 2009.

9.Jakobsen A. L.; Schou L... Translog documentation// *Probing the process in translation: methods and results/* Gyde Hansen (ed.), 73-101. Copenhagen: Samfundslitteratur. 1999

10.Kiraly D.. *Pathways to translation. Pedagogy and process*. Kent: The Kent State University Press, 1995..

11.Krings, Hans Peter.. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern. Tübingen: Narr, 1986.

12.Levý J. Translation as a decision process// *The Translation Studies Reader*, Lawrence Venuti (ed.), 148-159. London: Routledge, 2000.. [First published in *To Honour Roman Jakobson IT*. The Hague: Mouton de Gruyter. 1967, 1172-82]..

13.Mees I., Alves F. & Göpferich S. (eds). Methodology, Technology and Innovation in Translation Process Research. A Tribute to Arnt Lykke Jakobsen. Copenhagen Studies in Language Series 38. Copenhagen: Samrundslitteratur, 2009..

14.Neunzig, Wilhelm. Der Computer als Hilfsmittel beim Erwerben kognitiver Übersetzungsstrategieen// *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*", Eberhard Fleischmann, Wladimir Kutz & Peter A. Schmitt (eds), 377-384. Tiibingen: Narr, 1997..

15.O'Brien. S.. Eye-tracking and translation memory matches// *Perspectives: Studies in Translatology*. 2006. № 14 (3): 185-205.

16.PACTE. Building a translation competence model// *Triangulating translation: perspectives in process oriented research*, Fabio Alves (ed.), 43-66. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 2003..

17.Seleskovitch D. L'inlèrprète dans les conférences internationales: problèmes de langage et de communication. Paris: Minard, 1968..

18.Wilss,W. Knowledge and skills in translator behaviour. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1996..

Навчальне видання

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Для студентів 3-4 курсів факультету «Референт-перекладач»,
які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад)

Автор-упорядник КАЛЬНИЧЕНКО Олександр Анатолійович

В авторській редакції

Відповідальна за випуск Гусленко І.Ю.
Комп'ютерний набір *О. А. Кальниченко*

Підписано до друку Формат.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 7,41 Обл.-вид. арк. 7,39

План 2019/2020 навч. р., поз. № 4 в переліку робіт кафедри

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.